

NIETZSCHE

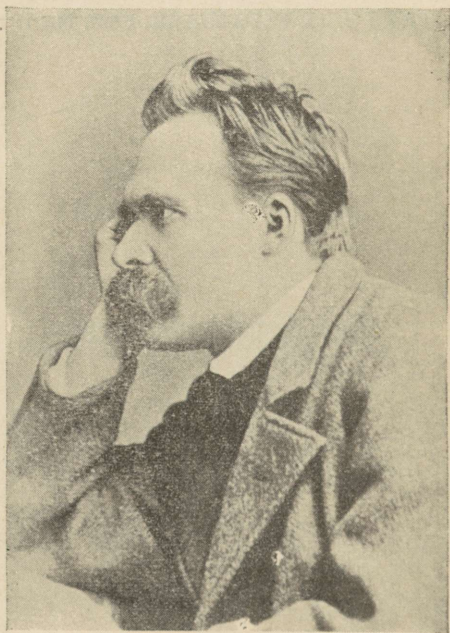
H/M

SUURMEESTE ELULOOD Nr. 30
EESTI KIRJANDUSE SELTSI
BIOGRAAFILINE SEERIA
ILMUB 6 NUMBRIT AASTAS
TARTU, 15. VEEBRUARIL 1936. Nr. 1

FRIEDRICH NIETZSCHE

LINDA TREIMAN

Friedrich Nietzsche

A-8451_{III}

A-2457

FRIIDO TOOMUS

FRIEDRICH NIETZSCHE

ÜLIINIMESE KUULUTAJA

EESTI KIRJANDUSE SELTS

TARTU, 1936

TEGEV JA VASTUTAV TOIMETAJA DANIEL PALGI

TOIMETUSE ADDRESS: EESTI KIRJANDUSE SELTS, TARTU

2

Tartu Ülikooli
Raamatukogu

218511

G. Roht'i trükk, Tartu 1936.

I.

Kodu ja lapsepõlv.

15. oktoobril 1844 sünnitas Lützeni ligidal Röckeni pastoraadis sealse kirikuõpetaja Karl Ludwig Nietzsche 18-aastane naine Franziska oma esimese poja. Samal päeval oli sündinud Preisi kuningas Friedrich Wilhelm IV, ja et pastor Nietzsche oma praeguse teenistuskoha oli saanud kuninga erilise heatahtlikkuse tõttu, siis otsustasid vanemad sünnipäevade ühtesattumise pärast ristida poja Friedrich Wilhelmiks. See päev, millal pastor Nietzsche ristas oma esimese poja, oli õnnelikemaid ta elus. Ta kavatses pojast kasvatada endale järeletulijat oma elukutses, ja olles mures selle pärast lausus ta ristimisel küsimuse Luuka evangeeliumist 1, 66: „Mis vaimu laps peab temast saama?“

Röckeni pastoraat, mis asus maantee ääres, poole tunni tee Lützenist, oli looduslikult ilusas ümbruses. Elamu, mis oli ehitatud alles 1820 ja seepärast heas korras, oli ümbritsetud põõsastikkudest ja tiikidest. Maja taga oli avar viljapuu- ja juurvilja-aed, ja eesõue kõrval, mida kahelt poolt piirasid tallid ja küünid, asus väike iluaed, mille lehtlais väike Fritz meelsasti armastas viibida. Suurimaks lõbuks oli talle jalutamine lähedalasuvate tiikide vahel, kus sai

vaadelda veele langevat päikesesära ja kalade mänglemist. „Ümber pastoraadi asusid talumajad ja aiad meeldivas vaikuses. Üksmeelsus ja rahu valitsesid üle iga onni“, kirjutas vaevalt 14-aastane Nietzsche oma esimeses „autobiograafias“ oma sünnikohast, millest mälestus jäi talle kalliks ja elavaks elu lõpuni.

Röcken polnud ainult ideaalne pastoraat, vaid ka õnnelik ning kooskõlaline kodu. Väga tundelise loomuga pastor püüdis vältida iga-sugust ebakõla perekonnas, ja naine oli küllalt tark ning paindlik oma sugukonna hoogsat ning vallutat verd vaigistama, et mehega ebakõlasid ei tuleks. Säärane kodu on avaldanud tulevasele filosoofile kõige head-tegevamat mõju.

Poisi esialgne arenemine oli väga pikaldane. 2½-aastasena ei kõnelnud ta veel. Vanemad olid juba mures selle pärast. Arst, kelle poole nõuküsimisega pöörduti, arvas, et Fritzukest liiga hästi teenitakse, nii et tal oma soovide avaldamiseks ei tarvitsevatki näha kõnelemise vaeva. Et poisike alati erilise huviga vaatles vanaema Erdmuthe pilti, küsiti talt sageli tungivalt, kes see on. Ühel niisugusel korral hüüatas ta oma esimese sõnana „Omama!“ Sellest peale õppis ta ruttu rääkima ja võis varsti soravalt ning selgesti kõnelda. 4-aastasena hakkas ta lugema ja kirjutama.

4—5-aastase poisikese juures märgatakse juba ebaharilikku rahulikkust, kalduvust vaikimisse ja tungi üksinda viibida. Niisuguseks jäi ta ka edaspidi, kogu lapseõlve.

Kuigi üldiselt vaikne, viisakas ja omaette olev, oli ta hooti ägedalt-lõbus, vallatu ja tormakas. Sellistel kordadel juhtus ta sageli tegema tavalisi pahandusi, aga kui ta millegi

laiduväärse eest vanemalt tõelda sai, siis ei vastanud ta kunagi vasturääkimise ega andekspalumiseega, vaid tõmbus sõna lausumata üksindusse, et järele mõelda oma eksimuse üle. Eriti meeldis talle nende oma esimeste suurte küsimuste kaalumise paigaks pime nurk koridoris, suure raamatukapi ukse taga, kust välja tulles ta siis vabandust palus tagasihoidliku väärikusega, kui oli enese leidnud süüdi olevat, või vaiks, kui ta enese arvates oli süütu.

See nähtus kõneleb Nietzsche peenekoelise meelelaadist ja poisikese kohta kõrgesti arenenud enesetundest, mis otse sunnib ootama erilist iseseisvat arenemist.

Väga vähesed on teadmised Nietzsche isast. Igatahes ta on olnud peenetundeline ning sõbralik inimene, kes mõistuse teravuse, arenenud kõlbla meele ja huvide mitmekesisuse poolest seisis kõrgemal läbilõike-haritlasest. 14-aastane poeg kirjeldab teda: „Kõigi ristiinimese voorustega ehitud, elas ta vaikset, lihtsat ning õnnelikku elu, armastatud ja lugupeetud kõigist, kes teda tundsid.“ „Ta oli õrn, armastusväärne ja hõrk, nagu mingi möödaminekuks määratud olevus.“ Isalt arvas Nietzsche pärinud olevat oma dekadentsed omadused; isalt tunneb ta end kõik (sic!) pärinud olevat — välja arvatud „suur jaa elule“.

Tõepoolest, need Röckeni pastori iseloomuomadused, millest eespool kõnet oli, tuletavad väga sageli ja väga mitmekülgsest meelde ta suurt poega ja seletavad ka seda sügavat lugupidamist, mis pojalt kogu elu kestel püsis isa vastu, kuigi isiklikud muljed ja mälestused temast olid väga puudulikud. Nietzsche pidas isa isegi oma kõrgeimas küpsuses ideaalseks ning

kõigiti eeskujulikuks inimeseks, kelle omaduste-tasemele tõusmise või sellel püsimise kohta tal enese aadressil sageli oli raskeid kahtlusi. Isalt päris Nietzsche veel huvi muusika vastu. Röckeni pastor oli hea klaverimängija; eriti meel-sasti olevat ta vabalt improviseerinud.

Pastor Nietzsche oli sügavasti usklik, kultiveeritud vaimuliku-hingega luterlane; ta võrsus põlisest pastorite sugukonnast. Ta isa, superintendent dr. theol. Fr. Aug. Ludwig Nietzsche (1756—1826) oli olnud omal ajal tuntud ja hinnatud peene ning humaanse mehena. Et kultuurilised küsimused talle südamelähedased olid, see nähtub juba ta kirjutiste pealkirjust, nagu „Ristiusu igavesest kestusest, õpetuseks ning rahustuseks praeguse usuteadusliku maailma käärimistes“ ja „Mõistliku mõtlemisviisi arendamisest usu, kasvatuse ja inimese alama-kohuse üle“.

Mitte ainult tulevase filosoofi vanaisa polnud pastor, vaid ka vana-vanaisa. Pastoriperekonnast võrsus niisamuti Nietzsche ema Franziska Oehler, Röckenile lähedal asuva Poblesi kirikuõpetaja tütar. Röckeni pastori emagi oli pärit pastoriperekonnast, niisamuti Franziska ema ja vanaema.

Nietzsche emapoolne vanaisa pastor Oehler oli vanamoeline, mugav kirikhärra, kes armastas kannupoiste saatel jahile ratsutada ja aeg-ajalt mõnusa partiikese kaarte mängida. Talle meeldisid muusika ja luule, kuid endal polnud tal neis kunstides oskusi ega võimeid. Külalislahkus ja lõbusus tegid ta üldiselt armastatuks oma tutvuskonnas.

Niisamasugune oli ka proua Oehler, tugev ja elurõõmus naine ning eeskujulik pereema.

Säärasest kodust Franziska tõi Röckenisse kaasa alatise lõbususe, elavuse, sümpaatse otsekohesuse ja naiivsuse, maainimese kehalise ter- vise, vallatuse ja vähema lugupidamise väarikast käitumisest, kui see oli Nietzsche juures. Et säärane naine oli vajalikuks täienduseks mõõdu- kale, peenenenud närvidega, häid kombeid ja peent käitumist väga kõrgeks hindavale Rö- ckeni pastorile, seda tundsid kõik Nietzsche. Ta ema, pojapoja varasemat arenemist tugevasti mõjustanud Erdmuthe Nietzsche, on öelnud Franziska mõrsjapõlve ajal: „Fränzchen on suu- repärane metslane; jõuline ning ürgtugev meel- dib meile eriti hästi.“ Aga sellel vallatul metsla- sel oli veres niisamasugune armastus ja huvi usu- liste ja kõlblate küsimuste vastu kui Nietzsche- del. Selles vahest ongi peamine põhjus, miks Röckeni pastoraadis arenes eeskujulik, kooskõ- laline ning seesmisest soojusest rikas pere- konnaelu.

Palju olulisem kui abielu õnnelik algus on Franziska isiksuse mõistmiseks see väarikus ja meelegendlus, millega ta talus rasked saatuse löögid: esiteks mehe surma ja siis oma suure poja õnnetused. Tema kannatuste-rikka, kuid ehtsa kristliku meelerahuga kantud elu tipuks on kahtlemata see aeg, millal ta ennastsalgava hoole ja armastusega ravis vaimuhaiget poega. Tähelepanav oli selle alguski, liigutav tõend Franziska inimes- ja emaväärtusest: kui Nietz- sche liiga üksinda jäi, kui ta pisutki inimlikku õrnust tahtis enese ümber tunda, kui Zarathust- ral mägedes külm hakkas, siis ema, hoolimata kõigist kibedaist lahkuminekuist poja nii ise- teid minevate vaadete pärast, oli ikka küllalt suuteline olema talle lohutajaks ning toeks,

aimamata ise õieti poja saabuvat maailmakuulsust, veel vähem ta püsivat ning sügavat mõju õhtumaa kultuurisse.

Õnnelik abielu ei kestnud kaua. 14-aastane poeg kirjutab oma „autobiograafias: „Mustad pilved kuhjusid kokku, välgud värahtasid, ja surmavalt langesid taeva löögid alla.“ Augusti lõpus 1848 tuli Röckeni pastor õhtuhämaruses tagasi sõpru koju saatmast. Trepil jooksis talle vastu väike koer, kelle üle komistades ta kukkus mitu astet alla. Sellest sai ta põrutuse, millele järgnes peajupehmumine. 11-kuuse põdemise järel suri ta 28. juulil 1849. Nii lõppes 1843 sõlmitud abielu, ja väike Friedrich jäi orvuks, ühes umbes kolm aastat noorema õekese Elisabethi *) ja üsna väikese vennakesega, kes varsti läks isale järele.

Kolm põlve protestandi vaimulikke eelkäijatena — see määras tulevase mõtleja meelelaadi. On siis arusaadav, et ta edaspidi alati omas jutlustaja, õpetaja-maailmaparandaja tungi ja kirge, kuigi tema suurim jõud ja teravaim mõte oli sihitud just selle vastu, määratud selle kahtlustamiseks ja mahakiskumiseks, mida ta isa ja vanaisad pastoritena olid üles ehitanud.

Seepärast polnud tal aga vähem preesterlikku laadi. Ta on seda ise alati tundnud. „Zarathustra's“ ütleb ta preestritele: „Aga mu veri on teie omaga sugulane, ja ma tahan teada oma verd ka veel teie poolt austatuna.“

*) Pärastine proua Förster. Kirjutus venna eluloos: Elisabeth Förster-Nietzsche — „Das Leben Friedrich Nietzsche's“ („Friedrich Nietzsche elu“); I köide 1895, II k. 1897, III k. 1904, Leipzig.

Neljas põlv sellest tugevast, elurõõmsast ja peenehingelisest pastorite sugukonnast, mille liikmed sageli said üle 80 a. vanaks, sattus hoopis iseäralikesse rööpaisse. Kehalise tugevuse asemele astus põdurus, närvlikkus, ülipeenenus, dekadentsus. Seda viimast iseloomustab Nietzsche ise päris õieti: „Kui tervik olin ma terve, aga kui spetsiaalsus — dekadentne.“ Usklikkuse asemele tuli kangelaslik tunnetamisjanu — „uurija kuni kõlvatuseni“ —, käidud ning tuntud teedel liikujate asemele senitundmata radade tallaja, seikleja mõtlemises.

Isalt päris Nietzsche oma tahte ja tundmuste tõsiduse ja graviteetsuse, niisamuti lakka-matu valju nõuallikkuse käitumises, kuna ta intellektuaalses liikuvuses, rahutuses ja valjus realismis on turda Oehlerite maainimesliku kainuse, lõbususe ja graatsia jälgi. Omadused, mis Nietzsche emalt päris, olid need, mis tegid ta suureks. „Enade geniaalsus avaldub nende poe-gades“ (Vischer).

Lapsepõlves oli Nietzsche tugev ja terve, robustse talupoisi välimusega: ümmar, päevitanud, punapõseline. Aga mingit jälge talupoislikkusest, Oehlerite robustsest laadist polnud ta suuris ilmendirikkais pruunes silmis, mis sageli olid kurvad, tõsises näos ega väarikas, vanusele mitte-vastavas käitumises. Kui see on tõsi, et juba 7-aastane poisike aimas ette oma tulevast üksindust ja samas eas algas ta äravalituse ning erandlikkuse tunne, mis selgena ja raskena läbis-tas kogu ta elu, siis võib küll uskuda õe väidet, et õpetajate ja omaste tähelepanu äratasid just ta silmad, milles avaldus sisemaailma eriline rikkus.

II.

Uus kodu ja esimesed kooliaastad.

Aprilli algul 1850 asus proua Nietzsche Röckenist Naumburgi (Saale ääres), kus elasid kadunud pastori ema Erdmuthe ja õed Auguste ja Rosalie.

Vanaema oli armastusväärne lahke naine, üldiselt lugupeetud oma alatise osavõtlikkuse pärast võõraist hädadest ja rõõmudest. Tädi Auguste juhtis laitmatult majapidamist, kuna Rosalie innuga tegutses kõigis Naumburgi heategevais ja kiriklikes asutistes ja ettevõtteis. Ta tundis põhjalikult dogmaatilisi küsimusi ja oli huvitatud poliitilistest ja kirjanduslikest sündmustest. Seepärast ta luges palju, muu seas ka ajalehti, mida naised sellal veel tavaliselt ei teinud.

Erdmuthe Nietzsche majas valitses protestantlik vaim. Usk oli enesestmõistetav ja vastuvaidlematu. Sellel olis peamine osa nende naiste mõtlemisviisis, iseloomus ja maailmavaates, kelle mõju alla väike Friedrich nüüd sattus. Nietzsche lähem tutvuskond koosnes niisamuti peamiselt vaimulikest, vähemas osas ka oma elukutses tublidest riigitruudest ametnikest. Kogu see seltskond oli vankumatult alalhoidlik ning truu Preisi monarhiale.

Peale usklikkuse, viisakuse ja heade kommete hindamise ja piinliku puhtuse- ja korraarmastuse avaldas väikese Friedrichi meelelaadi kujunemisse erilist mõju vanaema kangelaste-armastus. Eriti palju jutustas Erdmuthe pojapojale Napoleonist, keda ta austas naiseliku pieteeditundega. Kuigi vanaproua

ise oli palju kannatada saanud prantslaste läbi, oli Bonaparte tema meelest ikkagi suur mees. Poisikesel oli elav huvi kuulata lugusid suurest keisrist.

Väike Friedrich polnud veel 6-aastane, kui ta varsti peale Naumburgi asumist saadeti algkooli (Bürgerschule).

Nietzschede perekonnas arvati, et lapsi peab koolis kasvatatama üksteise suhtes arusaavaks ja et selleks tuleb erinevatest seltskonnakihtidest lastel üheskoos õppida kaheksanda kuni kümnenda eluaastani. Kuigi säärane püüe on pedagoogiliselt väga väärtuslik, ometi Fritzu kohta olid sellel vastupidised, soovimatud tagajärjed. Tagasihoidlik, väga õrnatundeline, vaikne, kõige meelsamini üksindust armastav poiss tundis ennast võõrana käratseva, vallatu lastehulga seas ega kodunenud kunagi. Vahel kaaslaste olek ja käitumine oli talle solvav, eemaletõukav. Kui ta vajas sõpru, polnud kedagi tema väärilist ega temale sobivat. Sellest ajast juba hakkas võrsuma temas hilisem elupikune vaen „madala rahva“ ja „karilooma“ (Herdentier!) vastu. Kaasõpilased narrisid teda ta tõsise oleku pärast, kuigi see harva oli pahatahtlik. Siiski tõendas see ühelt poolt juba sel ajal distantsi olemasolu, teiselt poolt tegi võimatuks lähemate sõbralikkude suhete kujunemise, mille järele lapsel vähem vajadust ei olnud kui täiskasvanud mehel.

Naumburgi algkoolis käis ta aasta ja astus siis kellegi Nietzschedele lähedalseisva isiku juhatatavasse era-instituuti, mis oli ettevalmistuskooliks toomgümnaasiumile. Seal jätkus kaasõpilastega niisamasugune vahekord. Nüüdki

olid ta õnnelikemad hetked need, millal võis olla täiesti üksinda, ainult enese hooleks jäetuna.

Seal ja hiljem gümnaasiumis ta tõsine meel, väarikas käitumine ja puhas mõtteviis olivat paiguti kasvatavalt mõjunud kaaslastesse, keelates neid Nietzsche nähes-kuuldes tegemast ja rääkimast mõningaidki labasusi. Kaasõpilased nimetasid teda „väikeseks pastoriks“. „Kui Nietzsche pühakirja salmisid loeb, siis võib ta teistele vee silmi tuua“, olevat kuulnud ütlevat ühte kaasõpilast.

Midagi ei muutunud selles suhtes, kui Nietzsche 1854. a. sügisel astus toomgümnaasiumi. Kuid ta enesetundele avaldas see suurt mõju: ta tundis ennast eriti uhkena ja tähtsana ja vastavalt sellele kohtles ta oma kolm aastat nooremat õde nagu tark ning küps mees rumalat lapsukest. Kehaliselt oli ta suur ja tugev, natuke nurgeline ning kohmakas välimuses ja käitumises. Naistest püüdis ta võimalikult eemale hoiduda. Talle oli alati vastumeelt, et teenija ja õde talle koolist koju tulekul vastu läksid. Fritz käis siis ikka viis sammu ees, nagu poleks tal midagi tegemist järeltulevate tüdrukutega. Muidu aga, eriti suveti Poblesis olles, hoolitses ta liigutava tähelepanelikkusega õekese eest; see tundis end venna juures varjatuna kõigi õnnestuste ja koletute elajate nagu hobuste ja koerte eest, keda ta piiritult kartis.

Nietzsche käitus nii, nagu on vääriline sellisele tähtsale mehele kui gümnaasiumi õpilane. See oli tema juures ehtis, sest seda toetas liiga varane vanadustarkus, tundeelu komplitseeritus ja väga teritunud südametunnistus, mis teda alati sundis oma samme piinlikult kaaluma ja kontrollima. Peamiseks eeskujuks ning juhi-

seks neis asjus oli sellal see lugupidamist äratav pilt oma isast ja vanaisadest, mis varasemast noorusest saadik oli temasse kasvatatud. Need olid kõik olnud tublid oma kutses, laitmatu elukäiguga, humaansed ja kaasinimestest austatud. Temagi peab olema nende vääriline. Aga ometi imeteldavalt sügav vaist laseb teda aeg-ajalt aimata, et temast enam ei saa oma isade elu, nende vaimulaadi ega traditsioonide jätkajat. Mitte üleolekutunne ega kõrgemaks kasvamise lootus ei haaranud teda seejuures, vaid just suutmatus-, vähemväärisustunne. Nii oli poisi hingeelu alalõpmata lõhestatud: ühelt poolt alaväärisustunne, teiselt poolt tahe mitte olla see, mis ta enese vaistlikult tundis olevat. Siit tuleb otsida põhjust, miks talle hiljem tahe nii keskse tähtsusega oli ja mis talle võimaldas oma tahet nii tugevaks kasvatada, et ta elu pikk martüürium jäi välismaailma eest hästi varjatuks, kuigi see oli masendav.

Juba selles eas algas teadlik vahemaa-hoidmine ligimeste suhtes. Ühelt poolt mõjus selleks perekonna traditsioon, mille järgi Nietzsched olevat põlvnenud kellestki poola krahvist Nietzky'st. Selle ümber koondus lapselik üleolekutunne. Ja teiselt poolt mõjus teadmine, et kõik Nietzsched on olnud tublid inimesed. Eriti tähtis osa oli seejuures veel poisikese valjul tõearmastusel. Kui ta tundis vajadust teiste vastu südamlilik olla, siis tõe pärast ja tõe huvides oli ta valmis kareduseks. Tõde oli tema valdavaim kirk lapsepõlvest saadik, ja see kasvas seda teravamaks ja tugevamaks, mida rohkem tal mõtteid ja tunnetusi kogunes, mida enam ta loomus ja laad ja ta tõe ühte hakkasid langema. Isegi siis, kui ta tõe oli ainult isiklik, objektiivselt

vale, jäi see temale kireks. Lapsepõlves ei võinud enesele valetamist ega ükskõiksust tõe vastu lubada väike krahv Nietzsche. Kasvav nooruk pidi sellest valjusti hoiduma, et mitte anda sööta oma kangelaslikult mahasurutud alaväärisustundele. Hiljem ei või seda ammuigi mitte tulevase kultuuri aluste rajaja, kellena ta ennast tundis, ega „kõigi väärtuste ümberhindaja“, kes oma määratud vastutust tundis kõigi tulevaste aastatuhandete ees. Kõigi väärtuste ümberhindamine oli ta elu suurima kire, tõearmastuse suurepäraseim ning kõrgeim tegu. Varase väärrika käitumise edasiseks mõjustajaks oli aga ka juba ta hilisemat saatust kujundav peategur — vaatlemine, mille esemeks ta oli ise ja niisamuti teised. See tegevus köitis teda niivõrd, et tal polnud võimalikki olla vallatu nagu teised poisid. Sellest east peale harrastas ta enese ja teiste vaatlemist kogu eluaja, sageli suure pingutusega, tihti kannatades selle pärast, mida ta nägi. Kuid see tegi ta suureks, kasvatades talle ainulaadse teravpilgu ja harjutades ta võrratuks hingetundjaks. Siiski mitte praktiliseks inimeste-tundjaks. Selleks ei saanud Nietzsche kunagi. Kuid selle lakkamatu vaatlemise tulemused, mis talle sagedasti kannatusi valmistasid, kui ta enesesse ja teistesse liiga sügavasse nägi, nii sügavasse, kui enne teda keegi polnud näinud, tegid ta üksindastest üksindasemaks.

Missugune enesetunne oli juba poisikesel ja kuhupoole ta tahe vaistlikult kaldus, selle näiteks on lugu kooliajast. Ühel päeval, kui rängasti vihma sadas, ei rutanud ta koolist koju tulles nagu teised poisid, vaid sammus pühaliku pikalisusega. Kui ema talle seepärast etteheiteid tegi, seletas poeg rahulikult ning iseteadval

toonil, et üks nende kooli reegleid nõuab koju-
minemist jooksmata-hüppamata, vaikselt ja otse-
teed käies. See tähendas: vihm ei lähe mulle
midagi korda. Mina olen sellest üle. Mina ei
tee nii, nagu teised teevad! Veel selgemini aval-
dus see kangelaslikkustahe Pfortas, kus poisid
võimatuks pidasid, et Mucius Scaevola laskis
enesel käe ära põletada ilma ühegi valutunde-
väljenduseta*). Nietzsche puistas oma peo-
pesale tühjaks tikutoosi, süütas tikud põlema ja
sirutas käe välja. Keegi ei võinud ta näost mär-
gata valutunnet.

Gümnaasiumis leidis Nietzsche oma esime-
sed noorussõbrad. Tema lugupidamise ja pee-
netundelise tähelepanu osaliseks said Erdmuthe
noorussõprade lapselapsed Wilhelm P i n d e r
ja Gustav K r u g. Läbikäimine nende perekon-
dadega oli suure mõjuga poisi vaimsesse arene-
misse. Kõige olulisem osa selles oli salanõunik
Kruki perekonnal, sest seal kuulis ta alati head
muusikat. Kruk oli Mendelssohn-Bartholdy'
sõber ja ise asjaarmastajalik komponist. Tema
maja polnud ainult külalislahkeimaks ko-
gunemiskohaks Naumburgi muusikaharrasta-
jaile, vaid seda külastasid peaaegu kõik paremad
Naumburgis peatuvad kunstnikud. Siin kuulis
Nietzsche peamiselt Kruki lemmik-heliloojaid,
Mozart'it, Haydn'i, Schubert'it, Bach'i ja Beet-
hoven'it. Mendelssohn-Bartholdy uvertüüri
„Suveöö unenägu“ kuulates tundus talle, „nagu

*) 508. a. e. Kr. olevat Mucius Scaevola võtnud
ette Rooma piiramise ajal mõrvakatse etruskide juhi
Porsenna' vastu. Kui ta vangistati, olevat ta, et näi-
data oma kartmatust, põletanud parema käe altari-
tules. Scaevola = vasemakäeline.

tantsiksid feed lustilisis ringes hõbedasel, kuu-
valgusest hiilgaval ööl“.

Ta hakkas siis juba muusikat vajama, sest see äratas tugevaid siseelamusi, ja kogu elu on ta olnud tugevate elamuste, alalise seesmise pinge jahil. Muusika kujunes tähtsaks elemendiks Nietzsche hingeehituses. Nõrgaks tõendiks sellest on ta enese kompositsioonid, kuid seda suuremaks ta stiili graatsia ja rütm, eriti aga „Zarathustra“ ditürambiline mõttelüürika, kus sageli tundmuste-dünaamikast mõte sünnib ja kus samuti sageli mõte tundmuseks hääbub kirjeldamatuis pooltoonides, milles sõnastus muusikale niivõrd läheneb, kui see üldse on võimalik.

*

Maal kasvanud ema ja lapsed tundsid end linnas ikka kuidagi piiratuna. Seepärast oodati alati koolivaheaega, et asuda maale, Franziska kodusse. Need oli lastele rõõmsaimad päevad, täis vabadust, ülemeelikusi ja vallatust. Seejuures ei mindud aga kunagi üle lubatud piiri. Eriti väike Friedrich tundis alati suurt südamepiina, kui ta käitumine juhtus libisema sellelt tasemelt, mida ta ise eneselt nõudis. Juba sel ajal oli ta enesele „see, mida peab ületama“. Juba ses eas näeme tema juures kõige algelisemais idudes Zarathustra nõuet, et inimene olgu „sild teisele kaldale“.

Koolivaheaegade vabadus oli eriti soodus ta isiklikele vaimseile harrastustele: komponeerimisele ja luuletamisele. 1854. a. kirjutas ta oma esimesed luuletused ja luges õele ette, kes pidi neid nõrku ning abituide katsekesi kuulama — ja kuulaski! — lugupidamise ja vaimustusega. Õde pidi, nii nõudis tulevase mõtleja poisikeslik

enesetunne! Kuid nende rikka siseelu emotsioonide puhul tuleb tähele panna ta sõnu esimesest, lapselikust „autobiograafiast“: „Mul ei olnud eeskujusid. Võisin vaevalt mõelda, kuidas luuletajat võiks järele aimata, ja kujundasin need nii, nagu hing nad mulle sisendas.“

Et luuletavat poissi ei huvitanud sugugi ilusad ega magusad asjad, tõendab see, et 1854. aastal, Krimmi sõja puhkemise järel Nietzsche ühes Krugi ja Pinderiga tundis suurimat huvi sõjasündmuste vastu. Oma tinasoldatite ja paberist paatidega mängides jäljendasid nad Sevastopoli piiramist. Nad lugesid suure huviga sõjateaduslikke raamatuid ja jätkasid oma mängu, kord-korralt neid ikka tõsisemalt võttes, kuni hirmsa hommikuni, mil kahvatu, ehmunud Pinder tuli teatama Sevastopoli langemisest. Nietzsche ei söönud lõunat sel päeval.

Pärast Sevastopoli langemist leidis Nietzsche oma sõjaliste ja poeetiliste huvide rahuldust Homeros'e lugulauludes, mille legendaarsed kangelased said koha Napoleoni kõrval. Seega algab Nietzsche tutvus kreeka luule ja ideede-maailmaga, millel ta hilisemas elus oli otsustav mõju.

Uus huvi arenes varsti poeetiliseks viljaks, näidendiks „Jumalad Olymposes“. Selle kirjutamisel oli talle abiks Pinder, ja selle kodu, kolme sõbra ja nende õdede poolt, kanti see näidend ette. Sellele järgnes kaks teist mängu antiik-kreeka isiksustest.

Kui Franziska oma isale kaebas, et tema Fritz on nii erinev teistest, et need temaga ega tema teistega ei sobi, ja et tal kõigi asjade kohta on omad erilised mõtted ja arvamused, mis teiste omadest lahku lähevad, siis vana pastor Oehler,

kes omas teravat tähelepanu-andi, vastas: „Aga mu tütar, sa ei tea sugugi, mis sa selle poisiga omad! Ta on ebaharilikem ja andekaim laps, keda mina oma elus olen näinud; minu kuuel pojalt kokku ei ole sinu Fritzu andekust. Lase teda olla enda omapära.“

Franziska käis isa nõu järgi. See andis pojale põhjust pärastises elus selle eest tänulikkust tunda, et talle oli võimaldatud vaba seesmine kasvamine. Miski muu ei mõjunud temasse kui ainult kodune õrnus, perekonnaliikmete vastastikune hoolikas tähelepanelikkus, armastus puhutuse ja korra vastu ja kodus valitsev usuline meeleolu. Kuid viimane polnud vagatsev ega türanniline. Erdmuthe Nietzsche ja pastor Oehler vihkasid neid, kes püüavad end pidada väga patuseks, et siis vesisi silmi Jumala halastuse järele halada. Nad olid üksmeelselt arvamuses, et igaüks iseseisvalt ja omal viisil peab leidma ja kujundama oma suhte Jumalaga. See mõjus, et palju aastaid hiljem Nietzsche võis kirjutada: „12-aastasena olen ma jumalat tema täies hiilguses näinud“, ja isegi veel „Antikristlase“ sünni ajal ta kirjutas: „Kuigi ma ristiusu vastu sõidin, siiski pean alati lugu tõsisest kristlasest.“

Sellest on arusaadav Nietzsche kogu elu kestnud tihe side omastega. Ema ja poeg olid isiklikes asjus alati teineteisest parimas arusaamises, kuid lahkumineku ei võinud tulemata jääda poja südamele hiljem kõige lähedasemais, ebaisiklikes, maailmavaatelistes küsimustes. Neis asjus ema ei suutnud jälgida ega mõista poja erandlikku tunnetamiskirge ega suutnud aru saada, mis poja nii erandlikud ja apostaatilised mõtted kaalusid. Franziska jäi ikka pastori tüt-

reks, pastori kaasaks, ja ta elu suurim pettumus oli, et ei võinud saada pastori emaks.

Alaväärisustunne ja eneses kahtlemise lak-kamatu ebamugavus piinasid noort Nietzschet niivõrd, et ta isegi kahtles, kas suudab tõusta sääraseks, nii tubliks, nagu oli isa ta kujutlustes. Et kellestki kõrgemal olla ka tege-likult, mitte ainult iseene kaitseks harrasta-des seda üleolekutunnet, millest eespool juba kõnet oli, siis suhtus ta õesse alati õpetavalt. On küllalt iseloomulik, et see, mis ta vajalikuks pi-das õele õpetada, oli sama, mida ta iseenele alalõpmata kordas, kindlustuseks oma alavääri-sustunde vastu. Õde pidi ka ennast alati kont-rollima, alati tundma enese paremaks tegemise tarvet, ennast alati valitsema ja vaikima, naera-tama või hea sõna leidma vastuseks ülekohtule ja summutajaks valule ning kurbusele. Niisa-muti rõhutas ta tõearmastust. Kuid tema vaimu varasest paindlikkusest kõneleb see, et kui väi-kese õe juures tõearmastus paiguti muutus ühe-külgseks ja teravaks, siis oli Fritzul vajadus õpetada, et tõtt võib armastada, öelda ja teha ka nii, et see kedagi ei solva. Veel hiljem see erand-lik peenetundelisus muutus ülisuureks, nii et pärastpoole, noore professorina avaldanud oma ägeda kirjutise „haridusvilistlase“ David Strauss'i *) vastu, ta kahetses hiljem selle aval-damist, sest et see Straussi oli solvanud.

1856. aastal suri vanaema, ja siis asus proua

*) David Friedrich Strauss, 1808 —1874, teoloog ning filosoof. Teos, mille vastu Nietzsche peamiselt protestis, oli „Der alte und der neue Glaube“ (1872), eesti keeles: „Vana ja uus usk“. Tõlkinud J. A. Rahamägi, Tallinn 1908. Vt. lk. 72: „Ajakohatud vaatlused“.

Nietzsche teise korterisse. Selle paremusteks olid suur vanamoeline aed ja hästivalgustatud ruumid. Hämar lastetuba endises korteris oli koduste õpitööde hulga kasvades poisi ennegi nõrkadelt silmadelt nõudnud liiga suurt pingutust. Kalduvus lühinägelikkusele oli päritud isalt. Parem silmaterana oli laiem vasakust ja seega parem silm rohkem koormatud. Vaade oli peaaegu kõõrdi.

Talvel 1856/57 algasid esmakordselt silma- ja peavalud, mis hiljem tegid iga kestvama lugemise ja kirjutamise piinavaks, paiguti isegi võimatuks. Kodune töökoorem oli õige suur, nii et magama võidi harva minna enne südaööd. Õpiülesanded sundisid kõrvale jätma kõik lemmikharrastused: klaverimängu, milleks tal oli hea anne ja suur huvi, komponeerimise ja luuletamise. Seda võis ainult suvevaheajal Eriti hoogsalt harrastas ta neid lemmikalasid just 1857. a. suvel. Siis Händel'i „Messias'e“ kuulamine äratas erilise innu komponeerida. Ta tahtis ise luua midagi niisama võimast; teiseks tiivustas teda udune aimus enese võimelisusest suureks loominguks. Kolmandana mõjus veel Nietzsche kogu noorust täitnud — alaväärisustundest vahedaks tehtud — tahe olla oma eeskujude vääriline. Sama aasta sünnipäeva-kingiks soovis ta partituuri Mozarti c-duur-sümfooniast, Mendelssohn-Bartholdy Fingali-uvertüüri, Beethoveni Egmont-uvertüüri ja Haydni es-duur-sümfooniast. Ses nimestikus avaldub ta selle aja peamine huvi.

1858. a. sügissuvel Nietzsche ja Pinder leidsid, et nad on juba küllalt vanad kirjutama oma autobiograafiaid. Vaevalt 14-aastane Nietzsche võis juba kõnelda oma „kolmest loovast perioo-

dist“. Esimesel perioodil ta olevat armastanud kujutada tuld, torme, hirmsaid looduskatastroofe; teisel perioodil ta olevat kaldunud end väljendama „hiilgavas ilustatud keeles“, kuid polevat saavutanud muud kui ainult „lillelisust“. Kolmandal perioodil ta olevat katsunud ühendada mõlemad varasemad, „meeldiva ja jõulise“, ja mitte rahul olles oma varasemate katsetustega otsustanud ennast rohkem harjutada luuletamises, — kui võimalik, igal õhtul kirjutada üks luuletus. Muusikapalakeste kirjutamiseks ta olevat hävitanud palju noodipaberit. Ta suutis juba otsustada nende küpsusetuse ning väärusetuse üle, kuid leidis, et tal on olnud palju kasu neist harjutustest.

Põhjus, miks Nietzsche nii vara vajalikuks pidas oma „eluloo“ kirjutamist, seisnes äravaltustundes, mispärast polnud võimalik lubada, et mingi tema elu oluline tõik ununeks või kaotsi läheks. Ta kirjutas seda täie tõsidusega, kunagi mõtlemata, nagu poleks tal oma lühikesest elust veel midagi öelda mis teisi võiks huvitada.

Esimese iseloomustuse noorest Nietzschest annab oma niisamasuguses „autobiograafias“ ta südamesõber Pinder. „Fritz Nietzsche on kannatanud palju kurbust... nii et ta iseloomu peamine ilme oli teatav kurvameelsus, mis avaldus kogu ta olekus. Varasemast lapsepõlvest saadik ta armastas üksindust, hoidudes teatavasse kaugusse inimeste seltskonnast. Tal on väga tõsine ning väga meel, ja juba lapsena ta mõtles järele paljude asjade üle, millest poisid tema aastais tavaliselt ei mõtle... Tal oli väga tõsine, siiski lahke ning viisakas loomus... Ta ei teinud kunagi midagi järelemõtlemata... Ta peamised voorused on tagasihoidlikkus ja tänulikkus. Sel-

lest tagasihoidlikkusest võrsus teatav kartlikkus, ja ta ei võinud end tunda kodusena võõraste keskel.“

Kevadel 1858 lõpetas Nietzsche õppimise gümnaasiumis. Sellal oli elu temale peegliks, ja oma kõrgeimaks sihiks pidas ta enese äratundmist selles peeglis.

III.

Pfortas.

Mõni päev pärast „autobiograafia“ lõpetamist selgus, et Pforta maakooli (Landesschule), milles olid õppinud Klopstock, Schlegel, Fichte ja Ranke, on otsustatud vastu võtta Friedrich Nietzsche ta erakordse andekuse tõttu. Proua Nietzsche oli väga õnnelik selle austava ettepaneku üle, ja niisamuti poisi enda lapselikuks auahnuseks oli olnud Pforta kasvandikuks saada. Selle põhjuseks oli 1543. a. asutatud vürstliku Pforta maakooli laialdane kuulsus ja üldine suur lugupidamine sealsest kasvatus-tööst. Pfortas ei pandud rõhku mitte ainult teadmiste andmisele, vaid püüti erilise hoolega õpilasi 6-aastase õppeaja kestel kasvatada kõlbalt tüsedaiks meesteks ja hoolitseda nende iseloomu arendamise eest. Oktoobri algul 1858 läks Nietzsche Pfortasse, mis järgnevaiks aastaiks pidi talle saama „teiseks isamajaks“, kuid milleks see teistest väga erinevale poisile iialgi ei saanud.

Kooli ühiselamu distsipliin oma valjusega oli peaaegu sõjaväeline. Alates kella 4-st (talvekuudel k. 6-st) hommikul, millal tõusti,

ruttu kohanes distsipliiniga. Piinavat puudust tundis ta sõpradest, Krugist ja Pinderist, sest siin ei leidnud ta kedagi, kellega oma huvisid jagada. Tal oli aga alaline vajadus lähedaste sõprade järele; nende puudumine sünnitas valu.

See aeg oli väliseilt sündmustelt vaene, kuid ta seesmine kasvamine tegi kiireid edusamme. Oluliselt tähtis kogu ta tuleviku kohta oli huvi ning armastuse ärkamine ajaloo ja keeleteaduse vastu. Selleks mõjus Pforta üldine vaim. Siit sai alguse ka juba Nietzschele nii iseloomulik mõlemate alade ühendamine. Suurim hool ja virkus kuulusid neile õppeainetele. Matemaatikas polnud ta ainult andetu, vaid tundis selle suhtes koguni vastumeelsust ega püüdnudki seda õppida. See oli talle „liiga mõistuspärane, liiga igav teadus“. Tal ei olnud kohusetunnet ega auahnust selle õppimiseks, mis talle omasena ei tundunud. Nagu gümnaasiumis oli ta siingi eeskujulik õpilane ja südamluk kaaslane oma koolivendadele, kuigi meelsasti üksindust otsiv, tagasihoidlik ja arg. Sageli ei julgenud ta isegi õpetajailt endale raamatuid küsida lugemiseks. Mõnikord pilkasid kaasõpilased teda, kuid üldiselt tundus neile ta tagasihoidlikkus väarikana ja lugupidamist äratavana. Tema eraldumine Pfortas oli nagu endeks tulevasele ebapopulaarsusele ja sügavale üksindusele.

Ta vaimsed huvid olid väga mitmekesised. Oma päevikus loendab ta huvisid ja kalduvusi, mis tal olnud 15. eluaastani: lilled, taimed, ehituskunst, sõjandus, draama, teater, luule, muusika ja maalikunst. Need huvid ei järgnenud üksteisele, vaid ilmusid samaaegselt, niivõrd ühendatult ja üksteise põimitult, et sageli võimatu oli öelda, millal ja kuspool mingi huvi

algas või kus ta lõppes. Pforta-aja viimaseil aastail lisandusid neile varasemaile veel uued huvikompleksid: kirjandus, geoloogia, mütoloogia, kõik keeled ja eriti saksa keel. Ta lemmikuiks olid suured loovad vaimud, kõigilt aladelt. Erilist mainimist vääricksid muusikas Wagner ja Beethoven, kelle IX sümfoonia tasse avaldas suurt mõju. Sellesse teosesse surutud jõud, mõtte ja tundmuse rikkus olid samaväärsed ta enda tulevaste mõtete ja tundmustega. Vanakreeka autoreist luges ta erilise huviga Platon'it, oma tulevast antipoodi, ja Aischylos't, kelle näidendite traagiliste isikutega sarnles ta enese hilisem traagika. Saksa lüürikuist oli ta lemmikuks sellal veel tunnustamata Hölderlin. Ta vaatepiiri tõusid uute kasvatajatena Emerson'i esseed. Teistest inglise autoreist tõmbasid teda eriti kaasa Shakespeare ja Byron. Kirjutades Byronist ta tarvitas selle tegelaste iseloomustamisel esimest korda sõna „üliinimene“. Byroni „Manfred'is“ leidis ta kõiki neid sügavikke, mis olid temas eneses. „Ma olin juba 13-aastaselt selle teose jaoks küps“, kirjutas ta hiljem „Ecce homo's“.

Huvide mitmekesisusest selgub, et ta oli sündinud asjaarmastajaks paljudel aladel, mitte ühe kindla eriala inimeseks. Ainult üks suur ning kindel, noore poisi kohta küllalt iseloomulik siht oli tal: ebamäärane soov, millele ta isegi ei osanud õieti sisu anda, kuid see oli ehtne ja tüüpiline tema kohta: eelmaitse tahtest kõige suuremat saavutada. Seega juba algas ta seesmine saatus, kuna ettevalmistus pidi olema vääriline tulevasele suurele ülesandele. „Lõputu on tõe uurimine“, kirjutas ta a. 1861. Ta ei tahtnud mingit kitsast osa teadmistest ja tunnetus-

test, et neist teha endale tööriista, praktilise eluvõitluse abinõu.

Esimeste filosoofiliste tunnetustena võime vaadelda sama suve mõtteid: „Usu vastu ei protesti mõistus, vaid tungid, mis usku ei talu.“ — „Väline väärikus on selleks, et hinge puudusi katta.“ — „Mida kultiveeritum ja haritum on riik väliselt, seda lähemal seisab ta oma lõpule.“

Iseloomulikemaks ja huvitavaimaks sündmuseks Pforta-ajast on kirjandusliku ühingu „Germania“ asutamine koos Pinderi ja Kruigiga, mille nad ristasid pudeli odava punase veiniga 25. juulil 1860. Ühingu põhikirja esimese paragrahvi järgi olid liikmed kohustatud iga aasta saatma vastastikuseks lugemiseks ja hindamiseks või valmistama ettekandmiseks vähemasti kuus tööd, millest kaks pidid käsitlema kaasaegseid probleeme. Enam või vähem truuks sellele nõudele jäi ainult Nietzsche, saates luuletusi, kompositsioone ja ta arenemislugu väärtuslikult valgustavaid esseid nagu „Byroni draamatilised teosed“, „Napoleon III presidendina“ ja „Liszt'i Dante-sümfoonia“.

„Germania“ oli samavõrra huvitatud teadustest kui kunstidest: selle huvide ulatus vastab umbes Pforta-aja Nietzsche universaalse hariduse omandamise tungile. Ühingu idee tekkis Nietzsche peas: ta tahtis moodustada sellest endale esimese auditoriumi, tahtis selles leida oma mõtteile esimesi kuulajaid.

Sel ajal ta ei olnud enam nii hea õpilane kui varem, vaid jäi lohakaks. Kool muutus talle igavaks, seepärast kadus hool õpiülesannete täitmises, ja „Germania“ jaoks kirjutatavad tööd nõudsid peamise huvi ja palju aega. Sel ajal kavatses ta pühenduda muusikale; see ei olnud

juhuslik ega ruttumööduv kavatsus, vaid sää-
rane, mis teda kauaks ning sügavasti haaras. Ta
mõtles veel puuraiumisest ja ürgmetsadest —
üldse liikuvast elust. Sellest paistab seesmist
reaktsiooni Pforta ühetoonilise elu vastu.

Järgmise aasta lihavõtteil käis Nietzsche
leeris. Sellal ta oli veel kindlalt-usklikkude
pastorite poeg ja pojapoeg, kuid juba aprillis
1862 teatas ta teistele „Germania“ liikmeile oma
usulistest kahtlustest ja arvas, et vabamaks ja
iseseisvamaks otsustamiseks üldmaksvate tõdede
ja vaadete üle ollakse liiga kombe ja eelarvamuse
kütkes. Ärkas kohtumõistmistarve religiooni ja
kristluse üle. Kuid ta teadis juba, et „säärane
katse ei ole mõne nädala töö, vaid terve eluaja“.
Igatahes 1863. a. ta käis veel armulaul.

Periood jaanuarist 1862 kuni maini 1863 oli
pidev rahutus ning mahasurutud seesmine mäss.
Individualist oli temas ärkamas, ja see ei taht-
nud rahul olla distsipliiniga. Esivanemate vaim
temas aga alistus sellele siiski alandlikult, nii et
korrarikumine polnud ta meelest ainult kasva-
tamatus ja pahelisus, vaid koguni veel eksimine
hea maitse vastu. Isegi viimast ei saa ta enesele
lubada. Kõik kirjad ja päevikumärkmed sellest
ajast kõnelevad seesmisest ebakõlast. „Kui ma
minuti mõelda tohin“, kirjutas ta Pfortast õele,
„mis ma tahan, siis otsin sõnu meloodia jaoks,
mis mul on, ja meloodiat sõnade jaoks, mida ma
oman, või mõlemaid üheskoos.“ Ja ta kaebas
edasi, et sõnad ei sobi meloodiale ega meloodia
sõnadele. See olevat tema osa. Kuid veel teine
suur põhjus oli tal rahutuseks ja halvaks enese-
tundeks. Emale kaebas ta mais 1863, et igal pool
nõutavat kõigepealt ikka „leivastuudiumi“. Usu-
lised kahtlused keelasid mõtlemast pastorikut-

sele, mida kogu perekond temalt ootas. Ta aimas ette oma tulevase saatuslikke veendumusi ja kartis seepärast saada vaimulikuks. Aga sedagi tundis ta juba, et tal puudub eriline kalduvus ükskõik missuguseks elukutseks. „Elukutse valik näib olevat nagu loterii, milles on väga palju tühje pileteid ja väga vähe võite.“ Külgesündinud asjaarmastajalikkust ja huvide laialivalguvust ta ei saanud võita ja tundis seepärast hädaohtu saada „õppinud asjaarmastajaks“. Kuidagi ei näi talle võimalik, et temast võiks tulla õiget „elukutselooma“ (Berufstier!). See väljendus on psühholoogiliselt huvitav, sest selles avaldub Nietzsche sügavaim põlgus vaimu ja huvide piiramise vastu, mille paratamatult kaasa toob iga elukutse. Ta kartis et praegu kõrvaleheidetavad huvid pärast tagasi pöörduvad. Ja nii sündiski: kõrvalejäetud huvid ainult ei pöördunud tagasi, vaid tungisid lausa kallale, põhjustades sügava seesmise kriisi. Et ta leivateenistusliku elukutse ometi pidi omandama, loobus ta umbusklikult kardetud usuteadusest, armastatud muusikast ja sellal juba küllalt kii- vast „filosoofilisest erosest“ ja valis Pforta vaimule vastavalt korrapärast ning pidevat tööd nõudva klassikalise keeleteaduse. Selle otsusega eriala ja elukutse valiku suhtes algas tõeline, hiljem valusasti hinge lõikav tragöödia — ta hakkas ennast kasvatama filoloogiliseks elukutseloomaks, kuigi ta polnud seks sündinud. Sellele saatusele vastuminemise tegi talle kii- reks ja kergeks erakordne andekus. Ta oli nüüd valinud praktilistel kaalutlustel, kuid tundis selgesti, et see on vägivaldne. Aga ikkagi — ükskõik missuguse eriala kasuks ta oleks otsus- tanud, ikka oleks jäänud sama ebamugav tund-

mus vägivaldsusest. Üks nõue oli tal igaks juhuks kindel: ta eriala peab võimaldama produktiivselt tegev olla.

Seesmised raskused elukutse-küsimuse pärast muutusid küll jälle nõrgemaks ja nürimaks, kuid ei lahenenud. Vajadus õppida ei lubanud neist liiga palju mõelda. Sageli oli küll vaja tugevat tahtepingutust, et sundida ennast töö juurde. Kui vähegi vaba aega üle jäi, siis ta komponeeris, luuletas ja mõtles.

Nõnda lähenes 6-aastase õppeaja lõpp Pfortas. Peamiseks ülesandeks lõppeksamite vastu valmistamisel oli ladinakeelne kodune töö, mille aineks ta ühe õpetaja soovil valis Theognis'e Megarast*). See kõige aristokraatsem kreeka mõtlejaist oli eriti sümpaatne „karja“ põlgavale noorukile. Theognisega tegelemine andis talle hoopis uue vaate kreeka kultuuri kohta. Nietzsche märkas Theognist tarvitavat sõnu „hea“ ja „halb“ sünonüümseina sõnadega „aristokraatne“ ja „plebeiline“. Väike etümoloogiline uurimus tõendas talle, et ka muis keelis sõnad „hea“ ja „halb“ ei oma algupäraselt moraalset tähendust. Sellest järeldas noor abiturient, et kõlblad väärtused ei ole absoluutsed, et ei ole objektiivselt mingit „head“ ega „kurja“, vaid ainult hea või kuri „minu seisukohalt ja minu huvides“. See oli alguseks ta hilisemale „härasmoraalile“, aristokraatse ning tugeva järjekindlale samastamisele „heaga“ ja plebeilise ning nõrga samastamisele „halvaga“.

Kogu suvise vaheaja töötas ta pidevalt

*) Kreeka lüürik Thēognis, elas umb. 500 a. e. Kr., kirjeldas oma eelegias aristokraatia ja pööbli võitlusi VI sajandil e. Kr. — aristokraatia seisukohalt.

Theognise kallal ja pärast oma ülesande lõpetamist veetis päevad muusika ja kirjandusega. Ta harjutas Liszti Faust-sümfoonia teist osa, millest talle kõige enam meeldis „võluvalt hea“ ning „head-tegev“ Gretcheni-motiiv. Talle tuli pähe meloodiaid, mis aga haihtusid, sest puudus aeg nende väljatöötamiseks. Muusikaharrastuste kõrval katsus ta luuletada, kuid tulemused ei olnud rahuldavad. Kuigi ta teadis oma nõrkust matemaatikas, jättis ta selle õppimise hoopis kõrvale. Sellest tuligi, et ainuüksi hiilgavad teadmised ladina ja saksa keeles ja ootamatult küps abituuriumitöö („Theognis“) päästsid ta Pforta lõppeksamil läbikukkumisest.

Kuninglik küpsuskomisjon hindas väga heaks ta teadmised usuõpetuses, saksa keeles (lõpptöö mõtterikkuse ja stiililise headuse eest) ja ladina keeles, heaks kirjandusloos, filosoofilisis aineis ja kreeka keeles, rahuldavaks prantsuse keeles, ajaloo, maateaduses ja loodusteaduses, ebaküpseks heebrea keeles grammatika puuduliku tundmise pärast ja nõrgaks matemaatikas. Joonistamises, mille õppimisest ta üldse vähe osa võtnud, polevat ta saavutanud midagi rahuldavat.

Tunnistus lõpeb lootusega, et ta oma tulevases kutses midagi tõeliselt head saavutaks. Sellal oli tulevase kutsena ette nähtud pastoriamet, kuigi poiss ise salaja oli otsustanud klassikalise filoloogia kasuks.

7. septembril 1864 lahkus Nietzsche Pfortast.

F. Nietzsche õpilasena Pfortas, napoleonlikus seisangus.
Foto 1861. a. kevadest.

Üliõpilaspõlv Bonnis.

Pärast lõbusalt veedetud suvevaheajaga läks Nietzsche Bonni, et õppida ema soovil usuteadust, ilma et tal enesel oleks selle vastu olnud mingit huvi. Esimesel semestril immatrikuleerus ta usu- ja filosoofiateaduskonda, kuid juba teisel semestril ta on ainult viimases. Algusest peale oli ta otsustanud pühendada kogu huvi keeleteadusele. Vastumeelsust usuteaduse suhtes oli ta ainult seepärast varjanud, et mitte ema solvata. Oma valikut põhjendas ta vajadusega leida külmast, ühelaadilist ning pidevat tööd nõudvast teadusest vastukaalu oma rahutuile ning alati muutuvaile huvidele. Ta vajas teadust, mis kohe tundmusi ei haaraks. Nii oli keeleteadus talle kõigepealt ka tsevahendiks oma filosoofilise tungi vastu. Usuteaduslikest ainetest huvitas teda ainult Uus Testament, nappalt kui selle juures on tegu filoloogiaga. Nõnda tegeles ta mõnda aega evangeeliumi-kriitika ja allkate-uurimisega, arvates et ajalugu võib selgust tuua usulistesse kahtlustesse ja vastata ta lahtisi küsimusi.

Noore, elurõõmsa inimesena, kes esimest korda elus vabadusse pääses, ei sundinud ta ennast mitte kohe teaduslikule tööle, vaid astus korporatsioon „Franconia“ liikmeks ja tegi kaasa priiskavat, labastavat ning aegaraskavat üliõpilaste lõbuelu, et „õppida tundma oma seltsimehi“. Mõne aja ta tegeles rohkem õllejoomisega, lõbusate väljasõitudega Rolandseckiisse ja Plittersdorfi ja käratsevate uulitsaprotsessioonidega kui keele- ja usuteaduse õppimisega.

See oli nagu vabanemis- ja esimese iseseisvustunde joovastus pärast Pforta kinnist elu. Liksaks mõjus veel ilus sügis, ta lemmik-aastaaeg. Aga ometi oli korporatsioonikaaslastel varsti põhjust nimetada teda „iseäralikuks veidrikuks“. Ta isegi hakkas pea tundma tühimust korporatsioonielust, sest sellal juba tema meelest ainsad väärtused olid vaimsed. Ta ei võinud kaua taluda joomist, joobnud inimesi, teiste, mitte oma korporatsiooni kuuluvate inimeste ja nende vaadete alavääristamist. Nii kujunes korporatsioonielust osavõtmise varsti ainult mingiks uudishimu rahuldamiseks talle seni tundmatu elu vastu. Väliselt ei teinud ta sellest mingisuguseid järeldusi. Kui ta ühes „Franconiaga“ läks teatrisse vaatama ilusat Friederike Gossmann'i, armus ta näitlejannasse nagu kogu korporatsioon. Kui üliõpilased oma kõrtsiõhtuil „ulgusid“ laule, mis preili Gossmann laulnud, siis Nietzschegi ei jätnud ulgumata. Adelina Patti'le kinkis ta lilli ja viis pärja Schumann'i hauale. Viimane toiming oli aga juba sügavamat päritolu, sest see peenetundeline, mediteeriv helilooja, kelle muusikaga ta sellal sageli tegutses, pakkus talle tuge korporatsioonielu käratseva lõbususe ja labasuse vastu. Sõprusvahekordi oli tal ainult meestega. On teada ainult paar juhtu, kui ta teiste korporantidega lõbutses daamide seltskonnas. Iseloomulikem näide tema selleaegsest suhtumisest naistesse on juhtum Kölnis, kus ta kord vastu enese tahtmist juhiti avalikku majja. Nietzsche kohmetas äärmiselt hulka ilusaid tüdrukuid enese ümber nähes ja istus klaveri ette, sest see olevat seal olnud „ainus hingega olevus“.

Meelelikkuse kiusatuste võitmiseks polnud

Nietzschel vaja mingit pingutust, sest need olid ta loomule võõrad. Tema ei vajanud teiste enda-ealiste lõbusid. Ja kogu oma elu on ta elanud mungalises keeldumuses, vahest suuresti sunnitultki selleks süüfilise pärast. Ei võinud talle olla kerge oma saatusliku haiguse juures kuulda arstide korduvaid nõuandeid abiellumiseks. Nimelt nägid arstid ta peavalude peamist põhjust naiseta elamises. Prostitutsiooni ta aga vihkas kui inimese alandajat.

Tema isiklikus suhtumises naisesse oli üldse mõõduandev filosoof Schopenhauer'i mõju, kes naises nägi ainult halba, omadusteliselt mehest madalamat, kõlbla instinktita olevust. Säärased olid naised Nietzsche meelest kõik, peale üksikute erandite, keda ta isiklikult tundma ja austama õppis. Siis oli ta lugupidamine sügav ja siiras. Naist vajas ta kõigepealt sõbrana, kuid ta naissõbra-kujutelm oli jällegi säärane, milleni ükski naine ei küündinud, välja arvatud vahest Cosima Wagner ja osalt ka proua Marie Brockhaus. Tema sõbranna pidi olema vaimukas ja suutma temast aru saada. Hiljem vähendas ta oma nõudeid ja arvas, et talle sobiks ainult seaduse õnnistusega vaba kooselu noore, lõbusa, majapidamises osava ning hari-mata naisega, umbes säärane, nagu oli olnud Goethe' abielu Christiane Vulpius'ega. Sellega on üldiselt seotud Nietzsche kõige püsivam naisideaal. Selle eeskujuks pidas ta saksa maaadli naise: tugevaid, elurõõmsaid, suursuguseid. Naine lapseta oli tema meelest viga, looduse eksimus. Kuulus on ta ütlus, et miski teda sügavamini ei rõõmustavat kui rase naine. Loomulik ning äärmine järeldus sellest on naise seisukoht üliinimese-õpetuses, mille juurde tu-

leme veel hiljem. Seal on naine soojätkamise instituut. Sellest tuletub ka ta teravaim vaen emantsipeerunud naise vastu. Oli ju sellal parajasti nais-emantsipatsiooni liialduste ja naeruväärsete äärmuste aeg. Naise mehestumine, teise sõnaga emantsipatsioon, oli tema meelest pahenenud, ebaõnnestunud ning viletsa olendi loomusunniline vaen õige, sünnitamistahtelise, oma ema-ülesannet kõrgeks hindava naise vastu. „Võitlus mehe vastu, see on ikka ainult abinõu, ettekääne, taktika.“ Madonna lapsega oli tema meelest suurim teema maalikunstile.

Korporatsioonielu hooajal sai ta süüfilisnakatuse; missuguseil tingimustel, seda me ei tea. Selles hävitavas tõves tuleb näha tähtsaid tegurit hilisema paralüüsi tekkimiseks.

Kõik, mis me teame Nietzsche selleaegseist muusika- ja teatriharrastustest, ei ütle ta seesmise kujunemise kohta midagi. Samuti ei aita seda valgustada ka teadmine, et ta talvel 1864/65 Bonnias kuulas poliitikat, saksa kunsti ajalugu, Springer'i loenguid Michelangelo'st, Ritschl'i loenguid Plautus'e „Miles Gloriosus'e“ üle, Schlottmann'i juures Johannese evangeeliumi seletusi ja suvel 1865 arheoloogiat, üldist filosoofia ajalugu, XVIII saj. saksa kirjanduse ajalugu ja võttis osa filoloogilistest, arheoloogilistest ja kunstiajaloolistest seminaridest. Palju enam-ütleavam on tõik, et ta oma suure nõudlikuse pärast enese vastu paljudele seltsimeestele sai tülikaks ja ei jäänud rahule oma studiumi tulemustega. Ta hindas kõigest tähtsamaks enda iseseisvat arenemist ja kartis õpetajate mõju alla sattuda. Kõige enam meeldis talle professoreist kuulus filoloog Ritschl, kelle vaikne ettekanne ja suur eruditsioon noormeest

algusest peale vaimustasid. Aga ka vanale Ritschlile meeldis Nietzsche esimestest kokkupuutumistest saadik. Tähtsaim edusamm esimese ülikooli-aasta kestel on usuliste veendumuste selgumine või pigemini — usuliste kahtluste süvenemine.

Kevadpühiks sõitis Nietzsche koju. Ema sai palju kurvastada poja iseseisvusest mõtlemises. Siit algas ema pikk kannatus poja pärast. Meelstasti oleks ta näinud, et poeg sarnleks teiste ja kõigiga. Vahel oli Friedrich oma usuliste veendumuste avaldamises ja kaitsmises liiga äge ja solvas ema. Seda märgates püüdis ta anda asjale säärase pöörde, et see lõpeks naljana. Peab tõtt oskama nii öelda, et see teisi ei solva — nõnda oli ta kord öde õpetanud. Ta keeldus minemast armulauale. Siis oli tädi Rosaliel vaja sügavasti kurvastatud emale seletada, et kõigil suuril usklikel on olnud oma rasked kahtlemisajad. Ja Rosalie oli autoriteet neis asjus. Franziska soovis, et sellest asjast enam ei kõneldaks ja poega millekski ei sunnitaks, mida ta oma südametunnistuse tõttu ei taha endale lubada.

Bonni tagasi läinud, kirjutas Nietzsche õele: „Kas me otsime siis oma uurimistes vaigistust, rahu, õnne? Ei, ainult tõde, kui see oleks ka äärmiselt eemaletõukav ning inetu.“ Ta arvas, et usk üksinda õnnistab, usk kui elamus, mitte see objektiivne, mis seisab usu taga. Jeesuse asemel, nii oli ta juba sellal veendunud, võiks olla Muhamed, ja usk ei tarvitseks olla vähem lunastav ristiusust. Ta ei põlanud usku ratsionalisti kitsarinnalisusega, ta teadis, et usk võib anda usklikule seda, mis leida loodetakse ja tahetakse, kuid tundis, et see ei paku mingit tuge objektiivsel tõe-otsimisel. Just

seepärast ei saanud usk temale isiklikult olla mingisuguseks väärtuseks. Talle oli ainult tõde tähtis, seepärast oli tal vaja uurida, mitte uskuda. Teised, kes „oma suurima tarbena vajavad meelerahu ja õnne, need uskugu“.

Muide vaikis ta omaste ees oma usulistest kahtlustest, kartes neid kurvastada. Ta ei loobunud kristlikust elukäsitusest, kristlikust eetikast ega kristlikust isiksusideaalist, vaid ainult kiriklikust usuõpetusest. Aga ei läinud palju aega, kui ta tundis oma paratamatust — järgida tõde enese ja teiste hüvest hoolimata. Ja ta pidi hakkama kahtlema ka selle juures, mis esialgu oli jäänud püsima ristiusust. Hoolimatu uurimine ja lakkamatu võitlus tõe pärast sai määravaks kõigis ta seesmistes elamustes.

Mida enam temas pärastpoole esile murdub elujaataja, mida enam hiljem enesesäilitamise tung keelab olemast pessimist ja maailma-põlgaja, seda enam kasvab võõristus ristiusu vastu, kuni saab piirituks vihkamiseks. Ja siis kujuneb viha ristiusu vastu üheks suurimaks loomingu tõukejõuks. Sellest on ka ta äärmine, paiguti liialdatud ägedus headuse, ligimesarmastuse, kaastundmuse ja naiseliku (s. o. pehme ja järeleandva) vastu. Seepärast on hea inimene talle hiljem valelik, psühholoogiliselt võlts, variser, dekadentne. Üliinimese vooruste loendis leiame aga omadusi nagu tugevus, julgus, kavalus, rangus, valjus, lõbusus, rõõm, kergus, naer, sõjamehelikkus — märkame suurema vaevata salajast kättemaksu- ja trotsimishimu kristluse vastu. Samast kättemaksuhimust ja alandamistahtest on ka arusaadav, miks Nietzsche „Zarathustras“ enesele lubab väljendusi nagu

„taevas on maailma tagumik“ ja „kui teie ei ole kui lehmad, siis ei saa te taevariiki“.

1865. a. suvel leiutas Nietzsche oma suure kriitilise ande. Filoloogilise studiumi jätkamiseks oli just see väga julgustav, kuna ta arvas sellel alal võivat eriti produktiivselt rakendada oma kriitilist võimet. Sellest peale filoloogiline studium sai tõepoolest mõneks ajaks vastukaluks seni alati vahelduvaile, ebakindlaile huvidele. Ta rõõmustas töö üle, mis nõuab külma, ühesugust ning pidevat tegevust, kaitstes nii viisi teda oma sageli vapustavalt-tugevate tundeelamuste eest. Iga mõtte ja tunnetus oli talle alati ka tundmus. Aga filoloogiline studium ei suutnud maha suruda ta filosoofilist tungi, mis järjest kasvas ja süvenes ega lakanud enam kunagi.

Korporatsioonielu õõnsad lõbustused valmistasid valusa pettumuse. Ta oli vihane selle pärast, et aeg oli möödunud, aga midagi polnud tehtud elu ja teaduse kasuks. Loobumine „Franconiast“ on tüüpiline sündmus Nietzsche elus: alguses püüab ta ennast kohandada konventsionaalsete eluvormidega ja tavaliste inimestega, katsudes neis näha ainult head. Varsti aga nägi ta terav psühholoogi-pilk ainult eba-suursugust, väiklast, eba-ausat ja pöördus siis ära pettunult, mitte kunagi külmalt, vaid ikka kannatades. Missugust laadi oli ta pettumine korporatsioonist, seda valgustab palju-ütlev märkus „Ennäe inimeses“, et üks klaas veini või õlut võis teha elu talle „hädaoruks“. „Uskuda, et vein lõbusaks teeb“, ütleb ta samas, „selleks peaksin ma olema ristiinimene“.

Depressioonitunne, mis algab „Franconiast“, kestab kogu edaspidise üliõpilasaja.

Enese üle kohtumõistmises oli ta liialdatult vali. Vähe sellest, et põlguses enese vastu ta põletas oma pabereid, isegi luuletamise ja komponeerimise ta keelas enesele. Noore enesevihkaja hinges toimus see, mis kõigi pühakute juures on sündinud: ta leiutas „kogu inimese sisima olemuse pühitsemise ja ümberkujundamise kire“. Sealt läks ta veel edasi pühakute tüüpilist teed: tekkis askeetiline „kehalise puhastumise“ vajadus. Kui neis nähteis selgesti avaldus Nietzsche loomupärane tung pühaku-olukorra poole, siis niisamuti teatas siin oma tulekust edaspidi enesele ja maailmale korduvalt esitatav nõue, mitte kunagi rahulduda olemasoleva inimesega, vaid alalõpmata edasi püüda kõrgema seesmise täiusastme poole.

Välise põhjusena Bonnist lahkumiseks omas suurt tähtsust veel armastatuima, kogu elu jooksul lugupidamisega mälestatud Ritschli äraminek Bonnist, kellele tüli tõttu Bonni teise kuulsa professori Jahn'iga seal töötamine osutus võimatuks.

V.

Üliõpilasena Leipzigris. Sõjaväeteenistuses.

17. oktoobril 1865 jõudis Nietzsche Leipzigi ja immatrikuleeriti järgmisel päeval. Juhtumisi oli see sama päev, millal Goethe sada aastat varem oli astunud Leipzigi ülikooli. Vaevu suutis ta naeru maha suruda, kui vana armastusväärne rektor noortele üliõpilastele meelde tuletas, et Goethe studiumikäik neile eeskujuks ei

pea olema, sest et geenius minevat oma iseäralisi teid.

Leipzigis kuulas Nietzsche talvel 1865/66 ladina epigraafikat, kreeka kirjanduse, eriti aga attika tragöödia ajalugu ja sissejuhatust praktilisse poliitikasse, riigi- ja õigusteadusesse. Talvel 1866/67 oli esikohal kreeka grammatika ja kreeka lüürikute seletused ja siis kreeka paleograafia ja ladina grammatika.

Siin algas ta edaspidise elukäigu kujunemisele tähtsa mõjuga isiklik ja teaduslik läbikäimine professor Friedrich Wilhelm Ritschliga. Viimase äratusel asutas Nietzsche mõne huvikaaslasega „Filoloogilise Ühingu“ sama aasta talvel. Ritschl õhutas teda oma abituriumitööd Theognise üle laiendama ja täiendamata. Ja nii kujuneb sellest Nietzsche esimene, suurt tähelepanu äratav ettekanne „Filoloogilises Ühingu“. See uurimus ilmus hiljem „Rheinische Museum'is“ pealkirja all „Zur Geschichte der Theognideschen Spruchsammlung“, mis talle juba tõi noore, suuri lootusi äratava filoloogi kuulsuse. Kolm järgnevat ettekannet „Filoloogilises Ühingu“: „Suidas'e biograafilised allikad“, „Aristoteles'e teoste nimestikkudest“ ja „Lauljate võistlus Euboias“ märgivad ta stuudiumi peasuundi.

Kolmanda ettekande eeltööd sundisid teda tegelema ainsa vanaajast säilinud filosoofiaajaloo autori Diogenes Laertius'ega*). Ritschl teadis sellest ja küsis kord Nietzschele

*) Diogenes Laertius elas III saj. esimesel poolel p. Kr. Tema ainus, katkeliselt säilinud teos vanaaja filosoofia ajaloo üle, mida Nietzsche tuli käsitleda allikate suhtes, kannab pealkirja „Kuulsate filosoofide elust, vaadetest ja ütlustest“.

natuke salapäratsevalt, kas tema oleks nõus ette võtma uurimust Laertiuse allikate üle, kui talle selleks kustki mõjustusi tuleks. Kauaks jäi Nietzschele selle küsimuse mõte arusaamatuks, kuid viimaks „nagu valgustus“ tuli mõte, et Laertiuse allikate küsimus võib vahest olla ülikooli lähema auhinnatöö teemaks. Kui ta auhinnatööde väljakuulutamise päeva hommikul nagu tavaliselt läks „Kintschy“ kohvikusse, leidis ta tõepoolest „Leipziger Nachrichten'i“ värskemast numbrist vastava teate: filoloogilise auhinnatöö teemaks oli „De fontibus Diogenes Laertii“.

Nüüd tegeles ta ööd ja päevad selle küsimusega, saamata suuremat edasi. Alles jõulu ajal tuli ta mõttele, et Laertiuse ja Suidase küsimuste vahel peab side olema. See oli ka lahendus, mis võimaldas talle mitte ainult rahuldada teaduskonna poolt määratud nõudeid, vaid isegi need kaugelt ületada. Ta saab auhinna, uurimus avaldatakse „Rheinische Museum'is“, ja seega on ta lõplikult põhjendanud oma filoloogikuulsuse.

See varane ning suur edu aga ei kõrvalda sugugi ta raskeid kahtlusi filoloogia väärtuse kohta. „Kas on filoloogia praegused sihid väärt, et elu ja kõiki jõude selleks kulutada?“ Ta oleks pidanud eitama, kuid see ennastvabastav sõna jääb tulemata. Selle vastu, ehtne ning paratamatu Nietzsche algab iseloomulikku kallale tungi vanale kuivale ning pedantsele koolifiloloogiale: ta ühendas filoloogiliste küsimustega filosoofilised ja ajaloolised ja leidis igal pool suuri, inimese ja ajajärgu kõige sügavama põhja ulatuvaid küsimusi. Ta ei olnud enam filoloog, vaid filosoof. Märkmikud aastaist

1867/68 tõendavad, et filoloogia hindamisel oli tal kesksena kerkinud küsimus selle ja eetika vahekorra — uudne ning iseloomulik küsimus, aga Nietzsche kohta tüüpiline, sest hiljem näeme teda seal probleeme leidvat, kus neid enne teda tavaliselt ei nähtud. Nietzsche mõtlemise erakordne jõud avalduski just probleemide leidmises ja esiletõstmises.

Vastus, mis ta enesele andis, oli troostitu: filoloogia seisab kaugemal eetikast kui ükski teine teadus: õigusteadus, teoloogia, loodusteadused jt. Keeleteaduse ala ja vaatepiir on kitsas, ta on ideeta, suure elulise sihita, ta hindab tühist pisitööd liiga kõrgeks. Ainus lohutus, mis talle osaks sai, oli Goethega ühes arvata, et parim, mis filoloogia anda võib, on vaimustus vanade rahvaste suure kultuuriloomingu vastu. Kuid selle lohutuse piisamatus selgus sellest, et ta seda vaimustust ei lootnud eneses tõusvat — sest see jällegi oleks talt nõudnud spetsialiseerumist ja enese piiramist.

Leipzigis algas tema tulevast mõtlemist sügavasti mõjustav tutvus Schopenhaueri filosoofiaga. „Maailm kui tahe ja kujutelm“, Schopenhaueri peateos, haaras noormeest oma grandioosse pessimismi ja suursuguse stiiliga, mis teda, loomuldasa ehtsat kunstnikku, tugevasti kaasa kiskus.

Schopenhaueri filosoofias mõjusid temasse otse ilmutustena kaks vaadet: et tahe moodustab olulise osa maailmas, mitte mõistus, mitte ka materia — Schopenhaueri metafüüsika peadogma, ja teiseks: et inimese kõlblas ülesanne ja ühtlasi ta lunastus kannatustest, iga kannatuse ületamine seisneb elutahte-eitamises, askeesis ja endapühitsemises.

Schopenhaueri peateos oli Nietzschele nagu peegel, milles ta nägi ja tunnetas ennast ja maailma „kohutavas suurepärasuses“. Ta ei leidnud siit mitte ainult vastuseid oma lahtistele küsimustele, vaid leidis ka „suure isiksuse, halastamatu, karmi ning ausa mõtleja“. Varsti Schopenhauer ei olnud talle enam ainult filosoofiline õpetaja ning hinnatav kirjanik, vaid lähedane ka inimese ja sõbrana, üks neist väga väheseist, keda ta võis austada. Tema enda poolt kujuteldud Schopenhaueri isiksuse mõju oli nii sügav, et terveks järgnevaks aastakümneks originaalne, tugev, valjusti kriitiline vaim jäi pessimismi-suurmeistri jüngriks. Selle sügava mõju seletuseks tuleb veel lisada, et Schopenhauer ja Nietzsche olid olemuseldasa sarnased. Ka Schopenhauer oli rohkem kunstnik ning luuletaja filosoofias kui mõtleja sõna õiges tähenduses.

Kui sügavasti „Maailm kui tahe ja kujutelm“ Nietzschesse mõjus, selgub sellest, et see mitte ainult ei õpetanud talle uut maailma ja enese nägemise viisi, vaid kasvatas mehe, kes oma loomusunni poolest oli enese, maailma ja maise elu tingimusteta jaataja, — enesevihkajaks. Võimalik oli see seepärast, et Nietzsches oli tubli annus askeedikalduvust. Üliinimesegi vooruseks on keeldumine ja karm eluviis. Ainult sellega seletub lugupidamine Schopenhaueri elutahte-eitamise filosoofia vastu. Nagu Nietzschele üldse oli iseloomulik olla kõigis oma mõtteis ja veendumustes kirglik ning kaugeleminev, nii ka Schopenhaueri mõjul alanud lakkamatus kohtumõistmises enese üle. Ta jõudis kuni kehaliste enesepiinamisteni, mida Schopenhauer nõuab, et elutahte-eitamine edukam oleks. Aga taervis ei talunud seda meeletust kaua. Vajadus

õppida ja terve inimeselu veetlikkus kutsusid ta sellelt hädaohtlikult teelt tagasi, enne kui tegelik elutahte-eitamine jõudis tõsisemalt kahjustada ta üldse mitte liiga tugevat elujõudu.

Nietzschele oli suur isiksus alati palju väärt. Mainisime, et Schopenhaueri isiksus eristus õpetusest ja sai, ehkki surnud, noormehele elava sõbra aseaineks. Kuid sellest polnud Nietzschele veel küllalt. Nagu ta alati, sellal ja hiljem, lõi oma sõpradest ideaalpildid, neid oma mõtete ja kujutlustega niikaua kohendades ja täiendades, kuni nad tõusid selle tasemeni, et ise võis neid austada, nii tegi ta ka Schopenhauerist enesele ideaalpildi. Kuuldes suurest pessimistist kõneldavat midagi allakiskuvat arvas ta pahandatu, et need „lamedad pead ei või midagi teada Schopenhauerist kui inimesest“.

Piiramatu lugupidamine ei ole aga siiski kuigi kestev. Juba 1867. a. sügisel ta arvustas Schopenhauerit, kuigi aukartus keelas veel avalikult oma kahtlustustest ja lahkavusest kõnelemast. Ja siis selgus, mis tõeliselt Schopenhaueris oli Nietzschele kõige tähtsam ning kõitvam: ainuüksi suur isiksus, sest meistri suuri eksimusi mõistes ta tunneb end temaga lepitatud olevat ja tunnustab, et „suurte meeste eksimused on austamisväärased, sest et need on viljakamad kui väikeste tõesed“. Ta ei saanud olla aukartust tundmata tugeva, erandliku nähtuse vastu ja alistus selle mõjule meelsasti. Schopenhaueri isik jäi aukohale, sest ta leidis temas „paljude filosoofiate põhjuse — suure inimese“. Mõtlemise aususes ja julguses, asjus, mida Nietzsche kogu oma elu taotles, püsis Schopenhauer ikka eeskujuna ja omas noore

üliõpilase meelest filosoofile väärtuslikemaid ning vajalikemaid omadusi: paindumatut mehelikkust, vaimu sõltumatust ja vaba-olemist iga-suguseist eelarvamustest. „Kellelegi polnud ta alluv.“ See tunnetus kiskus Nietzschet kaasa, sest kellelegi allumatu oli tema enda vastand, kõrgeim ideaal, mis hiljem pidi teda kihutama üliinimese (Übermensch) kuju loomiseni, kelle olulisimaid omadusi on vaimu sõltumatus ja paindumatu mehisus.

Leipzig-elu mõjus ta arenemisse üldiselt hästi. Tal polnud enam uudishimu olla lõtv üliõpilane nagu Bonnis. Säärase eluviisi jaoks ta ei omanudki mingisuguseid eeldusi, vaid tühuse ja pettumuse tunne haaras teda juba katsetegi juures sellesse laskuda. Siin ei tarvitsenud ta enam varjata oma tõelist loomust, vaid töötas intensiivselt. Puhkuseks olid talle Schopenhauer, Schumanni muusika ja üksindased jalutuskäigud. Paiguti ühetooniline töö tegi kärsketuks, nii et ta suurema füüsilise liikuvuse ja vahelduse saavutamiseks möödaminevalt mõtles sõjaväeteenistusest. Pingutustest hoolimata jõudis ta teaduslikus töös vähem edasi, kui ise soovis, tundis väsimust ja veendus, et filoloogilisi uurimusi „varrukast ei raputata“. Ta vajab pausi, pikka hingetõmmet, kohustuste unustamist, vaimule vabaduse andmist. Käesoleva eluviisi juures ei suutnud puhkust ja vaheldust talle miski võimaldada, isegi mitte armumine näitlejanna Hedwig Raabe'sse, kes vastas Nietzsche kogu elu kestel parimaks peetud naisideaalile, olles peenetundeline, õrn, lõbus, sõnakuulelik, ennastohverdav. Nietzsche polnud osav ega energiline oma vahekorda preili Raabega tihendama, ta kartis ja viivitas, kuigi

ta sellal oli niisamuti „oma südame leidnud“ kui preili Raabe.

Leipzig-ajast on pärit üks ta väärtuslikemaid ja kestvaimaid sõprusi — Erwin Rohde'ga. Mõlemad noormehed juhtis kokku nende filosoofiline tung, mõlemad uskusid Schopenhauerisse — Rohde küll alles Nietzsche mõjul. Mis see sõprus oma laadilt oli, seda selgitavad kõige paremini järgmised Nietzsche enda sõnad: „Ma olen siamaani ainult sel ühel korral kogunud, et kujuneval sõprusel oli eetilis-filosoofiline taust“ (Minu harvendus. F. T.).

*

Oma suure lühinägelikkuse pärast oli Nietzschel lootusi sõjaväeteenistusest vabaneamiseks, kuid et prillinumbrite kohta järsku maksuma pandi teised nõudmised, siis võeti ta silmade nõrkusest hoolimata sõjaväkke. Otsus teenistusse määramiseks tehti silmi proovimata. Talle taheti võimaldada teenida Berliinis, kaardiväes, et ühtlasi võimalik oleks loengute kuulamine ülikoolis, kuid see osutus võimatuks. Seepärast määrati 1867. a. oktoobris ta neljandasse välisuurtükiväe rügementi Naumburgis.

See järsk eemalekiskumine teaduslikust tööst mõjus esialgu häirivalt, kuid varsti sundis ta ennast distsipliinile alistuma ja püüdis olla hea sõdur. Ta tegevus oli peamiselt tallis, hobuste juures. See olukord oli talle uudne, kuid ta ei tundnud ennast sellest sugugi alandatud olevat. Ühele sõbrale kirjutas ta, et nüüd on võimalus oma filosoofiat praktiliselt proovida. Mõne nädala jooksul kasvas aga siiski rahulolematuus, sest ajapuudus takistas teadusliku

Friedrich Nietzsche.
Ülesvõte sügisest 1868, sõjaväeteenistuse lõpust.

töö jätkamist. Üksikud tunnid päevas, mis ta raamatuile sai pühendada, ei suutnud rahuldada.

Paar kuud pärast teenistusse astumist ta lõi oma lühinägelikkuse tõttu hobuse selga hüpates rinna vastu sadula serva ja vigastas tugevasti kahte rinnalihast. Hoolimata ägedast valust ratsutas ta rahulikult edasi ja võttis veel kahel järgneval päeval õppustest osa, sõnagi lausumata ikka tugevamaks muutuvaist valudest. (Tuletagem meelde Mucius Scaevola lugu!) Vigastus arenes niivõrd raskeks, et ainult ravimine parimate arstide juures suutis ta elu päästa.

Paranemine toimus väga pikkamisi. Kuni teenistusaasta lõpuni pidi ta jääma rügemendi asukohta Naumburgi, kuigi ta tervise poolest tunnistati teenistuskõlbmatuks. Kogu paranemisaaja kestel ta tegeles intensiivselt filoloogiliste uurimustega. Üliõpilasaja pidas ta lõppenuks ja mõtles oma doktoripromotsioonist, mille sooritamise järel ta kavatses minna aastaks Pariisi, Itaaliasse ja Kreekamaale.

Käsilolevad uurimused Demokritos'e ja Homeros'e üle näisid talle olevat liiga head doktoritööks. Seepärast valis ta uue aine: „Die Teleologie seit Kant“ („Teleoloogia“) Kant'ist saadik“), milleks talle äratust andis Friedrich Lange' monumentaalne teos „Geschichte der

*) Teleoloogia (kreeka ,telos' = siht, eesmärk + ,logos' = õpetus) — ,õpetus sihtidest'. Filosoofiline õpetus, et mitte ainult inimese tahtlikel tegevustel ei ole olemas kindel eesmärk, vaid ka inimese tahtest olenematuil sündmustel, niihästi looduslikel kui ajaloolistel. Eriti saksa filosoofide poolt armastatud ja harrastatud õpetus. Nietzsche oli täiesti antiteleoloogiline.

Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart“ („Materialismi ajalugu ja tema tähtsuse kriitika olevikus“).

Teenistusaasta lõpul ülendati Nietzsche lipnikuks ja lasti reservi maakaitseväge leitnandina, tingimusega, et ta ühe kuu veel järele teeniks. Täiesti paranenud oma vigastusest, lõpetas ta sõjaväe-aasta röömsana, värskena ja parimate lootustega tuleviku suhtes. Raske haigus oli talle olnud isegi kasulik, võimaldades poole aastat täielikku vabadust, segamatut puhkust ja enesesse süvenemist. Sel ajal ei ulatunud temani mingisugused välised mõjud, ja nii oli see esimeseks astmeks ta teel oma tüüpilisima elamuse juurde, mida ta pärast nimetas — „Nietzsche enesega üksinda“.

Ta peamine huvi, hoolimata virkusest, mida ta pühendas filoloogiale, pöördus sellal enam kui kunagi varem filosoofilistele probleemidele. Ilma enese tahtmata keeleteaduslikud küsimused äratasid filosoofilisi. Kõigile nähtustele leidis filosoofiline tagapõhi.

Pärast doktoripromotsiooni ja kavatsetud Pariisi-sõitu tahtis ta hakata eradotsendina tegutsema Leipzigi ülikoolis. Ta tundis, et temal ei saa olla mingit kohasemat viisi rakendada oma võimeid kaasinimeste kasuks. Aga kasulik tahtis ta olla, mõju tahtis ta avaldada, vaimset võimu tahtis ta omada — säärast, nagu Voltaire'il oli olnud. Ta mõtles isegi juba oma tulevastest õpilastest; need pidid olema vabad pedantsusest ja oma teaduse ülehindamisest, „vabad vaimud“ — see tähendab: säärased kui ta ise.

Suurt vastikust tundis ta riigieksamite vastu. Need olid tema meelest mälu, produtsee-

rimisvõime ja omapärase arengu tungi halvajad. Ta arvas ennast mitte kunagi võivat sooritada säärast eksamit.

Enne kõike seda ta tahtis aga veeta ühe aasta Pariisis, et vaadelda elu ja inimesi ja sõltumatu kõrvalseisjana enesele muljeid koguda. See jäi aga ainult kavatsuseks.

VI.

Eraõpetlasena Leipzigi.

Sügisel 1868 läks Nietzsche jälle Leipzigi, kuid mitte enam üliõpilasena, vaid eraõpetlasena. Ta kavatses valmistuda doktoripro-motsiooniks ja klassikalise filoloogia dotsendi habilitatsiooniks Leipzigi ülikoolis. Elama asus ta professor Brockhaus'i perekonda, kus leidis enesele rahuliku töötamisvõimaluse. Seda järku ta elus kannab huvi proua Brockhausi, Richard Wagneri õe vastu, kellest talle oli kõneldud kui haruldaselt andekast naisest, kuid keda ta isiklikult tundma õppis ka kindlaloomulisena ja teist mõistvana. Selle huvi tagajärjeks oli sügava lugupidamise kujunemine selle naise vastu. Brockhausi perekonnas leidis Nietzsche enesele niipalju sisu, et teatris ja kontsertidel käimine jäi harvemaks. Kõrvalharrastuseks oli retsensioonide kirjutamine kontsertide ja kõnede üle „Deutsche Allgemeine Zeitung'ile“, mida toime-tas sama Brockhaus, kelle juures Nietzsche elas. Huvile Wagneri õe vastu tuli täienduseks uus ning ikka sügavam huvi Wagneri muusika vastu. „Tristan ja Isolde“ uvertüür haaras temas „iga rakku ja närvi“. Selle muusika vastu

ta ei suutnud olla kriitiliselt külm, vaid see kis-
kus ta isiklikesse elamustesse, mis enam mingi-
sugusele kriitikale alluda ei võinud. Novembri
algul tutvus ta Wagneri endaga. Siis ei näinud
ta veel ette selle tutvuse arenemist oma elu süga-
vaimaks sõpruseks, veel vähem muutumist oma
kirglikemaks vihkamiseks *).

Leipzigis minnes oli Nietzsche otsustanud
saada rohkem seltskonnainimeseks — ja oli saa-
nudki. Ta oli sellal lõbus ja naeris sageli, val-
jult ning hirnuvalt, nagu tal kogu elu jooksul
oli kombeks naerda. Mingi närvlik, rutakas
hoog oli alati omane ta lõbususele. See ei kee-
lanud teda siiski tundmast salajast pettumust
inimeste üle. Rohkem kui otsene pettumus kel-
lestki oli see mahasurumatu rahulolematuse kõigi
vastu, sest inimesed, kellega ta läbi käis, olid
talle ainult tuttavad, vahekord nendega oli jahe,
läbikäimisviis konventsionaalne. See jättis aga
rahuldumata Nietzschele nii iseloomuliku in-
tiimse sõpruse vajaduse. Säärase sõpruse jaoks
ei puutunud talle kedagi silma. Ikka osutusid
inimesed tema sõpruse jaoks ebaväärseks. Ei
iialgi tulnud talle pähe sellest ka vastupidiselt
mõelda. Iseloomulikku valgust Nietzsche enese-
hindamise laadile heidab seletus, mis ta ise selle
kohta andis: mitte tema andekus ei olevat see,
mis inimesi temast lõplikult lahutab, mitte ka
nende võimetus teda mõista, vaid oluliseks takis-
tuseks olevat nende loomuse valelikkus, siiruse
puudus. See teadmine ei valmistanud talle aga
veel kannatusi nagu hiljem.

Jõulud veetis ta Naumburgis, ja sel ajal sün-

*) Vt. ka K. Leichter: Richard Wagner.
Tartu, 1934.

dis ootamatult Nietzsche tulevast elukäiku mää-
ravaid asju. Jõuluvaheaja lõpul kutsuti ta äkki
Leipzig, ja sealt tagasi jõudnud, nagu õde mä-
letab, oli ta silmadel eriline sära. Õe uudis-
himulikele küsimustele ta vastas enese olevat
ainult jalutanud, kuid jättis lisamata, et sellel
jalutuskäigul ta samm eriliselt kerge oli olnud
ja et ta valjusti oli laulnud meloodiaid „Tann-
häuser'ist“ — mitte ilma põhjusega. Jaanuari
algul ta pöördus tagasi Leipzig, ja sealt 2. veeb-
ruaril 1869 ema sünnipäevaks koju sõitnud, kut-
sus ta sellal, kui külalised kogunesid, õe kõrvale
ja küsis:

„Lisbeth, sina võid vaikida, eks ole?“

„Seda sa tead ometi, Fritz.“

„Siis kuule. Mina pean saama Baseli üli-
koolis professoriks.“

Seepärast oli ta laulnud valjusti meloodiaid
„Tannhäuserist“.

Baselis oli klassikalise filoloogia õppetool
vaba, ja rektor prof. Vischer, tundes Nietzsche
tublisid uurimusi „Rheinische Museum'is“, oli
pöördunud Ritschli poole järelepärimisega selle
noormehe kohta. Ja vana Ritschl, kes juba esi-
mestest kokkupuutumistest saadik hindas oma
armastatuima õpilase erakordset andekust, vas-
tas Vischerile muu seas: „Ta võib kõike, mis ta
tahab.“ See otsustas 24-aastase noormehe saa-
tuse. Avalikkuses oli sellest palju kõnet, sest
sellal professor oli veel palju tähtsam isik kui
praegu, ja nii noore mehe õppetoolile kutsu-
mine oli küllalt haruldane. Nietzschet ennast
pahandas ja tüütas igamehe huvi tema tõusu
vastu, sest ta polnud sugugi vaimustatud kar-
jäärast, mis mõnele teisele oleks tähendanud üli-

mat õnne. „Mis on siis õieti nii suurt sündinud? Üks professor on maailmas rohkem, ja see on kõik“, ütles ta õele. Ta pidas üldse karjääritegemist ebaväärseks ega tundnud ennast seeläbi sugugi tõusvat. Rohkem kahetses ta, et õpilase ja õpetaja ea vahel talle ei jää sugugi vaba aega, ja oli peaaegu lapselikult nukker selle pärast, et kavatsetud Pariisi-aasta peab ära jääma.

Paar päeva pärast ema sünnipäeva ta saatis emale, kellele ta seni oma suurest uudisest midagi polnud rääkinud, nimekaardi:

FRIEDRICH NIETZSCHE

Klassikalise filoloogia professor Baseli ülikoolis

Pliiatsiga oli ta juurde kirjutanud emale muu seas vägagi huvitava lisandi: palk 3000 franki.

Sellega võttis ta enesele uue raske töökoorma ja oli Baselize-sõiduks ettevalmistusi tehes enam murelik kui rõõmus. Küll ei karda ta oma noorust ega arva end naiivseks, usaldab ennast kõiges, mis puutub õpetaja distantssisse õpilasest, kuid küllalt iseloomulik on, et ta oma riided valib võimalikult sääraseks, mis annaksid talle vanamehelikuma välimuse.

Suurimaks soodustuseks kõigi ettevalmistuste juures oli talle Leipzigi ülikooli erakordne vastutulelikkus, et temalt enam ei nõutud väitekirja esitamist ega kaitsmist, vaid otustati anda talle doktoritiitel juba ilmunud uurimuste eest. Ta vabastati isegi veel suulistest katsetest, sest Leipzigi professorid arvasid, et neile ei sobi ametivenda eksamineerida.

23. märtsil 1869 anti talle doktoridiplom, ja seega oli lõpetatud Nietzsche ettevalmistus tulevaseks akadeemiliseks kutseks.

Iseloomulikku valgust selleaegsele ja hilisemale Nietzschele, kuni nõdrameelsuse eelõhtuni, heidab märkus „Ecce homo's“, mis puudutab professoriks kutsumise aega: tema olevat olnud üks neist väheseist ning väga harvadest, kes 24-aastasena veel ei ole igatsenud au, naisi; ega raha.

Rahalised küsimused ei ole Nietzschet kunagi piinanud. Vanaema surmast saadik kuulus talle väike varandus, mis kandis protsente umbes 500 marka. Pfortas jätkus sellest; ülikoolis vajas ta neli kuni viis korda rohkem, mis ta hooldaja kohtunõunik Dächsel suurema vasturääkimiseta ka lubas. Kui vanaema pärandatud summa niiviisi sinnamaale oli kahanenud, et Dächsel pidi Nietzschet manitsema doktoritööle ja riigieksamile mõtlema, et saada kiiresti gümnaasiumiõpetajaks, sest et ta muidu jääks iga-suguste majanduslike vahenditeta, suri tädi Rosalie ja pärandas jälle niipalju, et ülikooli-karjäärile võis mõelda. Kokku on Nietzsche pärinud 30.000 marka.

Seetõttu ei olnud ta elus ka võitlust raskus-tega. Alati oli ta õnnelik ja tänulik, et on olnud päästetud kõigist alandustest leivaandjate ees. Ta ei olnud pillaja, aga oma heasüdamlikkuse tõttu helde. Kui keegi sõber temalt 40 franki laenuks palus, küsis ta: „Kas sa meelsamini ei tahaks 80?“ Sageli tuli tal seetõttu kannatada kahjusid.

Rahalisi muresid tundis ta ainust korda 1886—1888, sest et ta siis pidi kõik oma teosed

omal kulul kirjastama. Pealegi püüdis ta oma raamatuile anda ilusat välimust, mistõttu ettevõtte oli kaunis kulukas. Kuid siis, mõni kuu enne haigestumist, leidis tutvuskonnas ja isegi võõraste hulgas inimesi, kes teda toetasid.

VII.

Professoriks Baselis.

Noor professor saabus Baselisse 20. aprillil ja 28. mail kandis ette oma esiloengu „Homeroose isiksusest“ suure kuulajaskonna ees. Selle ettekande mõtterikkus ja vormiline peenus pani imestama Baseli seltskonna, sest niipalju ei olnud keegi oodanud sellelt noorukilt. Juba sellest päevast peale tekkis tema suhtes hinnang, nagu ta vana arusaav sõber, kreeka kultuuriloolane Jakob Burckhardt hiljem väljendas: Basel ei olevat varemini veel näinud säärast õpetajat. Lugupidamisele temast kui õpetajast liitus varsti ta isiku hindamine, sest oma lahkuse, sõbralikkuse ja lihtsusega võitis ta kõigi poolehoiu. Ta käitumise väärikus oli vastuolus ta aastatega, kuid Nietzsche juures see vastuolu ei saanud ilmaski silmapaistvaks. Tõsidus ja tasakaalukus oli selle 24-aastase juures otsekui enesestmõistetav.

Nietzsche oli tulnud õpetama klassikalist filoloogiat ülikoolis ja lepingu järgi ka pedagoogiumis, kuid — nii iseäralik kui see näibki — professor hakkas ikka järjest sügavamini kahtlema oma eriala väärtuses. Väljaspool teda ennast ei teatud midagi sellest kahtlemisest, mis

tema kirgliku ja väga tundliku loomuse tõttu paiguti muutus raskeks kannatuseks. Kohuse-truult pidas ta oma loenguid ja andis pedagoogiumis tunde, tehes kõik võimaliku, et oma õpilastele palju anda; peamist rõhku pani ta andekaile, vähem-andekaid aga kohtles armastusväärselt alahindamisega. Ta tundis päev-päevalt ikka enam, et filoloogial puudub noorte teaduste jõulisus ja hoogsus ja et loomisvõimalused selles on väikesed. Need olid põhjused, miks ta ikka enam veendus, et see ei ole tema teadus. See oli talle seda kibedam, et filoloogia juurde teda ei olnud toonud ei praktiline leivateenimise huvi ega vaimustatud armastus antiikaja vastu. Ta oli saanud selleks lihtsal põhjusel: oli vaja millekski saada ajajärgul, kui temas endas veel selgust polnud oma kalduvuste ega vajaduste kohta. Ta ei uskunud, ei saanud endale lubada arvamust, nagu oleks tema üks sääraseid, kellele loodus juba laubale on kirjutanud: „See on filoloog“.

Ta ei saanud ka uskuda, et 24-aastaselt on juba seljataga tähtsaim osa elust: vaimse väljakujunemise, saamise ja otsimise aeg. Pigem aimas ta eneses ja enda ees uusi määratud võimalusi, avarat ruumi ja suurt vaimset liikuvust. „Ei olda mitte karistamata äus ja ameteis — ainult selles on asi, kas ahelad on rauast või niidist.“ Ta tundis enesel olevat julgust ahelad käristada ja katsetada uue eluga, ette aimates, et midagi säärast peab kunagi sündima. Tulevane tee ei olnud talle kaugeltki veel selge. Millest ta sellal vastu-tahtmistki mõtles, sellest saame kõige paremini aru, kui kuuleme teda kaebavat, et „eriala-inimene“ on sunnitud iga päev oma mõtteid koondama teatavaile küsimustele ja tea-

dusaladele, sellega ennast piirates ja oma vaba vastuvõttevõimet nüristades. See oli tema meelest kõige halvem saatus, mis inimest võib tabada. Iseenda kohta ei olnud tal aga liiga suurt hirmu, sest sellise ühekülgseks-saamise eest hoidsid teda juba mõtlemise tõsidus ja silmapiirile kerkinud probleemid. Neid oli palju ja nad haarasid keskse tähtsusega alasid. Ta koges juba siis hiljem tema poolt nii palju tuntud mõtlemise rõõmu, mõtlemise rütmi ja paatost; teda meelitas vastupanematult edasi asjaolu, et iga mõte oli talle tugev isiklik elamus. Ta vajab tugevat elamust ja seesmist pingul-olekut. Mingi otsus ei oleks aidanud ta enese loomuse vastu.

Kuigi kogu Baseli seltskond suhtus noorresse õpetlasse lugupidamise ja tunnustusega, läks enne palju aega, kui Nietzsche siin jõudis koduneda. Aja jooksul hakkas Basel talle aga meeldima, sest ta võis sealseist inimestest austavalt öelda: „Neil on kõigil veel julgust olla omapärased iseloomud.“ Siiski, kõigest lugupidavast suhtumisest hoolimata, mis talle osaks sai kolleegide poolt, ei jõudnud Nietzsche intiimsemate sõprusvahekordadeni, välja arvatud temast poole vanem Jakob Burckhardt. See suurte teadmistega tark erak huvitas Nietzschet niivõrd, et ta võimalikult järjekindlasti püüdis kuulata tema loenguid. Peamiselt Burckhardti mõjustusel hakkas Baselis arenema ja tihenema Nietzschele loomupärane aristokraatne elu- ja kultuurikäsitlus. Üldse kogu professori-aeg Baselis oli Nietzschele ettevalmistuseks oma elutöö jaoks.

Siin arenes ka ta sügavaim ning suurima mõjuga sõprus — Richard Wagneriga, kes

sellal oma Nibelungide tsükli kallal töötades elas Baseli lähedal „Tribtscheni“ villas Vierwaldstätteri järve ääres Franz Liszti tütre, veel lahutamata Hans von Bülow'i naise Cosimaga. Wagneri muusika oli Nietzschet ammu vaimustanud, kuid isiklik tutvus selle geniaalse mehega õpetas teda nägema temas uut juhti saksa kultuurile. Mitmekülgne, rikas mõtteist, uhke ning tugeva iseloomuga, oli Wagner lõpuks Nietzschele sääraseks sõbraks, millist ta ammu oli igatsenud: keda võis austada! Esimene külaskäik toimus mais 1869, sellal, kui Wagner komponeeris „Siegfried'i“ ja plaanitses Bayreuthi teatrimaja ehitamist. Sellest peale algas kõige tihedam läbikäimine kuni 1874. aastani. Wagner oli siis alles vähe tuntud ja veel vähem mõistetud. Nietzsche püüdis oma sõpru ja tuttavaid teha tähelepanelikuks Wagneri kohta, sisendades neile oma usku ja vaimustust. 1870. a. veetis ta Tribtschenis jõulud, mille mälestust ta kunagi ei unustanud. Niisamuti 1871. Kellelegi sõbrale kirjutas Nietzsche: „... Mis ma seal õpin ja vaatlen, kuulen ja mõistan, on kirjeldamatu. Schopenhauer ja Goethe, Aischylos ja Pindaros on veel elus, usu mind.“ Wagneriga oli neil ühine õpetaja — Schopenhauer. See pärast polnud kahel vaimurikkal mehel raske vestelda usu, kunsti, teaduse ja filosoofia üle. Kuid mitte ainult Wagner üksinda polnud unumatute Tribtscheni-mälestuste põhjuseks, vaid ka Cosima. See andekas ning tugev naine (nagu Nietzsche pärast ütles: „liiga hea“ Wagneri jaoks!) avaldas Nietzschele suurt mõju. Ta oli Cosimasse armunud ja austas teda kogu oma austamisvõimelise südamega. Pisut enne vaimset kokkulangemist nimetas Nietzsche oma läbi-

käimist Wagneriga oma elu „sügavaimaks puhkuseks“. „Ma ei tahaks mingi hinna eest Tribscheni-päevi oma elust ära anda.“

Nietzschel oli piiramatu usk Wagneri muusikadraamasse. Huvitav ja iseloomulik on, et just sel ajal, kui see usk kõige tugevam oli, ta esines ettekandega „Kreeka muusikadraama“, millesse poetusid uued subjektiivsed tõesed attika tragöödia üle. Ta hakkas käsitama kreeka vaimu ja kultuuri laadi vastandlikult uushumanismi vaatele selle „suursugusest lihtsusest ja vaiksest suurusest“ ja leidis olulisema omadusena kreeka inimeses ja kunstis orgialiku tooni. Nietzschele isiklikult meeldis jõuline, rõõmus jaatamine kõige traagilise, küsitava, hirmsa suhtes, ja seepärast ei saanud ta jätta omistamata sama kalduvust oma lemmikuile kreeklastele. Ta hakkas luuletama attika tragöödia saamis-lugu, ise peaaegu märkamata, et see oli tugevasti mõjustatud soovist teha teenet Wagnerile. Hiljem kujunes sellest luuletusvisandist, kõnest kreeka muusikadraama üle säravalt-vaimukas, objektiivselt paljudes asjades väär, kuid kaasa-kiskuv, veenev ning ühtlane raamat, mis oli teadlikult Wagneri auks kirjutatud. See on „Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik“ („Tragöödia sünni muusika vaimust“), Nietzsche esimene raamat, millega ta kõigi ametivendade hulgas maha kiskus oma senise hea filoloogi-kuulsuse ja aluse pani oma seikleja-saatusele tunnetamises.

Et ta tubli oli oma otsekoheste ametikohuste täitmises, sellest oli parimaks tõenduseks asjaolu, et juba märtsis 1870 ta määrati korraliseks professoriks. Paljud imestasidki selle üle;

Nietzschele enesele oli see aga otsekui enesest-mõistetav.

Kui puhkes Saksa-Prantsuse sõda, ärkas Nietzsches isamaalane. Ta tundis vaja olevat sõtta minna, et täita oma „sakslase-kohust“. Kuid Baseli professorina kuulus ta Šveitsi riik-kondsusse, ja seepärast ei lubatud teda sõjaväl-jale minna sõdurina, vaid ainult sanitarina. Tä-nulik sellegi vastutuleku eest, siirdus ta rin-dele ehtsas võitlusmeeleolus, sõdima „neetud prantsuse tiigri“ vastu, solvatud ja rahulole-matu selle pärast, et teda ei lubatud relvi haa-rata. Kuid varsti hakkas ta meeoleu langema, kui avanes sõjavälja tõeline pale ja tuli tegemist teha haavatute ja surijatega. Kangelaslikkust ega erilist võitlusrõõmu polnud kuski, küll aga kõige masendavamast viletsust ja häda. Moraal-selt ta pidas veel vastu, kuigi ainult suure tahte-pingutusega, kuid murdus kehaliselt ühel kolm ööd-päeva kestnud sõidul Ars sur Moselle'ist Karlsruheni. Kinnises kaubavagunis tuli tal hoolitseda üksinda viie raskesti haavatu ja nak-kushaige eest. Seal sai ta tüüfuse ja difteeria-nakatuse, mille põdemise järel ta mitte ainult kehaliselt enam polnud võimeline sõjaväljale tagasi minema, vaid tal ka moraalselt puudus sel-leks jõud.

Haigus vapustas Nietzsche tervist nii süga-vasti, et ta kunagi hiljem selle tagajärgedest enam ei toibunud. Ta ei raatsinud enesele võtta ka puhkust täielikuks põdemiseks, vaid pöördus Baselisse tagasi, niipea kui vähegi võis. Ta usaldas liiga palju oma seni tugevat organismi, ja kohusetunne ja ind teaduslikku tööd teha ei lubanud puhata. Produktiivne vaim vihkas tege-vusetata-olekut. See oli parajasti aeg, millal ta oma

suuri kirjanduslikke kavatsusi plaanitses, pea tulvil mõtteist. Seepärast pidi ta ruttu täiesti terveks saama. Ta lootis end aidata võivat arstimitega, kuid rikkus lisaks nendega põhjalikult oma kõhu. Iga kahe või kolme nädala järel tuli migreen. See oli varem talle tundmata haigus. Arstimid pidid nüüd aitama, kuid need mõjusid just seisukorda raskendavalt. Lisaks tulid silmavalud. Seega olid käes läbi kogu edasise elu kestvad kolm häda, millele hiljem tuli lisaks unepuudus. Arste ei usaldanud ta enam, kuid oma õnneluseks usaldas siiski ikka arstimeid. Hoolimata halvast tervisest oli ta loomisvõime haruldaselt suur.

Sanitarina mõtles ta edasi kreeka muusikadraama küsimustest ja „dionüüslükust maailma-vaatetest“, millest ta püstitas enne sõjaväljale minekut oli hakanud esseed kirjutama. Viimane liitus pärast „Tragöödia sünnisse“. Jaanuaris 1871, kui ta oli juba paranenud, selgusid talle lõplikult teose plaan ja mõtestik. Lõpliku kuju sai see mõne kuu kestel. Suurimaks raskuseks selle töö juures oli sagedane tundmus, et ta Wagneri kasuks iseene e vastu räägib ja küsitavaid tõdesid väljendab, kuid sõprusest Wagneri vastu tuli ta toime säärase enesesalgamisega. Kirjastaja saatis talle käsikirja tagasi, sest et ta seda raamatut selle liiga uudsete mõtete pärast avaldada ei julgenud. Mõne aja jooksul ei mõelnud Nietzsche üldse enam „Tragöödia sünnist“, sest tulid uued ideed, mis teda kaasa kiskusid, samad, mis väljenduse leidsid järgmise aasta algul peetud kõnedes „Meie haridusastute tulevikust“. Novembris leidis ta viimaks „Tragöödia sünnile“ kirjastaja ja teos ilmus 1871. a. viimaseil päevil.

Enne veel kui „Tragöödia sünd“ jõudis ta senise hea filoloogi-kuulsuse hävitada, sai ta kutsed Greifswaldi ja Tartu ülikoolidelt, kuid varsti võõristasid teda kõik ametivennad. Õpetlasena oli ta teinud enese võimatuks. Varsti jõuab ka ta ise Wagneri ja oma vaimurikka kaitsekirja üle kahtlema hakata, kuid väliselt jääb ta siiski Wagneri veendunud poolehoidjaks. „Ürgdramaatik“ hakkab aga kahanema „kunstide ja meelte segajaks“. Selle kahanemisprotsessi järjekindlus ja lõpuks äärmusse-minek tähistab Nietzsche suurima ning keskseima seesmise sündmuse arengut: ta tahtis ise võimu omada, ise uue kultuuri rajajaks saada, ise olla „ajaloo pöördepunktiks“, „inimkonna südapäeva“ esindajaks, kelleks ta ennast viimaks pidaski. Seepärast ei pidanud olema teisi suuri ning mõju-omavaid isikuid tema kõrval.

Kuigi „Tragöödia sünni“ pärast talle väga palju kallale tungiti, säilitas ta suurima meelega, küll pigem argusest ja tagasihoidlikkusest kui tõelisest ükskõiksusest selle vastu, milles teda süüdistati. Kõige teravam, kuid ühtlasi ka ülekohtuseima kallaletungiga esines Ulrich von W i l a m o w i t z - M o e l l e n d o r f f oma brošüüris „Tuleviku filoloogia“, milles ta Nietzschet nimetas häbematuks, asjatundmatuks võltsijaks. Poleemikat Moellendorffi ja teiste vastu arendasid sõbrad — Nietzsche eest. Iseloomulik küll, isiklikus polemiseerimises jäi ta alati tagasihoidlikuks, kuigi tal ometi oli äärmiselt tugev polemiseerimiskirg ja polemiseerimise rõõm kõigi „vanade väärtuste“ vastu. Hiljem loobus ta üldse igasugusest isiklikust poleemi-

kast — üks tõend enda väärtuse kindlast tundmisest. Viimaks ei pidanud ta enam oma kohuseks seda lugedagi, mis ta teoste üle kirjutati. See on arusaadavgi, sest temast ei saadud aru vähimalgi määral ja polnud tahet teda tõsiselt võtta.

Siiski ei jäänud tulemata Nietzsche vastus Wilamowitzile ja teistele „Tragöödia sünni“ arvustajaile — ja see sai oma teravuselt, mõttekülluselt ja eesmärgi suuruselt täiesti Nietzsche vääriline. Mõeldud on siin ta järgmine raamat „haridusvilistlase“ vastu „Ajakohatute vaatluste“ sarjas, mille juurde tuleme allpool tagasi.

VIII.

„Tragöödia sünd muusika vaimust.“ „Ajakohatud vaatlused.“

„Tragöödia sünni“ kohta ütles Nietzsche hiljem ise: „Võimatu raamat, üles ehitatud enneaegseist, ülirohelistest enese-elamustest.“ Kuid see oli vaimurikas, oma stiili ja poetilise sisu poolest meistriteos, ja mis vahest peaasi, ainus Nietzsche ühtlane ning täielik raamat. Selle peamotiiviks on: „Ainult esteetilise ilmumina (Erscheinung) on maailm igavesti õigustatud.“ Ja edasi väidab ta, et kunst on ainult seks olemas, et inimene temas leiaks kaitset pessimismi tegelikkude järelduste vastu. Kunst peab elu rikastama; kunst peab olema ja on elu tõukejõud. Siin kõneleb juba ta hilisem piiritu maise elu ülistamine ja elu-jaatamine, ja see pärast kiidab ta kunsti kui elu kaitsevahendit

kõrgemaks, kui seda kunagi varem või hiljem on tehtud. Vahest sisendub koguni mulje, otsekui oleks maailm just kunsti pärast olemas. Kogu olemasolu taga seisab alalõpmatult loov ja hävitav võim — hävitav selleks, et saada käsi vabaks uueks loomiseks. Luues vabaneb see eneses peituvate kannatuste ja vastuolude üliküllusest. Ilma enese tahtmata ja teadmata kõneleb autor siin iseendast. Tema pidi kogu elu jooksul pidevalt looma, et oma kannatusi ja seesmisi vastuolusid võita. „Tragöödia sünni“ filosoofia resümeerib hiljem Zarathustra järgmisis sõnus: „Ühe kannatava ning piinatud jumala teos näis mulle maailm. Unenägu näis mulle maailm ning ühe jumala luuletus, värviline suits kellegi jumalikult-rahulolematu silmade ees... oma ebatäiusliku looja joobunud lõbu.“

Selles raamatus lähtub Nietzsche Schopenhaueri vaatest muusikale, et see on „tahte“ vaheetu väljendus. Seega erineb ta teistest kunstidest, mille juures on olulisem osa vorminaudingul. Süvendades seda vaadet loob Nietzsche pärastpoole esteetikas produktiivseks osutunud kunstideliigituse *dionüüslikeks* ja *apolliinlikeks*, mis vastavad kahele looduses valitsevale kunstilisele tungile. Oma nimetused said need mõlema kreeka kunstijumala, Dionysose ja Apolloni järgi. Dionüüslik kunst on muusika, s. o. säärane, milles on oluline puhas tahe, ürgeline elutung ja dünaamika, apolliinlik on kujutav kunst ja eepika, s. o. säärased, milles olulise tähtsusega on vorm, ülesehitus ja proportsioon. Dionüüslik ja apolliinlik väljendustung on ürgseist aegadest saadik kõrvuti arenenud, vastastikku teineteist mõjustades. Esimest korda on need ühinenud suure-

stiililiseks kunstiteoseks attika tragöödias — ja teist korda pidi see sündima või sündimas olema Wagneri oopereis. Muusika kui ürgelise tahte, tungi ja tugeva tundmuse kunst pidi loomulikult ühenduses seisma kannatustega. Sellest järeldas Nietzsche: m u u s i k a löi traagilise müüdi. See ongi „tragöödia sünd muusika vaimust“.

Aga veel kaugemale läheb see teos ja väljendab ühtlasi kogu Nietzsche edaspidise mõtlemise peasuunad. Siin leidub juba väide nende vastu, kes armastavad tõendada, nagu puuduks Nietzsche filosoofial orgaaniline seesmine ühtlus ja pidevus. Eespool kõige jämedamais joonis kirjeldatud kunstiline maailmavaade on temale ainult lähtepunktiks, et asuda oma filosoofia peateema, k u l t u u r i juurde. Kui kunst on selleks, et kaitsta inimest pessimismi tagajärgede, s. o. elutahte-eitamise, elu- ja maailmapõlgamise eest, siis peab inimene ka alati tundma, et see on kaitsevahend, elutahte ülevalhoidmise abinõu, ja et inimese vältimatu ning õige saatus, allaminek peab sellest läbi paistma. Inimene peab teadma, et tal midagi muud ees ei seisa kui allaminek. Kuid Wagneri kunst, milles uuesti elustub dionüüslik hoog ja ürgeline olelutahe, näeb talle olevat tõendiks, et inimkond mitte resignatsiooni ja ükskõiksusega alla ei lähe, vaid seesmiselt selle vastu võideldes. See antagonismi-meeleolu niikuinii paratamatu languse vastu teeb inimese heroiliseks. Selle lõpule-vastumineku tunnetamist nimetas ta „traagiliseks tunnetuseks“ ja see pidi ümber muutma kogu inimese mõtlemisviisi, seega ka kultuuri, sest kultuur tähendas Nietzschele kõigi vaimsete eluavalduste stiili. Nii näeb ta tekkivat (suuresti Wagneri mõjul, sest

sellal ju Wagner oli tema meelest vaimne juht kõrgeimas mõttes) uut kultuuri — „traagilise tunnetuse kultuuri“. Selle ettekuulutamine ja kirjeldamine kujuneb „Tragöödia sünni“ peateemaks. Wagner kuulub ju otseselt sinna juurde. See uus kultuur nõuab uut inimest, traagilise tunnetuse kangelast, säärast, kes suuteline oleks resignatsioonita, pelgurlikkustundeta ja meeleheiteta lõpule vastu minema. Siin ta esimest korda nõudis teissugust, olemasolevast inimesest erinevat inimest: ranget, vaprat ning hädaohtlikku ja hirmsat mitte pelgavat. Siit algab ta filosoofia „geeniusest“, „pühakust“, „sillast teisele kaldale“, „inimese seni leiutamata võimalustest“ ja — üliinimesest, kuigi selleaegne üliinimlus oli määratud surma talumiseks, mitte igavesti-elada-tahtmiseks, elule kõigist selle raskustest hoolimata „jaa-ütlemiseks“. Ta lootis aga, et kasvav, Wagneri kunstist mõjustatud põlvkond omab „traagilist tunnetust“.

Uskumatult kiire ajaga kujunesid ta mõtted „traagilise tunnetuse kultuuri“ ettevalmistajaist. Need mõttekäigud põhjendas ta oma tahtele ja igatsusele, loobudes ajaloolisest mõtlemisest nagu alati. Siit peale algas tema püüe oma tahtega haarata inimese kujunemiskäiku. Et uus kultuur võimalikuks saaks, selleks tundis ta vaja olevat kõigepealt uuele kultuurile kujundajaid resp. tulevasele haritlasele kasvatajaid kasvatada. Sajast uues vaimus kasvatatud noormehest arvas ta piisavat uue ajajärgu loomiseks ja uskus oma lootust põhjendada võivat Itaalia renessansi kui ajaloolise rööbiknähtusega. Kuid ta eksis põhjalikult, arvates et renessansi vaim ja kultuur toetusid tõeliselt mingile sajale mehele.

„Mis on hariduse siht?“ küsis ta. „Ettevalmistus saava ning tulevase jaoks.“ Uus kultuur tuleb sihikindlalt ja ettekavatsetult luua, ja inimene tuleb kujundada tulevase kultuuri ülesannete ja laadi kohaseks. Neid vaateid avaldas ta viies ettekandes „Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten“ („Meie haridusasutiste tulevikust“) — jaanuarist märtsini 1872 Baselis, mis võeti vastu elava huviga. Need tulevase kultuuri loojad, keda ta neis ettekandeis kirjeldas, pidid olema kõrgeloomulised mehed, uhkeima pilguga, julgeima tahtega, võitlejad, luuletajad ja filosoofid samal ajal. Säärastena nad on üliinimese eelkäijad, aga nad usuvad veel Schopenhaueri metafüüsikasse. See „traagilise tunnetuse“ kangelane oli ta ise, see, mis ta olla tahtis, säärane, millisena ta enesele ideaalsena näis. Neil lasub ebatavaline ülesanne — hoolitseda selle eest, et kui inimkond kord surema peab, siis ta oma allaminekule vastu läheks traagilise mõtlemisviisiga, s. o. mitte oma saatuse vastu protestida tahtes. Selles „kõrgeimas ülesandes“, säärast mõtlemisviisi kasvatada, on seks korraks Nietzsche jaoks kogu „inimese suursugustamise“ programm.

1873. a. suvel oli tal tõsine kavatsus asutada „tuleviku haridusasutis“. Õega plaanitsesid nad osta selleks Graubündenis väike loss. Ostmata jäi see ainult seepärast, et 4-nädalane vaheaeg kavatsuse ja teostamise vahel neile võimaluse andis järele mõelda ja veenduda, et see ettevõtte siiski oleks liiga nooruslik ja fantastiline.

Kõnedes „meie haridusasutiste tulevikust“ oli Nietzsche omapärane ning lõpuni püsiv käsitus filosoofist juba kujunenud. Filosoofi ülesandeks on kultuuri loomine. Uut kultuuri-

-ideaali luua on tema ja, nagu ta usub, iga ehtsa filosoofi kõrgeim ülesanne. Enne peab aga filosoofia selgitama, kuikaugelt asjad omavad muutmatut laadi, et siis, kui see küsimus on vastatud, „hoolimatu vaprusena“ asuda kõige muudetava ümberkujundamisele. Hiljem ütles ta: „Olelutahe tarvitab filosoofiat kõrgema oleluvormi taotlemise abinõuks.“ Seega on filosoofi ülesanne väärtusi luua. Filosoof peab olema käskiv ja seadusi andev. Nemat öelgu: nii peab olema! Tunnetamine on loomine. Filosoofi looming on seaduste andmine. Tahe tõtt tunnetada tähendab taht võimu omada. Nii peab filosoof olema „homse ja ülehomse vajalik inimene“. Kui ta aga võimu omab, siis peab ta olema ka inimene, kes tunneb suurimat vastutust ja omab südametunnistust inimese koguarengu jaoks. Nii on nad määratud selleks, et tulevasteks sajanditeks, jah, koguni aastatuhandeteks sundida tahe **uutesse radadesse**. Säärasena kujutab Nietzsche uut filosoofi. Ja ta tahe ise säärane filosoof olla kõneleb seal kaasa. Pärastpoole rääkis Zarathustra: „Õndsusena peab teile tunduma oma kätt suruda aastatuhandetele nagu vahale.“ Oma isikliku tahte äärmust väljendab ta ses asjas sõnadega, et filosoof on „kultuuri caesarlik kasvataja ning vägivallainimene“, ja oma enesetunde kulminatsiooni väljendab ta nimetades end „inimkonna kõrgendamise tahte inkarnatsiooniks“.

Samal kevadel kavatses ta järgmiseks talveks ülikoolitöö katkestada, et kõigis suuremais saksa linnades pidada kõnesid Wagneri kunsti üle, kuid see plaan jäi varsti kõrvale. Selle asemel ta kirjutas talvel 1872/73 „Die Philo-

sophie im tragischen Zeitalter der Griechen“ („Filosoofia kreeklaste traagilisel ajastul“), mis jäi lõpetamata, ilmselt tööjõu languse tõttu. Selles teoses, tähtsaimas oma posthuumseist teoseist, ta täiendas seda kujutlust kreeka kultuurist ja inimesest, mis ta oli andnud „Tragöödia sünnis“. Hiljem tulid kiireres tempos uued kavatsused, mis varasema poolelijäänud töö uuesti käsilevõtmist enam ei lubanud.

Nietzsche esimese, kreeklastest, Wagnerist ja Schopenhauerist mõjustatud loomisperiodi lõppu, kuid ühtlasi üleminekut järgmisse tähistavad „Unzeitgemässe Betrachtungen“ („Ajakohatud vaatlused“), mis ilmusid 1873—76. Ta tähelepanu pöördus siin kaasaegsele nähtustele. Juba nimetus „ajakohatu“ väljendas eitavat hoiakut oleviku suhtes. Esialgu kavatses ta kirjutada 24 „ajakohatud vaatlust“ ja soovis nendega võimalikult kiiresti valmis saada. Ta püüdis juba selle *furioso*-tempo poole, mis avaldus ta viimasel loomingu aastal. Kui need 24 teost on kirjutatud, arvas ta, siis on küllalt tema elutööks. Varsti ta kavatsused vähenesid 13-le tiitlile, ja hiljem kõneles ta ainult veel 10—12-st. Tõeliselt kirjutas ta ainult 4.

Esmakordselt sõna „ajakohatu“ esines ühes kirjas 1869. a. suvel. 1872 läks ta Bayreuthi Wagneri muusikadraama-hoone nurgakivi panekule ja olles sealt tagasi tulnud 1873. a. algul, äärmiselt masendatud sakslaste osavõtmatusest tema meelest sellise ülitähtsa kultuurilise ettevõtte vastu, sai sõna „ajakohatu“ otsekui sõjahüüdeks. Sakslased olid teda solvanud ja avanud ta silmad paljude asjade kohta, mille vastu tuli võidelda. Siis tahtis ta oma „13-tooni-

lise heliredeli läbi laulda“, võimalikult ruttu, umbes 5 aastaga, et poleemilis-negatiivne mõte siis lõplikult enesest eemale tõugata, tundes, et tal seisab ees suur positiivne ülesanne.

Nii tekkis esimene „ajakohatu vaatlus“ „David Strauss, der Bekenner und Schriftsteller“ („David Strauss, pihtija ning kirjanik“) Baselis aprilli lõpust juunini 1873 ja ilmus juulis. See oli kallaletung ise-enelega rahulolevale, oma tarkusse uskuvale, paatunud haritlastüübile, „haridusvilistlasele“, kellel ei ole mingit loovat, dionüüslitku hoogu. Straussi oli käsitletud ainult silmapaistvama esindajana. Äge ning paiguti ülekohtune kallaletung polnud sugugi mõeldud ainult Straussi vastu. Soov kiiret, tormilist tagajärge saavutada tingis ärritatud ning terava tooni. „Haridusvilistlase“ teaduslik puisus ja kuiv teoreetilisus, arvas Nietzsche, on sureva tsivilisatsiooni sümptom. Mis kasu sellest, kui inimene kõike teab ja kõigest aru saab, kuid muutub puiseks, ebaloovaks, oma tarkuses mõnulevaks. Sellest teosest peale hakati üldiselt tundma ja nimetama Friedrich Nietzsche nime. Samal aastal kirjutas ta veel „Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne“ („Tõest ja valest väljaspool moraalset tähendust“) mis jäi teadmata põhjustel lõpetamata ja avaldamata. Ilmunud on see alles pärast surma. Selles algab õpetus „tõe“ võimatusest ja eelarvamuslikkusest. Vale-tada nii, et see on vastuvõetav ja koguni siduv kõigile inimestele, tähendab tõtt rääkida või mõelda. Seega on tõe kokkuleppe saavutis. Ja kokkuleppe on tingitud pildist, mis meeled meile maailmast annavad.

Sellega ei piirdunud aga veel 1873. a. loo-

ming, vaid sama aasta sügisel kirjutas ta ka teise ajakohatu vaatluse „Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben“ (Ajaloo kasust ja kahjust elu suhtes“), mis ilmus 1874. Selles väärtuslikemas kõigest „ajakohatuist vaatlusist“ võitles ta ajaloo liigse ülehindamise vastu moodsas kasvatuses. Ta kartis, et inimesed niiviisi võivad kasvada ainult epigoonideks — ja missugusteks epigoonideks pealegi! Ajalugu ei ole ju tõeliselt midagi muud kui ainult ajalookirjutaja kujutelm. Sääraste kujutelmade epigooniks saamine on hädaohtlik!

Ta asetas tõsise kultuurpsühholoogilise probleemi: mil määral üksik isik, mingi rahvas või mingi kultuur ajaloolise meele läbi oma olemuses nõrgeneb või tugevamaks muutub, ja jõudis tähelepanitava vastuseni: vajalik on ajaloost mõjustatud olek, vajalik niisamuti sellest vaba olek. Ainult ajalugu ei pea olema teadus, s. t. see ei tohi pakkuda oma tõdesid absoluutsetena. Ajaloo mõju peab lubatud olema ainult niivõrd, kui üksik sellest enesele kasulikku leiab. Ajalugu võib anda suuri eeskujusid, seega võib mõjustada suureks teoks ja püüdmi-seks. Sellele vaatele põhjeneb Nietzsche peamine ajalookäsitlus: seda tuleb hinnata, käsitleda ja tõlgitseda nii, kuidas ja kuivõrd see on elule kasulik. Tal oli aga isiklikult ka teissugune huvi ajaloo vastu: kuidas ja miks midagi sündis ja toimus. See huvi oli aga nõrgem ja kõrvalisem, sest ta pidas ju ajalugu objektiivse teadusena võimatuks. Ajalugu ei saa olla elu kõrgendaja (välja arvatud eeskujude andmine), taganttõukaja ja rikastaja nagu kunst ja religioon, millest sõltub olelu igaviku-

line iseloom. See, mis on „igavikuliseks-tegev“, oli temale sellal kõige kõrgem. Ühenduses sellega seletas ta, tähelepandava üleminekuna „Tragöödia sünni“ ja „Meie haridus-asutiste tuleviku“ mõtestikust, et inimkonna siht ei või seista lõpus, seega mitte „traagilise tunnetuse kultuuris“, vaid „ainult selle inimese kõrgeimais eksemplarides“. See on Nietzsche arenemisloo seisukohalt äärmiselt huvitav: Schopenhaueri elupõlgamise-õpetusest läbiimbunu oli esiteks tahtnud enne lõppu „traagilise tunnetuse kultuuri“, seega heroilist tegu, tahet, midagi, mida ei ole ega ole olnud. „Kõrgemaid eksemplare“ nõudes on juba ainult tahe see, millel on väljavaadet tulevikku, mis loodab, mis tahab, mis alla ei anna, mille turvalisustunne maailmas on vääramatu.

Järgmistes „ajakohatus vaatlustes“ kujutas ta kahte neist „kõrgemaist eksemplaridest“, Schopenhauerit ja Wagnerit. Ta toon oli nii isiklik, et tal hiljem täielik õigus oli mõlemaid kirjutusi iseloomustada: „Schopenhauer ja Wagner — või ühe sõnaga ‚Nietzsche‘.“ Teiste sõnadega: ta tegi Schopenhaueri ja Wagneri enese näo järgi ümber, et väljendada tungi ja igatsust oma suurte vaimsete ülesannete ja vaimse võimu järele. Teoses „Schopenhauer als Erzieher“ („Schopenhauer kasvatajana“), mis ta kirjutas ja avaldas a. 1874, lõi ta tervikinimese-ideaali, ideaali geeniusel, kes samal ajal on kunstnik, filosoof ja pühak. (Nietzsche enda loomuomaseimad tungid, nagu näeme allpool!) Toota ja ette valmistada säärast inimest on inimkonna ja kultuuri ülim eesmärk. See vaimuaristokraadi-ideaal jääb Nietzsche juures püsima. Algab lahtiütlemine Schopen-

haueri filosoofiast ja Schopenhaueri enda peamine tähtsus leitakse seisnevat selles kasvatavas mõjus, mida ta avaldab oma isiksuse terviklikkusega.

Seda kirjutades kartis Nietzsche sageli, et tema andekusest ei piisa nende suurte nõudmiste jaoks, mis ta enesele seadis. Kuid mitte ainult seekord, vaid kogu elu kestel pöördusid ikka säärased ajad tagasi, millal pidi tundma, et tema jõust on vähe suurte ülesannete lahendamiseks. Teinekord teadis ta jälle päris selgesti, et tema mõndagi paremini võib kui teised. „Nii andekaid inimesi, nagu mina suurvaimu kujutlen, ei ole kunagi olemas olnud.“

Neljas „ajakohatu vaatlus“ „Richard Wagner in Bayreuth“ („Richard Wagner Bayreuthis“) ilmus a. 1876. Selle kirjutamise ajal hoidus ta igasuguseist isiklikest kokkupuuteist Wagneriga, sest ta oli Wagnerit juba ümber hindamas ja hakkas temas nägema euroopa dekadentsi ja XIX sajandi inimese kriisi tüüpilist esindajat. Kuid ta võttis oma jõu kokku, et võidelda Wagnerist loobumise kiusatuse vastu, ja kirjutas oma sõbra-armastusest, oma austavast südamest, oma subjektiivsusest... Wagner oli talle selles töös kõigist kahtlustest hoolimata „ajakohatu ilusaimas mõttes“.

Teadlik äralangemine Wagnerist oli aga alanud juba a. 1874. Sellest peale süvenes alataasa ikka teravamaks ja laostavamaks muutuv kriitika. Otsustavalt nende vaadete edasiarene-
misse mõjus tutvumine psühholoog dr. Paul Rée'ga, kelles ta arvas leidvat sugulasvaimu. Rée vaadete mõjul algas Nietzsche teadlik ärapöördumine metafüüsikast.

1872. a. kevadel, kui ta kavatses Wagneri propageerijaks hakata, oli ametist-vabastamise palve juba valmis, kuid jäi ülikoolile esitamata. Hiljem tulid uuesti ametist-loobumise kavatsused, et pühendada ennast täiesti loovale kirjanduslikule tegevusele, kuid rektor Vischer seisis alati kindlasti vastu ta lahkumisele. Kui Vischer 1874. a. suri, olid lahkumiskavatsused uuesti jälle päevakorral, kuid nende teostamist takistasid majanduslikud raskused, mis ameti maha panemisega tingimata oleksid tulnud. Siis soovitas õde, et nad üheskoos asutaksid väikese kodu, kus vend saaks elada rahulikku töö-elu, mõeldes vahest aiamajakesele Weimaris, teinekord villale Reini ääres. Viimaks oli aga siiski jälle õde see, kes mõjustas nende plaanide kõrvalejätmist.

Talvel 1874/75 luges Nietzsche ülikoolis kreeklaste üle ja ühenduses sellega kavatses suurt teost kreeklastest. Teda huvitasid küsimused, missugused füüsilised tingimused, missugused usulised kujutelmad, missugused majanduslikud ja poliitilised korraldused, missugused eluviisi ja kliima mõjud jne. on teinud kreeklased õhtumaa kultuuri juhtivaks rahvaks. See teos jäi kirjutamata, kuid selle mõtteid on laialipillatuna kõigis ta raamatuis. 1875 tegutses ta palju selle raamatu eeltöödega, ja et ta tervis halb oli, katsus ta leida „täiesti reegli-pärast ning isiklikku eluviisi“, et olla produktiivsem. Seekord õnnestus säärase eluviisi leidmine väga poolikult. Edaspidi tegi ta samu katseid korduvalt, seda hoolikamalt, mida viletsamaks tervis muutus, kuid ei saavutanud rahuldavaid tulemusi kunagi. Aasta lõpu poole halvenes tervis veel enam (krooniline maokatarr

ühes mao laienemisega ja ägedad peavalud), kuid ta täitis korralikult edasi ametikohuseid ja elas väga reeglipäraselt ning ettevaatlikult.

IX.

Vaimu patukahetseja.

Suvel 1876 läks Nietzsche Bayreuthi Wagneri ooperimaja avamisele, suure lootusega kaasa elada ebaharilikku kultuurilist sündmust. Kuid niisama suur kui olnud lootus oli pettumus, nähes Bayreuthis toimuvat ainult tavalist esitendust. Kahtlused Wagneri kunsti kohta, mis juba ammu temas olid kujunenud, tõusid valdavaks seesmiseks mässuks, kirjeldamatuks vastumeelsuseks ja kibedaks pettumuseks. Seepärast sõitis ta järsku Bayreuthist ära, Klingenbrunneni, Böömi metsadesse, vaenujalal iseendaga ja oma varasemaid veendumusi vihates. Seal toimus terav seesmine võitlus Wagneri-austaja ja iseenda vahel; tulemuseks — pöördumine enesse, otsus enesele truuks jääda. Kõige lähemale ta kannatuste õigele laadile saavad need, kes on kogenud, kuidas eba-isikulised ideed muutuvad kõige isiklikumaiks kannatusteks. Temast oli saanud „vaimu patukahetseja“, ja selles meeolus, oma esimese ümberhindamise kannatuses ja vaimustuses, tunnistas ta „Tragöödia sünni“ esteetika hädaohtlikuks. Seega oli vabanemine alanud.

Klingenbrunneni-elamus oli Nietzsche esimene kriis, tüüpiline Nietzsche sisekriis, mis ei piirdunud ainult mõistusliku ümberhindamisega, vaid paisus kogu vaimu haaravaks tunde-

elamuseks. Nietzsche vaated muutused, ta „elas ennast üle“ esimest korda neist kolmest korrast, millest iga üks tähistab uue perioodi algust tema mõtlemises. Bayreuthist eemal olles ta tegi esimesed märkmed uue raamatu jaoks, milles ta sõnastada tahtis Wagnerile vastupidiseid ideid. Terve elu näis talle neil päevil raisatuna, professor ainult pelgupaik enese eest, „filoloogilise elukutselooma“ kest alandus, Wagneri-austamine „haigus“. Valusalt ja sügavalt tundis ta vajadust teha ennast vabaks, iseseisvaks. Pärast kriisi esimese, teravaima hoo möödumist nimetas ta ennast „paranejaks“. See oli paranemine muusika-vaimustusest ja filosoofilisest romantikast ja loobumine peale Wagneri veel Schopenhauerist ja pessimismist ja metafüüsikast üldse! Esimest korda avaldus Nietzsche haruldane oskus valgustada inimese hinge salajasemaid nurki ja võime asju teisiti näha ja seletada, kui seda sinnamaani tavaliselt oli tehtud. Sellest peale sai ta ka suureks stilistik, leiutades endale loomupärase vormi — aforismi. Mispärast kirjutas Nietzsche siis ja sellest peale alati ainult aforisme? „Minu auahnus on ühes lauses öelda seda, mis iga teine terves raamatus ütleb — mida iga teine terves raamatus ei ütle.“ Seega püüdis ta tõendada, et aforismide kirjutamine on vourus, et see on üleolek. Aforismi, mille suurim meister ta on maailmakirjanduses, ülendas ta koguni „igaviku vormiks“. Aforism tema käes tabab nagu oda, ta hiilgab ja pimestab oma peene vormiga. Nietzsche mõtlemise tüüpilised omadused tugevus ja teravus muudavad enamiku ta aforismidest iseseisvaiks meistriteoseiks. Aga kui nende mõjuvusest rääkida, siis peab mõtte enese tugevuse kõrval

veel mainima mõtet alati saatvat tundmust, põhi-
tooniga liituvat pool- ja veerandtoonide hulka
ja kunstilist kujutamise jõudu.

Aga aforism pole kohane vorm suuriks, üht-
lasteks vaimseiks ehitisteks. Isoleeritud mõte
sageli kaotab palju oma väärtusest ja jõust.
Sellest on tulnud ka Nietzsche väärasti- ja pooli-
kult-mõistmised.

Kui Nietzsche oleks kogu jõuga tahtnud
aforisme mitte kirjutada, siis poleks ta mi-
dagi kirjutada suutnud. Kõige välispidisem
põhjus oli halb tervis, mis igasuguse
pideva töötamise võimatuks tegi,
mida enam elu lõpu poole, seda suuremal määral.
See üksinda seletab vähe. Pärispõhjused pertu-
vad palju sügavamal: vastumeelsus anda suletud
süsteemi, asjaolu, et mõte temale alati oli isik-
lik, tugeva tundelise tooniga elamus, mis tabas
teda äkki, nõudes silmapilkselt mahakirjutamist,
ja vajadus, et tema mõtted, mis teda ennast
türanniseerisid, omaksid võimu ka teiste üle.
Aga just aforism ei talu vastuväidet; see on
apodiktiline, uhke, pimestav, — veendumus,
mitte arutelu.

Siitpeale koostas ta oma teosed aforismide
tagavaradest. Tahtes kirjutada millegi üle ko-
gus ta asjasse puutuvaid mõtteid ja konsipee-
ris arvukaid kavandeid, mis üksikese järel kõrvale
heideti, kuni sobiva leidmiseni. Seejärel valis
ta valmisolevast materjalist vajalise, viimistles
hoolega, ja teos oligi lõpetatud. Sellest on aru-
saadav see kiirus, millega ta tööd sageli said
trükivalmis. Sellest on ka johtunud, et ta ei ole
kirjutanud suuremat süstemaatilist teost oma
filosoofia üle, vaid esseid, luuletusi, jutlusi ja
aforismikogusid.

Tema stiili meeldivad iseärasused, mis ta populaarsuse põhjuseks on nendegi juures, kellele ta mõttemaailm on liiga komplitseeritud, liiga raske või liiga avantüristlik, said võimalikuks kõigi ta kunstiliste kalduvuste ühinemise tõttu. Mis tähendab keele muusikaline veetus või sõnalise pildi haarav maalilisus, seda võib tunda tema puhul kõige paremini. Oma luuletustes tuleb ta vahel muusikale nii lähedale, kui see üldse on võimalik. Keel on tema käes paindlik instrument, mis kõike võimaldab, mille väljendusvõime tema käes saab peaaegu piirituks. Kuid see haruldane oskus, milles temaga saab võrrelda väga väheseid, on rohkem lakkamatu järelemõtlemise ja teadliku püüdmise vili kui külgesündinud anne. „Peaasi on, et ennast pingutatakse, et oma keelele kulutada verd ja jõudu.“ „Peab kujunema käsitöö, et sellest kunst saaks.“ Ühe lehekülje proosa juures, nõudis ta, peab töötama nagu kunstnik raidkuju kallal. See pingutus on teda aidanud saada saksa suurimaks stilistikks.

„Mõtteleja, kes poleks tahtnud olla enam kui mõtleja“, ei oleks püüdnud ennast nii tugevasti väljendada, kui Nietzsche seda tegi. Tavaliselt kõik filosoofid on kõnelnud tasemini kui tema. Enese kohta ütles ta: „Vormide, toonide ja sõnade austaja — seepärast kunstnik.“ See lause väljendab veel ta tüüpiliselt impressionistlikku vaimulaadi. Sageli kunstnik on temas tugevam kui filosoof. „Meie, filosoofid, ei ole millegi eest tänulikumad, kui et meid vahetatakse kunstnikkudega.“

Suur stiil võib aga kasvada ainult tugevaist mõtteist. Ja oma mõtte tugevuse poolest on Nietzsche ainult vähestega võrreldav. Kuid

ainult mõtte tugevus poleks temast teha suutnud kirjanduslikku suurvaimu, vaid siin on oma tunduv osa ka mõtte peenusel ja teravusel. Ta mõistemääratlused on täpsed, ta tungib kõige komplitseeritumaisse hingeelu-seisundesse, otsib teed inimese siseelu varjatumaisse nurkadesse. Seda teeb ta sageli mänglevalt, graatsiaga, kergusega. Kui mõistus enam edasi minna ei saa, muutub tundmus juhtivaks, ja filosoofist saab prohvet ning mõttelüürik, ennekõike aga mõtte ja tundmuse haruldasimate nüansside meister.

Nietzsche laad ja andekus on kolmekordne. Vahel on ta kunstnik, vahel filosoof, vahel prohvet, kuid mitte sugugi harva kaks või kolm neist korraga. Oma isiklikku probleemi on ta kord nii väljendanud: „Kolme vaimuande vahel keskmine joon leida.“ Kuid seda keskmist pole ta kunagi leidnud, sest ükski neist kolmest andest ei olnud temas ülekaalus. Iga vajadus ja tung nõudis oma osa, vahel kordamööda, vahel korraga. Säärane mitmekordne andekus on haruldasim nähtus, ja sellest on tingitud ta hingeelu komplitseeritus. Kuigi säärane hingestruktuur tähendas suurt seesmist rikkust, oli see siiski põhjuseks, mis keelas teda saamast mingil alal, olgu kunstnikuna, teadlasena, filosoofina või prohvetina, esmajärguliseks suuruseks. Kogunähtusena on Nietzsche ainulaadne ja esmajärguline, mitte eriala-viljelejana. Temas elustus sama inimene, mida ta imetles, eeskujuks seadis ja eeskujuks võttis üliinimest luues: renessansiaja inimene, samal ajal filosoof, luuletaja, teadlane, kunstnik —. Ainult üks tunnus puudus Nietzschel: ta ei olnud — oma haiguse pärast — elukunstnik. Ta vihkas seda, kes on ainult filo-

soof või ainult luuletaja. Pfortas avaldunud universaalse hariduse tung oli olnud märguanne sellest, mis temas peitus.

Kui filosoofid sageli ei taha Nietzsche võtta oma katuse alla ja juhatavad teda kunstnikkude kilda, siis tõendavad nad endi kuuluvust sellesse „haridusvilistlaste“ perre, kellele Nietzsche ise ette heitis dionüüsliku hoo puudumist. Nietzsche oli mõtleja suurimas stiilis, haruldasima ning suurima mõtleja tüüp: algataja, teede-avaja, probleemide-leiutaja, küsimärkide seadja kindlaimate tõdede ette ja taha, mitte pisiasjadeni-mõtleja, mitte viimistleja ning süsteemiseadja.

Aastad 1876—78 olid talle tervislikult väga rasked. Ajutiselt õppetööst vabastatud, viibis ta Põhja-Itaalias, kuid tervis halvenes. Pea- ja silmavalud suurenesid ja südamepööritus ei lakanud peaaegu kunagi. Siiski kirjutas ta sellal oma uue teose „Menschliches — Allzumenschliches. Ein Buch für freie Geister“ („Inimeslik — liiga-inimeslik. Raamat vabadele vaimudele“), pühendatud Voltaire'i 100. surmapäeva mälestuseks. Selle raamatu teemast väljendus ta ise hiljem järgmiselt: „Kus teie ideaalseid asju näete, näen ma — inimeslikku, ah, ainult liiga-inimeslikku.“

„Inimeslik — liigainimesliku“ materjale oli valminud juba enne Bayreuthi-pektumust, ja tal oli kavatsus avaldada neid viienda „ajakohatu vaatlusena“. Sügisel 1876 ta loobus 13 „ajakohatu vaatluse“ kirjutamise kavatsusest, ja sellest peale kuni 1877. a. kevadtalveni Sorrentis saigi uus teos oma praeguse kuju.

Selle raamatu pühendamine Voltaire'i mälestusele on oluline, sest sama ühekülgsusega, millega ta seni väitis, et kunstnikul on täht-

saim, määravaim osa kultuuri loomises, tõstis ta nüüd kilbile inimese Sokrates'e ja Voltaire'i liigist — õpetlase! See sai nüüd eestvõitlejaks, suunaandjaks, kujundajaks, kuna kunstnik ka hanes „tahajäänud olevuseks“. „On võimatuks osutunud kultuuri teadmisele ehitada“, oli Nietzsche varem öelnud. Nüüd uskus ta ainult teadusele ja mõistusele põhjendatud kultuuri. Aga siiski hiilis ta samas mööda puhtast intellektualismist, öeldes: „Parim meis on vahest varasemate aegade tundmustest päritud.“

Ärgem unustagem, et Nietzsche teaduse ülehindamisse sattus just pettumusest Wagneri ja kunsti üle. See oli iseene eest põgene mine. Ta on ise kunstnik suures stiilis, tundeinimene ülimal määran. Tema ise ei ole loobunud kunstist ega kunstnikust, sest iseendast loobumine polnud arusaadavasti võimalik. Kõige külmemaist ning asjalikumaist lauseist kajab vaevaga, vägivaldselt mahasurutud tarve kunstniku ja kunsti järele. Tema enese kunstniku võime ja kunstilise kujutamise tarve rakendusid nüüd teadlastüübi kirjeldamiseks, niisamuti kui varem kunstniku puhul. Teda veetles tunnetamise esteetiline pool: aukartust nõudis ta matemaatika ja loodusteaduste vastu, nende noorte ning elujõuliste teaduste vastu, mis vaimustasid teda määratute võimaluste pärast, mis neil ees seisavad.

Ainus oluline vahe Nietzsche kunstniku- ja õpetlastüübi vahel on see, et kunstnikuga on hauda läinud geeniuskultus. Ta pöördub oma „ligidasema tundmuse“ vastu. Midagi ei ole kahjulikum kui inimese jumaldamine; mingi eksitus polevat suurem kui ainult geenius ja mitte millegi muu kehtida laskmine. See olevat

koguni hädaohtlik, kui keegi ennast hakkab pidama mingiks üliinimeslikuks olevuseks. Õpetlase kaine silm näeb, et kogu inimeslik tegevus on tähtis, mitte ainult geeniuse oma. See pärast annab ta uurijale ja tunnetajale enam kaalu ja tunnustab: „Kunstnik ei ole mitte elu juht, nagu ma varem ütlesin.“

„Inimeslik — liiga-inimeslik“, milles ta neid vaateid esitas ja kaitses, pani saksa publiku võõristama. Nietzsche enese sõnade järgi on sellel olnud ainult kaks lugejat: Jakob Burckhardt ja Peeter Gast*). Ta oli üksinda oma teosega, ja sellest peale hakkas järjest selgemini esile kerkima ta isikliku elu keskne nähe — üksinduseks-jäämine.

Sellel perioodil kõik ta mõtted kunstist ja kunsti vastu olid sihitud tõeliselt Wagneri vastu. Missugusesse äärmusse ta läks oma isiklikus teravuses, näitab see, et „Inimeslik — liiga-inimeslikus“, kus praegu loeme „kunstnik“, on esialgselt seisnud „Wagner“. Schopenhauer jääb ta meelest väiksemaks, selle teened kahvatuvad, kuid vastuolu süvenemine Schopenhaueri vaadetega ei kutsu välja säärast kirglikku teravust kui Wagneri puhul. Põhjus seisneb selles, et Schopenhauer oli surnud. Teda oli võimuhnel Nietzschel kergem ületada kui elavat, tugevat ja järjest kuulsamaks saavat Wagnerit, kes talle hakkas paistma kardetavaima võistle-

*) Peter Gast (kodanlik nimi Heinrich Köse-
litz, 1854—1918), komponist, Nietzsche õpilane ning
sõber. Võttis omaks Nietzsche õpetused peaaegu ilma
kriitikata. Tal polnud mingit mõju filosoofi arene-
misse, kuid oma truu poolehoiuga oli ta N-le sageli
suureks toeks. Tema hoolitses N. teoste trükikäsi-
kirjade valmistamise eest.

jana oma aja suurima vaimu kohale. Leipzigis noor üliõpilane oli näinud Schopenhaueri õpetuses peeglit enese ja maailma vaatlemiseks, nüüd nimetas ta „ürgvanaks mütoloogiaks“ endise meistri põhilist mõtet, et kõik olelev on tahtev (wollendes); kogu see suur mõtteehtis, mida ta varem nimetas „grandioosseks“, jääb ainult „metafüüsilise tarbe rahuldamiseks“. Säärane hinnang tähendas lahtiütlemist ja seljapööramist, sest sellal Nietzsche oli täies hoos liikumas igasuguse metafüüsika eitamise poole. Mingit kahtlust ei saa enam olla lahkuminekus siis, kui veel kuuleme, et ta hakkas nägema isegi Schopenhaueri halbu iseloomuomadusi. Ilma selle tõendita võiks veel kahelda lahkuminekute tõsisemas laadis, sest oma „Franconia“-ajajärgul ta ju avaldas soovi ühte korporatsioonikaaslast kahevõitlusele kutsuda — see pärast, et see temale väga meeldivat!

„Inimeslik — liiga-inimeslik“ on suure hingelise kriisi tulemus. Nietzsche enese sõnade järgi iga lause selles tähistab mingisugust võitu varasemate vaadete, veendumuste või eelarvamuste üle. „Vabadele vaimudele“ on ta selle raamatu kirjutanud, kuid tema „vaba vaimu“ kujutelm vastab just sellele, mis ta ise sel ajal oli: vabaks saanud, endistest eksimustest sügavamate tunnetusteni jõudnud vaim. Peamised neist sügavaist tunnetustest on lahtiütlemine „Schopenhaueri moraalitarbest“, „Wagneri parandamatust romantikast“, askeesi-eitamine ja elu-ülistamine. Siin algas ka avalik sõjakäik kristluse vastu. Vanadest väärtarkustest vabanemise rõõmus läks Nietzsche äärmuseni: ta nägi olelu sihti seisvat tunnetamises. Psühholoogiliselt seletatult: tunnetamisrõõm kiskus

teda kaasa säärase veendumuseni. „Elu on abinõu tunnetamiseks, tunnetava eksperiment, mitte kohus, mitte häda, mitte pettus.“ — Hiljem Nietzsche näeb tunnetamisele pühendatud elus ainult veel mingit „askeetlikku ideaali“, „kõrvalteed mitte-millegi juurde“, põgenemist enese eest, vabanemist elu kõrgeimast väärtusest — tahtest. Mõtisklev ja vaatlev elu, iga *vita contemplativa* on vale ja eksimus, dekadents. Seepärast sai ka filosoofia kõigi väärtuste ümberhindamise perioodil „nihilistlikuks liikumiseks“. Ülesehitav, organiseeriv, eluväärtusi kinnitav pidi filosoofia tema meelest olema, mitte absoluutne väärtus iseendas, vaid elu funktsionäär.

„Nihilism“, mille suureks, liiga suureks kasvamisest ta nägi kõigil aladel, laostumine ja väärtuste kokkulangemine iseendas, mida ta jälgis teaduses, kunstis, majanduses ja poliitikas, poleks teda nii väga masendanud, kui ta haruldane psühholoogiline vaist poleks minevikus näinud „nihilismi“ sündi ja järjekindlat arenemist. Just selle tunnetuse sügavus, et kõik see, mis inimeses on väärtuslik, seisab hädaohus, sundis teda looma uusi väärtuste-tahvleid, milles ta omalt seisukohalt määras kindlaks euroopa vaimu terendamise ja uuendamise võimalused. Igatahes, Nietzsche posthuumne saatus on tõendanud, et ta tulevikku-nägijana väiksem ei ole kui mineviku-analüüsijana.

Nietzsche oli saanud positivistiks. See oli ajakohasuse periood ajakohatu juures. Kunagi kõik erandlikud, oma ajast ette ruttavad ja üle tõusvad vaimud peavad seisma selle ajaga ka õige tihedas seoses. Positivism oli kõike muud — ainult mitte ehsalt-nietzschelik. See oli ainult moodis kuub, mille ta varsti jälle ära hei-

tis, kui ta ennast teist korda „üle elas“, ja selleks sai, mis ta tõeliselt oli: elule sihi ja mõtte määrajaks ning tuleviku arenemissuundade kuulutajaks.

Pööre filosoofilisest romantikast ja „paranemine“ muusikast, s. o. Wagnerist, ei võinud toimuda ainult Bayreuthi-pettumuse mõjul. Selle kaugemaiks ettevalmistajaiks olid prantsuse filosoofid Montaigne, La Rochefoucauld, Pascal, Voltaire, Diderot ja Michelet. Need on seda perioodi Nietzsche mõtlemises otsustavalt mõjustanud.

„Inimeslik — liiga-inimesliku“ mõtteid jätkas Nietzsche kahes järgnevas teoses: „*Ver mischte Meinungen und Sprüche*“ („Mitmesuguseid arvamusi ja ütlushi“), mis ilmus a. 1879, ja „*Der Wanderer und sein Schatten*“ („Rändur ja tema vari“), mis ilmus a. 1880. Hiljem moodustasid need kokku „Inimeslik — liiga-inimesliku“ teise köite. Põhimõtteliselt ei toonud nad enam midagi uut juurde, mispärast neist siin ainult mainimisega möödume. Kuid neis on ta psühholoogina veel sügavam ja teravam kui esimeses köites. „Ta otsib üles sügavikud“, kirjutab Egon Friedell, „mis ta neelavad, teadmise, et need ta neelavad. Ta on hoiatus: siin on sügav! Igast sõnast kõlab haarav manitsus: ärge tulge mulle järele!“

*

Selgi perioodil Nietzsche jääb kunstnikuks. Ta ei paku eeskätt oma tunnetusi ega veendumusi, vaid kujutab rohkem tunnetava inimese psühholoogilist tüüpi, inimest, kelle elamused on mõtted. See on suurel määral kõnelus ise-

endaga. „Tunnetava õnn suurendab maailma ilu ja teeb kõik, mis seal on, päikesepaistelisemaks.“ „Rahu, suurus ja päikesvalgus — see hea kolmik haarab kõike, mida mõtleja soovib. — Vabadus, mis mõtlemine annab, võib lubatud olla ainult suursugustatud inimesele. — Ta nõuab: rahu minu ümber ja heameel kõigist lähedaist asjust.“ Erilist valgust langeb sellele tunnetajatüübile siis, kui autor vahetult enesest kõneleb: „Ma tahan inimesele rahu tagasi anda, ilma milleta kultuur tekkida ega püsida ei või. Niisamuti lihtsuse ja suuruse.“

Ei ole kerge öelda, kuipalju tunnetava inimese ja õpetlase kõrgekshindamine sellal ta isiklik siseelamus oli, kuid igatahes tõstab ta õpetlase nüüd erilise osavuse, kindluse ja rõõmuga kunstnikust kõrgemale. Kunstis hindab ta nüüd kõrgeimaks klassikat: kõike, mis omab meelt ja kalduvust mõõduka, lihtsalt-suure ja terve jaoks. Kunstniku suurimaks ning kõrgeimaks ülesandeks peab ta kõrge, lihtsa, iseene-
sest rahulduva, alati samaks jääva, juhuslikust, ühekordsest veetlevusest lahtiütleva kujutamist. Ta leiab, et seni polnud veel ainuski kunstnik kasvanud kõrgeima, s. o. lihtsaima ning ometi täieliku inimese kujutamiseks. Kõige ligemale sellele ideaalile on vahest jõudnud kreeklased, luues Pallas Athena' kuju.

Kui kunsti esikohalt kadumine ja selle asemele teaduse astumine tähistab juba küllalt suurt murrangut Nietzsche mõtlemises, siis veel sügavam ümberhindamine toimub moraalifilosoofias. Suundaandvalt on mõjutanud teda selles ta sõber, psühholoog dr. P. Rée*): Nietzsche saab

*) Paul Rée (1849—1901) mõjustas Nietzsche moraalifilosoofiat oma teosega „Kõlblate tunnete

utilitaristiks. Ta peab tõestatuks, et inimestoi-
mingute väärtuse hindamisel varem oli mõõdu-
andev nende kasulikkus üldsusele, nende sobi-
vus terve seltskonna huvidele. Nii tekkis aja
jooksul kaks toimingute liiki, ühed — head,
üldsusele kasulikud toimingud, teised — üldsusele
mitte-kasulikud või koguni kahjulikud.
Pikapeale ununes aga seltskondliku kasulik-
kuse motiiv — ja nii kujunes moraalsete toimingu
mõiste. Nietzschele oli sellal üldkasulik toi-
ming moraalne. Kõik, mis üldse võib olla mo-
raalne, peab — eeltingimusena — olema üld-
kasulik. Sedamööda, kuidas Nietzsche psühho-
loogi-pilk teravamaks muutus, hakkas ta tundma
oma eksimust. „Moraali genealoogias“ („Zur
Genealogie der Moral“, 1887) alahindas ta seda
unustamisteooriat ja heitis enesele õigusega ette
psühholoogilist vastuoksust. Ta sai aru, et sää-
rane unustamine ei ole võimalik, kuna
unustamishetk iialgi ei võinud aset leida, sest
alati oli ju moraalne toiming kasulik.

Loobumine unustamisõpetusest ei puuduta
aga ta moraalifilosoofia kindlat utilitaristlikku
suunda ja laadi. Ta kaldub aga andma sellele
omapäraselt ilmendit, milles näeme algavat ühen-
dust ta viimase moraalsete veendumusega: üli-
inimese, piiramatu võimutahte moraaliga, mille ta
järsult vastu seab senisele kristlikule, „peata“
kaastundemoraalile. Schopenhauer oli katsu-
nud moraalit ainult üksi kaastundmusele põhjen-
dada ja leidnud selle olevat ainsa võimaliku mo-

paritolu“ (1877). Ta leidis, et moraalsed väärtused
on arenemise tulemus ja ainult sellelt seisukohalt mõis-
tetavad. Teatavat mõju Nietzschele on avaldanud
veel: „Südametunnistuse arenemine“ (1885) ja „Il-
lusioon tahtevabadusest“ (1885).

raalsete veendumuste, moraalsete tegude ja tahte aluse; Nietzsche kaldub aga, mitte selgusel olles oma lõplikkude teede kohta, nägema kõlbluse viimast ning kõrgeimat astet „mõistuse moraalsuses“. S. t. inimene ei pea moraalseid toiminguid sooritama mitte halastusest, armastusest ega kaastundest teiste vastu, vaid moraalne vaist peab nõudma ülesehitamist ja loomist, korraldamist ja üldsuse eluhuvide jaatamist. Lähemalt järele mõeldes leiame ta siin sellel teel, mis ta „Zarathustra“-perioodil viib veendumusele, et „maa süda on kullast“, s. t. et maailm on hea ja elu on õnn, olemasolu ei ole kurtmise ega laitmise väärne, ja et inimene, tema juures sellal ü l i i n i m e n e, on maa mõte.

Üliinimese-moraal ja selle põhjendus seisab niisamuti juba idudes meie ees. Nietzsche leiab, et inimene teeb alati head, kuid tõeliselt hea, üldkasulikkuse nõudeile sobiv on see individuaalne „hea“ niivõrd, kui võrd on tegemist arenenud intellektiga. Seega: arenenum, küpsem, vaimselt kõrgem on eesõigustatum tavalisest, poolarenenust — ta on moraalset kõrgem. Et ainult kõrgemal on õigus moraalsete tahtele ja otsustusele, seda ta veel ei ütle. „Paljusid tegevusi nimetatakse kurjaks, kuid nad on ainult rumalad, sest et mõistuse tase, mis nende juures oli otsustav, oli liiga madal.“ Ja kui ta sellel avaral seisukohal asudes eneselt küsib, kas on võimalik inimkonna moraalset targemaks muutumine, siis kõlab ta vastuses selgesti läbi „Zarathustra“-ajajärgu eitav otsus selles küsimuses. Ta leidis kõrgema moraalilainuvõimalikuks aluseks olevat suure hulga üksmeelse allaheitlikkuse intellektuaalselt — seega ka moraalset — kõrgemale. Selles hakkab valmistuma

seltskonna jagunemine omadusteliselt kõrgeiks üksikuiks ja madalaks hulgaks. Hiljem, kui ta lakkamatu inimestevaatlemise läbi on saanud üheks teravapilgulisimaks hingetundjaks, kui ta juba päris selgesti teab, mis tavalises inimeses toimub, on tema põlgus ja alahindamine selle kõlbla allaheitlikkuse vastu piiritu. Ta tunneb liiga hästi, et hulga solidaarsus kõrgemini-arenenud isiksusega moraalseis küsimusis (nagu ta esialgu on mõelnud) ei ole võimalik, ja seepärast muutub see talle „kariloomade moraaliks“ (Herdentier-Moral), mida ta vihkab niivõrd, et inimene muutub tema meelest ainult „mudaseks vooluseks“.

Meil on veel lühidalt kokku võtta kolm olulisemat momenti Nietzsche selleaegses moraali-filosoofias. Esiteks: omanduse ja õiguse vahekorras peab määrav osa olema õiglusel, mis „peab kõiges suuremaks saama ja vägivaldne vaist nõrgemaks“. Teiseks, igale riiklikult korraldatud seltskonnale on väärilisem hukkuda kui vihata ja karta või ennast vihatuks ning karde tuks teha. Kolmandaks: iga julmus inimese juures on tagasilangus. Julm inimene on „maha-jäänud inimene, näidis sellest, mis meie kõik olime“.

Positivistina oli Nietzsche iseendaga vastuolus. Teadus nõuab tunnetuste üldkehtivust ja ebaisiklikkust, kuid temal on iga mõte isiklik, subjektiivselt tingitud ja paiguti õige vähesel määral objektiivsele kogemusele toetuv. Temale ei võinud saada teiseks loomuseks „mõistmise, mitte-armastamise, mitte-vihkamise harjumus“. Sellele oli alati tõkkeks ta õige loomus. Nietz-

sche tahab alati tunnetamise läbi olla liigutatud või ärritatud ja omab mahasurumatut tungi mõistuse seiklusteks, huvi iseäralise, kõrvalise, äärmise, peidetu vastu. Ta tahab olla „uudishimuline kõlvatuseni, uurija kuni julmuseni“. Seda on ta paiguti olnudki. See tõsiasi aga ei õigusta kedagi teist tema üle otsustama kui ainult psühholoogi. Sellest ei saa järeldada, et Nietzsche terviknähtusena oleks „hädaohtlik“, sest hiljem, lõplikult väljakujunenuna ta rõhutab vaikkeid, suuri meeleolusid ja seikleja tunnetamises muutub suure ning selge eetilise tahte eestvõitlejaks. Luuletaja ning tunnetamisjanuline kõneleb sõnadest, mis on kirjutatud ette aimates, et ta oma elu kumbagi igatsetud lõppu, vanadust ega tarkust, ei saa saavutada: „Valguse poole — su viimne liigutus, tunnetamise rõõmhõise su viimne hääl.“

Kui Nietzsche oli metafüüsika ära heitnud inimkonna suurima eksimusena, siis elu mõtte, sihi ja väärtuse küsimused ilmusid talle tõsisemana ja raskemana kui varem. Ja ta õpetas: on ainult üks maailm ja olelu. Inimesel ei ole valikut: ta peab kindla otsusega hoidma kinni oma ainsast maailmast ja olelust, seda kõige kõrgemaks hindama ja armastama. Seepärast peab suurimat tähelepanu pöörama saamisele ja saavale, et toota võimalikult kõrgeväärtuselisemat inimest ja seega ühes väärtuslikumat kultuuri. Siinpoolse, maise elu jaatamine ja ainult selle tunnustamine on Nietzsche sügavaim ning kindlaim veendumus. Selle otsene, aga ka äärmine järeldus on üliinimene, Nietzsche enese psühholoogia seisukohalt vaadatuna — reaktsioon kõigi nende omaduste vastu, mis inimest lasevad maailma tunda hädaoruna ja sunnivad

teda oma õnne ja rahuldust lootma ja ootama mingis teises elus pärast surma.

*

Suvel 1878 läks Nietzsche Sorrenti, lootes kliimavahetusest kergendust oma pea-, silma- ja kõhuhaigustele, kuid paranemata tuli ta sügiseks Baselisse tagasi. „Inimeslik — liiga-inimeslik“ oli juba seljataga ja uued mõtted, mis polnud veel tundmusest irduda jõudnud, tegid teda rahutuks. Selle suve pingelisemaiks elamusteks olid mõtted, et senine inimene on olnud väär, ainult valus naeruvääriskus, vale ja häbi, et tänane inimene ei ole iseeneses midagi, et ta ainus väärtus seisab selles, kuipalju temas on eeldusi, et olla „tee homse poole“, „sild teisele kaldale“. Tulid esimesed luuletaja-nägemused „kunagise inimese“ kohta, mis pärast tihenesid „üliinimese“-kujutelmaks. Teda piinab aga ka tundmus, et oma haiglates olekus ta on kasutu. See sunnib teda tervise äärmiselt halvast seisukorrast hoolimata jälle Baselisse minema, kuigi ta kord juba päris kindlasti oli otsustanud professorist loobuda.

Sügisel 1878 algas Nietzsche oma viimast semestrit Baselis. Ta elas väga üksikuna, peaaegu linnast väljas, peaaegu ilma mingi seltskondliku läbikäimiseta. Ja talle selgus, et olukord on lootusetu. 1879. aastal Baseli ülikool oli sunnitud vastu võtma ta lahkumispalve. Viimased aastad seal olid olnud talle liiga rasked. Mis peale tervise veel kaasa mõjus lahkumiseks, selgub ta enda hilisemaist sõnadest, et siis olvat talle vaist tungivald keelanud veel „järele anda, kaasa minna, iseennast teisena näidata“ ja

et iga muu elu, ka kõige ebasoodsamais tingimustes, näis talle olevat talutavam.

10-aastase laitmatu tegevuse eest professorina määras Baseli ülikool talle elu lõpuni 3000-frangilise aastapensioni. Sellal, 36-aastasena, arvestas ta peatset pimedaksjäämist ja surma. Ta jättis jumalaga kõigi sõpradega ja tahtis põletada kõik oma märkmikud. Need päästis õe vahelesegamine. Oma tähtsaima soovina avaldas ta õele: hoolitsegu tema selle eest, et ta hauda pandaks ausa paganana.

Professuurist loobumine olenes halvastervisest — see võiks olla küllaldaseks seletuseks. Kuid selle komplitseeritud hingeeluga mehe juures haigus tähendas veel enam: ta oli haige ka sellest, et ta seni filoloog oli olnud, mitte filosoof. Ta ütleb ise, et ta mõtisklemine olevat ta siia maani alati haigeks teinud. Senikaua olevat ta olnud terve, kui jäi õpetlaseks sõna õiges tähenduses.

Seda arvestades oli loobumine professuurist keskseks sündmuseks mitte ainult välises, vaid ka seesmises saatuses. Nietzsche uskus nimelt — ja selles oleme temaga ühes arvamuses —, et tal on elus midagi suurt teha. Ta oleks võinud saada filoloogiks suures stiilis, kreeka kultuuri-loomaseks haruldasima teravpilguga — kõik eeldused olid tal selleks olemas. Kuid tugevam oli ta saatusestiimul, „filosoofiline eros“. See tähendas „igatsust iseenele järele“. Ta tunnustab: see olevat olnud ta alaline tung Baseli-ajajärgul. **E n d a v a b a d u s t** tahtis ta endale võita.

See on sünge seisukord — tahta alata uut, igatsetuimat järku oma elus ja luua, ühtlasi aga teha korraldusi oma matuste jaoks ja mitte loota,

et temale veel päevi on antud! Ta oli aga alahinnanud oma organismi tugevust. St. Moritzis, kuhu ta läks ravimisele, paranes ta jälle tunduvalt. Sellal, „oma elujõu madalaimal astmel“, soovis ta maailmast eraldumist ja otsustas seepärast asuda ema juurde Naumburgi, et hakata seal aednikuks. Aga vaevalt Naumburgi kolunud, veel mitte jõudnud asuda aednikuks, haigestus Nietzsche uuesti. Talv 1879/80 oli talle raskeim ja süingeim. Selle mõjul tekkis tal ebausk, et ta teatavais kohis on tingimata haige; kodukoht Naumburg on üks neid kohti ja koguni kõige kardetavamaid. Märtsis 1880 reisis ta Rivasse, sealt Veneetsiasse. Sellest peale kuni vaimse kokkulangemiseni oli ta „üksindane rändur“, mitte ainult sümboolselt, vaid argieluski, sest alalõpmata vahetas ta asukohti, otsides endale kõige soodsamat, leidmata seda, kus oleks sobinud jäädavalt peatuda. „Mis puutub piina ja keeldumisse, siis võib minu viimaste aastate elu võrrelda iga askeediga, ükskõik missugusest ajast. Ma usun oma elutöö teinud olevat, vähemasti kui säärane, kellele enam aega pole jäetud“, kirjutas ta oma emalikule sõbrannale, omal ajal paljuloetud naiskirjanikule preili von Meysenbug'ile, keda ta tundis Bayreuthi ooperimaja avapidustusist saadik. Ta oli meelega ja igatses surma.

Aga just sel ajal toimus Nietzsches tähelepandav seegmine sündmus: ta lakkas lõplikult pessimist olemast. Enesesäilitamise vaist keelas talle julgusetuse ning väsimuse filosoofia. Haigus sai tugevaks tõukeks, et tahta elu, et elu jaatada, et igatseda küllaldasemat, rikkamat elu. Selle enesele saavutamatu, kuid kõige soovimisväärsema seisukorra ülendas ta pärast kogu

inimkonna suurimaks õnneks ja kõrgeimaks sihiks. Aga et kannatused täitsid ta tõelist elu, jaatas ta neidki, et mitte sunnitud olla elu eitama. „Kannatajal ei ole veel õigust pessimismiks.“ Talle oli vaja suuri, rõõmustavaid ning vaimustavaid perspektiive ellu, et taluda oma saatust.

Vähe uskus ta enesele aega järele jäänud olevat, kuid see pidi kõik ja täielikult kuuluma selle väljendamiseks, mille pärast ta üldse elu oli talunud. See mis peab saama väljenduse, on ta filosoofia, ta mõtete ebatavaline küllus ja mõtlemise haruldane jõud.

Et see otsus on omast kohast parimas mõttes kangelaslik, mingi julge jonn jumala vastu, siis on ka küllalt arusaadav, et temas pidi hakkama süvenema ja täienema, isegi mitte ainult süvenema ja täienema, vaid ka keskseks, tähtsaimaks muutuma kujutelm inimesest, kes kannatusi ei karda, kes igasuguseis tingimustes piiritult elu armastab ja jaatab, säärasest, kes kõike talub „jumaliku lõbususega“ ja „kullaks teeb“ suurimad piinad. Kultuur vajab koguni tugevaid kannatusi; need on Nietzsche meelest jõud, mis valmistavad pinda kõigele suursugusele, väärtuslikule. Kõike, mis inimest piinab ja teda manitseb ennast äärmuseni pingutama, peab Nietzsche otstarbekohaseks. Seepärast tahab ta ka võitlust, lakkamatut sõda inimese ja inimese, rahva ja rahva vahel. Ta ei kahtle, et see „edasi lükkab“. „Kurjus on inimese arhitekt ja tee-ehitaja“. Suur intellekt ja tahe, üldse iga suur inimeslik fenomen võib võrsuda ainult metsikust võitlusest. Seepärast leiab ta soovimisväärseks, et elu säilitaks oma vägivaldse iseloomu. Selle vaate paratamatuks

järelduseks oli vaen sotsialismi vastu ja sealt edasi kaastundliku, rahuarmastava, pehme moraali vastu, millele sotsialism põhjeneb. Kui soe ning kaastundlik süda nõuab vägivalla kõrvaldamist, ei teadvat ta, mis ta tahab.

Seda teed mööda jõudis Nietzsche kultuuri juurest moraali-probleemi juurde. Kultuuri-ideaal oli kindel ja see vaimustas teda. Takistuseks selle saavutamisel oli aga vana „nõrkuse“-ja „norutunde“-moraal. Ta järgmiseks teoks sai kallaletung moraalile.

Kui kaastunne, mida Nietzsche pidas vana moraali nurgakiviks, on kõrvaldatud, siis peab kokku langema kogu endine moraalsete väärtushinnangute süsteem. Määratud uued võimalused paistsid talle tulevikust.

X.

Üksindane rändur.

Professuurist loobumisega 1879. aastal algas Nietzsche viimane, produktiivseim ning tähtsaim loomingujärk, mis kestis 10 aastat. See aeg on rikas väliseist sündmustest ja vaheldustest, sest haigus sundis Nietzschet alatasa vahetama elukohta. Samal ajal ta vaim läks oma teed edasi: ta tüüpilised vaated muutusid kindlaks ning selgeks. Rööbiti sellega toimus järjekindlalt süvenev irdumine oma ümbrusest ja täielikult üksindaseks jäämine. Ta kannatas selle all, kuid säilitas siiski oma kõrgustunde. Noor Nietzsche oli tundnud ennast äravalituna, täiseas mees aga suutis vaevu maha suruda äratõugatu,

eraldatu tunnet, kuid mitte seda võita ega ennast sellest vabastada. Aasta-aastalt süvenes üksindus; ainuski ta teos ei leidnud kuulajaid. Ta järeldas sellest saksa kodanluse kultuuritust ja piiratust, kuid tema mõistmiseks ja hindamiseks puudus kaasaeglastel ta isiku tundmine. Sellela oleks meilegi temas liiga palju võõristavat. Kui ta ümber täieline vaikus valitses, siis pole ime, et ta oma sügava vajaduse juures kuulajate ja mõistjate järele valjusti ja ikka valjemini hakkas kõnelema, kuni ta sõnad said liiga valjuks, koguni kisendavaks. Ühes sellega kasvab loomingutempo, kuni selle harukordseima kül-luseni, mis avaldus ta elu viimaseil aastail, ilma et hulk oleks kahjustanud väärtust.

Oma väga vähese seltskondliku läbikäimise juures oli ta ikka armastusväärne ning lahke, midagi oma seesmisest piinast avaldamata. Tah-tes oma seesmistest varandustest vabaneda ja rahutusest mõtete ülikülluse pärast kasutas ta alati kõiki võimalusi, et palju kõnelda. Kui ta kõige lähedasemaile, eriti õele sageli kaebab sõprade puudumise üle, siis ometi kaldub ta inimesi vihkama. See on närvlikkuse ja üliärrita-tuse sümptoom. Kuid kaugele ei saa ta selles kalduvuses minna, sest vihates inimesi ta kar-dab „murda oma austavat südant“. See lause võimaldab heita sügavaimat pilku Nietzsche ha-ruldasele seesmisele suursugusele.

Raamatute seltskond oleks talle olnud kätte-saadav, kuid neid ei armastanud ta enam. Eriti siis, kui tal olid produktiivsed ajad, ei sallinud ta enese ümber raamatuid. Lugemine, mis hai-gete silmade pärast oli väga vaevaline, jäi talle ainult harukordseks puhkuseks oma mõtteist. Nagu ta loomisaegadel põlgas raamatuid, nii ka

teiste inimeste ligiolekut. Teiste mõte segas teda.

Juba varemgi, kuid eriti oma „üksindase ränduri“ põlves kirjutas Nietzsche oma teosed neil sageli lühikestel vaheaegadel, millal valud lakkasid, enamasti „miinimumi jõu ja tervisega“. Ta ei armastanud mõelda kirjutuslaua juures, vaid vabas looduses, jalutades, isegi joostes ja tantsides või kuski kaljuserval, veenire kaldal, metsa ääres istudes. Seal mõtted „vallutasid“ teda inspiratsioonina. „Kõik sünnib ülimal määral ebavabatahtlikult, aga nagu mingi vabadus-, sõltumatus-, võimu- ja jumalikkustunde tormis.“ Mõtete voolust tundis ta nagu tantsu. „Nüüd olen ma kerge, nüüd ma lendan... nüüd tantsib mingi jumal minus.“ Ülitundlikkus ja ärevus neil perioodidel meelitas teda ülemäärasele tootvusele — ja liiga suur loomispinge suurendas jälle tundlikkust. Selles ringis ta elas oma järgnevad 10 aastat, kuni see tõmbus nii kitsaks, et ainsaks loomulikuks lahenduseks jäi veel nõdrameelsus.

*

Genuas, kuhu ta asus novembri lõpus 1880, sündis mõne kuu kestel, kuni veebruarini 1881 uus raamat: „Morgenröthe. Gedanken über moralische Vorurtheile“ („Koidupuna. Mõtteid moraalsete eelarvamuste üle“). Ta tervis oli parem ja loomisvõime äärmiselt suur. Selles raamatus esines Nietzsche esimest korda sellise mõtlejana, kellest filosoofia- ja uusima aja kultuuriajalugu enam mööda ei saa minna. Sel Genua-sügisel elas ta ennast teist korda üle. Eelmise, positivistliku perioodi jälgi on „Koidupunas“ veel küllaltki palju, ja need ületab ta lõplikult alles järgmises raamatus,

mille juurde tuleme hiljem, kuid otsustav pööre oli sündinud. Ta tundis ise, et see on „otsustav raamat“, ja mõtles liigutusega sellest. Veel tähtsamad on teised ta iseloomustused selle raamatu puhul: see olevat „jaa-ütlev“. Selles algas tema kokkumatu „jaa-ütlemine“ maisele elule, olemasolurõõmule, võimutahtele, tugevale inimesele. Ja seepärast ta nimetas seda „sügavaks, aga helgeks ning heaks“.

Siin esineb juba hilisem Zarathustra mõte, et tuhanded inimese teed ja „inimeste maa“ alles on leiutamata. „On nii palju koidupunaseid, kui neid veel ei ole koitnud“, laenab ta moto Rigvedast. „Koidupuna“? Kunstnik ning elumõtte kuulutaja kõneleb sellest pealkirjast: see tähendab, et kõigi väärtuste ümberhindamise suur sündmus, hilisema niisama ilmeka sõnaga „kõrge keskpäev“ on lähenemas.

Selles „helges ning heas“ raamatus pöördus ta oma elementaarse jõuga moraali vastu. Tundes, et selle raamatuga tema saatus algab, palus ta kõigepealt omakseid seda mitte lugeda. Ta ei tahtnud olla nende poolt võõristatud. Veel ei ole see tahe, mida ta kuulutab, vaid alles „tõde“. Kuivõrd tal oli tõsi taga „Koidupuna“ mõtetega, selgub sellest, et ta tõetunnetamist nimetas „ain-saks määratuks sihiks, millele ei ole ükski ohver, isegi inimkonna oma, liiga suur“. Ta tahtis inimkonda ette valmistada kõrgeimaks järelemõtlikkuseks, „suureks keskpäevaks“, et ta endalt küsiks: mispärast? misjaoks? Ja ta leiab: kui inimesel üldse peab veel olema mingi tee edasi, kuhugi, siis sõltub see moraaliküsimuste ümberotsustamisest. Ta astus siin küll „hoolimatu vaprusena“ välja vana moraali vastu, kuid see ei leidnud arusaamist avalikkuses. Siiski

lootis ta, et 100 või 500 või 1000 aasta pärast „Koidupunale“ püstitatakse mälestussammas ta sünnipaigas Genuas.

Et meie ruum ei luba selle teose juures üksikasjaliselt peatuda, siis võtame hiljem kokku ta kolmanda perioodi mõtestiku, nagu see eelmistegi puhul on sündinud, ainult näilise erinevusega selle poolest, et seal peamiselt üks teos oli mõõduandev. Siin võime aga kokkuvõtte teha alles siis, kui Nietzsche oma viimase sõna on öelnud.

*

Suvel 1881 sattus Nietzsche Sils-Mariasse, mis sai hiljem ta armsaimaks peatuspaigaks.

Sils-Maria üksindases, suurepärases looduses, Marmoré kõrgendikul asub väike valge maja, milles Nietzsche elas palju suvesid — kuni hilise oktoobrini, s. o. niikaua kui oli võimalik olla ahjuta toas. Toit oli kehv, sest peamised söögipäevad olid need, millal ema talle toiduaineid järele saatis. Siis sõi ta liiga palju ja lamas seejärel voodis ägedais kõhu- ja peavaludes. Üsna harva külastas inimeste-arg filosoof kümne minuti tee eemal olevat hotelli, et sooja toitu süüa.

Ta oli äärmiselt tundlik. Kuigi kogu ümborus oli vaikne, sulges ta madalad aknad, et vähimatki müra temani ei kostaks, sest niisugusel korral ei suutnud ta ennast tööks koguda. Nii ta kirjutas toidujäänuste lõhnas, poolhämarauses, kahed prillid ninal. Hilja läks ta magama, värsket õhku hingamata, ja rahutu une järel asus ta uuesti tööle. Õhtupoolikul läks ta jalutama, aralt vastutulijaist kõrvale hoidudes. Aga siiski oli ta valmis kõigiga sõbralikult juttu ajama, eriti meelsasti lastega. Kõik tundsid

teda külas, kõigile oli ta sõber. See küüruvaju-
nud, murtud, peaaegu pime, paksude kulmude ja
hiigelsuurte vurrudega mees sai vähe muljeid
suurepärasest ümbrusest, milles ta elas. Ta ei
näinud, kuidas päike gletšeritel säras; temale
polnud olemas õitsvate väljade kirevust. Üksik
leht või lill, mille ta üsna silmade juurde tõstis,
pidi asendama ehtsat loodusnaudingut. Maailm
oli talle öö. Kuid ta kuulis teravasti. Sageli
istus ta kuhugi veenirekese äärde kauaks ajaks,
liikumatul, enesesse süvenenult, kuulates vee
langemise häält. Sinna, Silsi järve ulatuvale
Chasté poolsaarekesele on sõbrad püstitanud
talle liigutavaima mälestise: kaljusse asetatud
graniittahvli, millesse on raiutud ta „Öölaul“
(„Zarathustra“ I):

*Öö on: nüüd kõnelevad kõvemini kõik purs-
kavad kaevud. Ja minugi hing on purskav kaev.*

*Öö on: nüüd alles ärkavad kõik armunute
laulud. Ja minugi hing on armunu laul.*

*Miski on vaigistamata, miski on vaigista-
matu mu hinges; see tahab kuuldavaks saada.
Armastusiha on mu hinges: tema see kõneleb
armukeeli.*

(J. Palla' tõlge.)

Ühel augustipäeval 1881 jalutas ta läbi met-
sade Silvaplana järve äärde. Ühe püramidaalse
kaljuploki juures Surlei lähedal peatus ta äkki.
Seal, „6000 jalga üle mere ja palju kõrgemal kõi-
gist inimeslikest asjust“ koges ta oma suurimat
tunnetamisrõõmu — ta tuli kõige olnu igavese
taastuleku mõttele (die Ewige Wiederkunft des
Gleichen). Selle äratundmise valgusel paistab
terve maailm talle rõõmsamana ning väärilise-
mana.

Kõik, mis looduses toimub, esineb, läheb mööda ja vaheldub ebaseaduspäraselt. Ainus seadus looduses on aga kõige olnu igavene taastulek.

See õpetus moodustab metafüüsilise tagapõhja ta elujaatusele. Sellega on üliinimese-õpetuses toonitatud andumine tugevale elule, ta maalähedus ja realism kantud igavikulisele pinnale. Õpetus kõige olnu igavesest taastulekust pidi saama üliinimese metafüüsiliseks põhjenduseks, kuid enne murdus ta tööjõud, kui see ja sellega ta filosoofia täieline ühtlus oleks saavutatud.

Sel suurel tunnil sündis ka juba „maa mõte“, üliinimene. „Nii elada, et sa soovima pead jälle elada — see on ülesanne.“ Selles on antud üliinimese eetilise taust. „Igal juhul elad sa tulevikus uuesti. Mitte ükskord, vaid igavesti. Tarvis on vajutada igavik oma ellu.“

Teadmine, et kõik olnu tagasi pöördub, sisaldas tema meelest enam kui kõik religioonid, mis ootavad mingit teist elu. See tähendab siinse, maise elu täielikku, piiratud jaatamist. Usk igavesse kordumisse peab looma tahte anda igale elusilmapilgule nii suurt sisu, et sellel oleks õigus ja tarve tagasi tulla. „Ikka enam võidab see mõte tulevikus — ja sellesse mitte uskujad peavad oma loomuse kohaselt välja surema. Ainult kes oma elu peab igavesti kordumisevõimeliseks, jääb järele.“ Selle mõtte üleskerkimise aeg on tema meelest inimkonna südapäev, ta täiusliku küpsuse tund. See on „ajaloo pöördepunkt“ ja õpetus tagasipöördumisest „uskude usk“.

Esimest korda kogu inimkonna ajaloo kestel, arvas ta siis ja hiljem, olevat see mõte tema

peas kerkinud. Aga midagi väga huvitavat on sellega ühenduses, nimelt krüptomneesi nähe, kord teatud asja meeldetuletamine, ilma et inimene aimakski selle õiget päritolu. Demokritos, Pythagoras ja Herakleitos olid ammu juba õpetanud igavesest taastulekust. Nietzsche kui kreeklaste hea tundja oli seda teadnud ja omal ajal neid vanaaja mõtlejate arvamusi teravalt pilganud. Kuid ta oli täiesti unustanud, et ta kunagi seda on teadnud, ja ilmaski ei tulnud see talle enam meelde. Veel teine seletus on võimalik: ta polnud unustanud vanu kreeklasi, aga uus näis see mõte seepärast, et esmakordselt see idee saavutas usulise ja kõlbla väärtuse.

Ta haaras sellesse mõttesse kogu jõuga. Tal ei olnud mingisuguseid kahtlusi selle nii küsitava hüpoteesi juures, sest muidu poleks sellega olnud ta elujaatamine ja siinpoolse maailma armastus pandud raskeimale proovile. Veendunud, et inimene tagasi pöördub, kaebab ta: „Ah, inimene pöördub igavesti tagasi! Väike inimene pöördub igavesti tagasi! Liiga väike on ka veel kõige suurem! Pealegi veel kõige väiksema igavene tagasipöördumine! Vastikus! vastikus! vastikus!“ Sellele vastikustundele, mis teda kohutas ja alandas, võlgneb mõte tagasipöördumisest oma määratu eetilise sisu. Üliinimene peab nüüd sündima, ürgsest kirest on ta tingitud, mitte tahtest ega tühjast visioonist. See kasvab ja areneb, ja siis pole enam meelega, vaid rõõm, suurim kõigist rõõmudest, kui „kõik läheb, kõik tuleb tagasi, igavesti keerleb olemasolu ratas. Kõik sureb, kõik lööb uuesti õitsele; igavesti jookseb olemasolu aasta. Kõik lahkub, kõik tervitab jälle, igavesti isenele truuks jääb olemasolu ring.“ Tõestatav

see ei ole, ka mitte tõenäoliseks tehtav. Tähtis on ainult selle sümboolne tähendus ja eetiline tahe, mille Nietzsche sellega sidus. Ta teadis, et see peab inimese kas muutma või purustama. Et inimene pääseks hädaohust puruneda, ta peab inimese tegema „üleminekuks“ kõrgemasse seisukorda või „allaminekuks“. Inimese positiivne väärtus võib seisneda selles, et ta suudab kasvada nende kõrgemate vormideni, mille puhul igavene tagasipöördumine kujuneb röömuks, ta negatiivne väärtus selles, et ta hoopis võiks hävida. Ainult siis, kui praegusest inimesest kujuneb kõrgem inimene, on igavene taastulek talutav. Lõpuks tahab ta igavest tagasipöördumist — sest et siis tugev, suursugune ning erakordne jälle ilmub, sest et siis „kõrgema inimese“ määratu elutahe ja deemonlik eluinstinkt kunagi ei raue ega kao.

Selle tunnetusvõidu saavutanud, tunneb ta paraneja röömu, seda võrratut kergust ja lõbusust, millest räägib isegi ta järgmise raamatu „Fröhliche Wissenschaft“ („Rõõmus teadus“) pealkiri. See on juba täiesti isiklik raamat, milles on kadunud needki jäljed positivismist, mis olid tunda veel „Koidupunast“. Intellekti kõrval tõusevad siin jälle tundmus ja instinkt oma õigustesse. Teadus ei ole enam kõrgeim, nagu ta varem oli õpetanud. Metafüüsika ja religiooni küsimused saavad jälle keskseks. „Rõõmus teadus“ ilmus 1882 — ja ka see rõõmus raamat jäi tähele panemata. Mees, kes kuulajaid ja arusaajaid vajas, tunnustas valusalt: *mihi ipsi scripsi!* — iseenele kirjutasin! Missugusest kannatusest see tunnustus tuli, selgub ühest kirjast õele: „See on ainus, mis mulle üle on jäänud.“

Siiski, ta tervise seisukord oli parem, ja seepärast ei paistnud pettumus kõige lähedasemalegi suuremat silma. Ta tundis isegi huvi jälle elustada vahekordi vanade sõpradega. Vaimselt ja füüsiliselt paranenu pidulikuis meeles pidas ta võimalikuks, et noor 25-aastane neiu Lou Salomé, kellega sõbrad ta kokku juhtisid, võiks saada tema jüngriks, ja ta nägi palju asjatut vaeva preili Salomé õpetamisega, mis viimaks lõppes sügava pettumisega, mitte preili Salomé halbade iseloomuomaduste pärast, nagu Nietzsche öde on katsunud väita, vaid seepärast, et Nietzsche ise seegi kord, nagu alati varemini, polnud küllalt meheks naist armastama, mida preili Salomé ootas.

Selle vahemängu järel kavatses Nietzsche oma haridust täiendada, nimelt Viinis ja Pariisis loodusteadusi studeerida. Ühe katse ta tegi 1882. a. sügisel Leipzigris, prof. W u n d t'i juures, aga tundis kohe, et loengud on määratud üliõpilastele, mitte temale. Kuid ikkagi oli tal imelik arvamus, et kuski peaks olema inimesi, kes võiksid teda õpetada. Edasiõppimise kavatsused jäid kavatsusteks, sest ta ei saanud oma loomistungile vastu panna. Zarathustra tahtis sõna saada, et üliinimesest*) jutlustada.

*) Sageli kõrvutatakse Nietzsche „üliinimest“ Max S t i r n e r'i (õige nimi: Joh. Kaspar Schmidt) võimuinimesega. Max Stirner: „Der Einzige und sein Eigentum“, „Üksik ja ta omandus“, 1845.) See on pealiskaudsus. Stirneri võimuinimesel puudub üliinimese seesmine kõrgus. Ka eeskujuks ega mõjustajaks ei ole Stirneri teos Nietzschele tõenäoliselt olnud. Vististi ei ole Nietzsche seda üldse tundnud. See oletus tugeneb asjaolule, et ta Stirnerit kuski ei maini.

Tema elujaatamine oli ülima kuju saanud. Ja siin võiks huvitav olla korraks selle saamisloo juures peatada. Tuletame kõigepealt meelde, et Nietzsche oli Schopenhaueri õpilane ja seisis kaua selle mõju all. Pärast muutus ta tema vastaseks. Kõik Nietzsche elujaatavad mõtted on sündinud poleemikavaimust Schopenhaueri elu-eitava õpetuse vastu. Mälestus sellest, kui sügavasti Schopenhaueri pessimism teda ennast kord oli haaranud, mõjustas teda nüüd kirglikuks, piirituks armastuseks elu vastu. Elu ei ole soovimisväärne, õpetas Schopenhauer. Vastav mõju oli Nietzsches veel sügav, ja selle võitmiseks pidi ta õpetama elu kõrgemaist, saavutamata vormidest. See oli nagu vajalik lisatõend selleks, et elu tõesti on soovimisväärne. Raske on elu, seda Nietzsche teadis kõige paremini enese käest, — aga ka see raskus kuulub ta rikkuste hulka. Sellegipärast sai ta selleks filosoofiks, kes inimestele tahtis pähe rääkida: elage! elu on kõigest hoolimata suurim väärtus! Ta jaaatab elu koguni nende põhjuste pärast, mis pessimismi meelitavad elu eitama. Ta tahab pinevust, hädaohtu, võitlust, tahet — ja ka allajäämist, sest mis alla jääb, on nõrk. Isegi kui suur alla jääb — seegi on hea, sest et see on vapustav, hirmus, traagiline. Kõik see on lõpuks nauditav. Parandamatu kunstnik kõneleb selles. Et elu on raske, siis peab inimene olema meelitatud võita tahtma. See nõuab loomist. Zarathustra tahab maa peale istutada loojate rõõmu, mitte nautijate, säärase rõõmu, kes elu siis kõige kõrgemaks hindavad, kui see neile kõige enam vastu paneb. Nietzschele endale oli iga naudisklemine võõras. Mitte Schopenhauerile.

Inimese omaduste poolt kõrgemaks muutmise pidi tema meelest võimalik olema mingi „suure kasvatava mõtte“ abil. „Inimkonna võitmine õpetuste läbi, mille kaudu see alla läheb, välja arvatud need, kes neid taluda võivad.“ See on tee üliinimese juurde. Ja see õpetus, millega see ainulaadne tagajärg saavutatakse, pidi olema mõte igavesest taastulekust.

Igavene taastulek kordab aga ka madalat ja kõige madalamat, mitte ainult kõrgeimat, üliinimest. Ja see ei taha olla ühendatav ei elu dionüüsliku hooga ega võimutahtega. Kuidas Nietzsche oleks ühendanud igavesest taastuleku üliinimesega, seda me ei tea.

Taastuleku-õpetusega on ta andnud aga sümboolse väljenduse oma käsitusele maailmast kui kaosest, millel ei ole sihti ega kindlat seisukorda, vaid mis on igaveses saamises. „Maailm on, ta ei sünni, ta ei kao. Või veel enam: ta sünnib, kaob, kuid ei olegi millalgi alanud sündima ja ei lakka millalgi kadumast. Ta seisneb mõlemas.“ Ta eitas isegi nn. looduseaduste olemasolu. Aga ei ole ka olemas tõde, vaid on erinevad maailma ja sündmuste interpreteerimise viisid. Igal olendil on oma seisukoht, oma tunnetamisvõime laad, Nietzsche enda sõnaga „oma perspektiiv“. Igasugune elu ja asjade olu interpretatsioon on ühevõrra õigustatud. Ka selles on ebamäärasus ja ebareeglipärasus.

Mispärast on maailm Nietzschele ebareeglipärane? Mispärast on iga saamine sihita? Mispärast eitab ta igasugust teleoloogilist maailmakäsitust? Need küsimused on huvitavad ja tähtsad Nietzsche enda hingeelu ja ta psühho-

loogiliste õpetuste mõistmiseks. Sellepärast, et ta oli anti-intellektualist, et ta mõistusele jättis ainult väikese ala ja maailma seletas loomusunnist lähtudes. Loomusund oli talle ju ülim soovimisväärsus. Kõige instinktipärase elustamine ja kõvendamine inimeses tähendas looduse auväärsuse jaluleseadmist, tagasi loodusesse ühtlasi: üles loodusesse. Tema isiklik hingeelu on mõistetav ainult loomusunnipärase, alateadliku võidust intellekti üle. Ta psühholoogilised tunded kuuluvad tungipsühholoogia ja alateadvuse valda. Tema perspektiiv maailma lähtub tungist. Ta interpreteerib maailma ja kõiki sündmusi tungi seisukohalt.

Kui ta kõneleb „kõigi väärtuste ümberhindamisest“, siis lähtub ta seejuures tungist. Mitte mõistus ei hinda ümber, vaid instinkt. See nõuab ümberhindamist ja valmistab uued käsulauad. Zarathustra räägib: „Keha olen ma tervenisti ja üleni ega midagi peale selle; ja hing on vaid sõna millegi kehas asuva jaoks. Keha on suur mõistus, paljus ühe teadvusega, sõda ja rahu, kari ja karjane. Su keha tööriist on ka see väike mõistus, mu vend, mida sa nimevad „vaimuks“, su suure mõistuse väike töö- ja mänguriist.“ (A. Kuks'i tõlge.)

Väärtuste ümberhindamine instinktist lähtudes on just see, mis Nietzschele õhtumaa kultuuri ajaloos annab erilise koha. Ja see on ka põhjus, miks talle võimalik oli õhtumaa inimese seesmise kriisi leiutamine. Veel enam: see põhjus, miks ta ise oli õhtumaa kriisi suurim esindaja. See on aga ka põhjus, miks Nietzsche täie õigusega on nimetatud ohtlikuks ja kardetavaks.

XI.

„Zarathustra.“

Sellest päevast peale, kui ilmus igavese taastuleku idee, tekkis ka esimene kavatsus „Zarathustra't“ luua. Mis Nietzsche augustist 1881 kuni „Zarathustra“ esimese jao loomiseni veebruaril algul 1883 seesmiselt läbi elas, sellest kõneleb kõige paremini Zarathustra järgmine ilus lause: „Mu tarkus koguneb ammu juba nagu pilv; see läheb vaiksemaks ja tumedamaks. Nii teeb iga tarkus, mis ükskord välkusid peab sünnitama.“

„Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen“ („Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile ja mitte kellelegi“), mis moodustab Nietzsche loomingu kõrgpunkti, kuulub maailmakirjanduse haaravaimate raamatute hulka. E. Friedell („Kulturgeschichte der Neuzeit“, III) peab „Zarathustraga“ kõrvutatavaks ainult Goethe „Fausti“ ja Dante „Jumalikku komöödiat“. Nietzsche enda iseloomustusi tarvitades on see „inimkonna sügavaim raamat“, „sündmus eeskujuta, võrdseta, ... raamatute raamat“. See ei ole tema meelest ainult „kõrgeim raamat“, vaid ainus õige „kõrgusõhu raamat“, millega võrreldes olemasolev inimene (Tatsache Mensch) „lebab määratus kauguses allpool“. Vormildasa jälgendab see heebrea prohvetite luulet ja šveitsi luuletajat Spitteler'i. Sisuldasa saavutab see mõtteleürika haruldasimaid tippe. See on laul uutest väärtustest, kõigepealt suurimast uute väärtuste hulgas — üliinimesest. See on tõend haruldasimast mõtlemisjõust ja vaimsete tagavarade

A. Wagner loobus, in den Gesängen der täglichen Be-
gierde meinen Liebitz zu finden und zu haben, der Glücke
dass es nur ein guter Mensch sein wird an mich mich
suchen wird — das macht mich mein Liebitz. Lieder kommen
in der menschl. Qualitäten. Sie sind alle von der Mensch
hofft von ganz das, mit welcher mich länger geht —

F. Nietzsche käekirjanäide „Zarathustra“-ajajärgust.

üliküllusest. Nietzsche kohta on öeldud, et ta olevat esmajärguline destruktiivne vaim. Kui jõuline ta mahakiskumises oli, selle tõendiks on „Zarathustra“, eriti esimene ja teine jagu. Kui sügav ta laostumises oli, seda tõendavad ta aforismide-raamatud.

Niisama haruldane kui „Zarathustra“ ise on ka ta sünnilugu. Selle jutustamisest ei pääse mööda, sest miski muu ei valgusta nii hästi „Zarathustrat“ ega ta autorit.

Talvel 1882/83 elas Nietzsche Rapollos, Genua lähedal. See oli ebasoodus talv, ja Nietzsche oli tervislikult halvas seisukorras. „Zarathustra“ esimese jao sünniajast 3.—13. veebruarini jutustab ta: „Hommiakupoolel läksin ma lõuna suunas Zoagli toredat teed üles mäkke, pikki piiniaid ja merd kaugele üle nähes; öhtupoolikuil, kuivõrd tervis lubas, käisin ümber kogu lahe Santa Margheritast kuni Portofinoni... Sel kahel teel leidsin ma kogu Zarathustra, eeskätt aga Zarathustra enese kui tüübi: õigemini, ta leidis minu...“ Neil jalutuskäikudel tegi Nietzsche kiireid märkmeid ja töötas need öösiti kodu ümber. Teine ja kolmas osa sündisid niisamuti läbistikku kümne päeva jooksul, mägedes rännates, teine jagu Sils-Marias juunis ja juulis 1883, kolmas jagu jaanuaris 1884 Nizzas. Neljanda jao mõtted tulid suvel 1885 Zürichis ja said lõpliku kuju Nizzas sama aasta talvel. Ka need ta kirjutas jalutades, mida suurem loomisjõud, seda kiiremini sammudes, vahel peaaegu joostes. Mõnikord olevat teda nähtud tantsivat. Viies ja kuues jagu, mis ka olid kavatsatud, jäid kirjutamata. Seega „Zarathustra“ on lõpetamata teos.

„Zarathustra“ tekkis äärmise inspiratsiooni

meeleolus. Sellest kirjutab ta ise: „Kas on kellelgi nüüd, XIX sajandi lõpus, kindlat kujutlust sellest, mida tugeva ajastu luuletajad nimetasid inspiratsiooniks? Ma võiksin seda kirjeldada... Sõna „ilmutus“ ses mõttes, et äkitselt, ütlemata kindluse ja peenusega, saab nähtavaks ja kuuldavaks miski, mis põhjani vapustab ja ümber paiskab, — väljendab lihtsana seda asjaolu. Sa kuuled — ilma et otsiksid; sa võtad, küsimata, kes annab; mõte sähvatab välguna, paratamatusena, vormis, milles pole kõhklust, — mul pole iial vaja olnud valida. Joovastus, mille pöörane pingutus vahel sekka vallandub pisarate ojak, mille juures samm tahtmatult kord tormab, kord aeglasemaks muutub; täieline enesest väljas olek, selgeima teadvuse otsatuist peeneist judinaist ja võdinaist kuni jalavarvasteni; õnnesügavuses, milles valulikum, süngeim osa ei mõju vastandina, vaid tingituna, väljakutsutuna, paratamatu värvina selles valgusetulvas; rütmiliste suhete instinkt, mis haarab teineteisest kaugel seisvaid vorme (pikkus, tarve laiapingutatud rütmi järgi on peaaegu inspiratsiooni tugevuse mõõdupuuks, teatud vaste selle survele ning pingele). Kõik sünnib ülimal määral ebavabalt, aga ometi otsekui mingis vabadustunde, määramatuse, võimutunde, jumalikkuse marus.“ (J. Semper'i tõlge.)

Selles äärmises pinges kirjutatud teoses püstitas ta haarava vastand-ideaali oma aja inimesele. Kehaliselt kannatavana ja hingeliselt kannatavana kõiges, milles moodne „dekadentne“ inimene kannatab, ise olles selle „dekadendi“ äärmuslik kehastus, andis ta selles raamatuse jõu ja tervise evangeeliumi, võrratu graatsia ja lõbususega, mis on iga suure kunstniku-

hinge tunnuseks. Selle raamatu puhul tunneme ka, mis tähendavad ta sõnad, et saksa keelega ühendab teda „pikk armastus“ ja „sügav aukartus“.

„Zarathustra“ algab jumala surmaga. „Jumal on surnud.“ Ta kinnitab seda kui tõsiasja. Minevik on seega möödas ja uus aeg peab algama, inimese-aeg. Jumala asemele peab astuma inimene, omaduste poolest äärmuseni kõrgeks muutunud inimene — üliinimene. „Kui jumalad oleksid, kuidas võiksite teie taluda, mitte jumal olla.“ Üliinimesele on ainult siinpoolne maailm olemas. „Ma vannutan teid, mu vennad, jääge maale truuks ja ärge uskuge neid, kes teile ülemaistest lootustest kõnelevad! Mürgisegajad on nad, kas nad seda teavad või mitte.“ Selles seisneb Nietzsche realism; selle õpetuse tõttu on „Zarathustra“ „elule jaa-ütlev raamat“. Kõrgemaid väärtusi ei ole enam kui elu. Psühholoogiliselt võime seletada ta elukultust opositsioonivaimuga kristluse elu-halvustamise vastu. Ja nii palju muudki on „Zarathustras“ öeldud otsekui ristiusu trotsimiseks. „Õige voorus ei tarvitse tasu“, ja „sõda on enam suuri asju teinud kui ligimesarmastus“. Ligimesarmastust nõuab kristlus, aga Zarathustra soovitab ligimesest eemaldumist ja armastust kõige kaugema vastu (Fernstenliebe), püstitades seega eetilise printsiibi, mis veel kaua peab oma teostajaid ootama. „Kõrgemal kui armastus ligimese vastu seisab armastus kaugeima ja edaspidise vastu.“ Kristlus käsib kurja heaga tasuda, Zarathustra õpetab piiritut inimesuhkust, mis temale tehtud kurja vastu võtab ja näitab, et see tuli talle kasuks, alandamata ennast ristiniimese variserlikkuseks — heateoga vastata.

Inimene on ülim ja kõik, enese ja maa isand: jumal on tema loodud. Ei mingit hirmu kõrgema võimu ees, ei mingit kohustust selle vastu.

Üliinimese aluseks on kehaline „suurervis“. Oma keha peab ta väärtuseks ja teab hinge ja keha ühtekuuluvusest. Terve keha on temale tunnetamise organiks. Kehaline tugevus määrab üliinimese iseloomu, see määrab ta valitseva seisukoha teiste hulgas. Ta tahab valitseda — ja peab seda tegema, sest et tema on jälle algupärane, ehtne, võltsimatu loodus. Aga looduse, kõige oleva tung on võimu järele. Südametunnistust ta ei tunne. Alati, kõige raskemas ja inetumaski jaatab üliinimene elu, ei nurise, ei nea, ei himusta põgeneda paradiisi mugavusse. Ta teab end kuuluvat siia maailma. Ta on ise karm ja vägivaldne, sest et ta on loov ja tugev.

Toore ja metsiku kujutus üliinimese puhul on ekslik. Enamasti on see vääramõistatud. Üliinimese tervise ja jõuga on ühendatud harukordseim hingeline suursugusus. See on sama, mis oli Nietzschel endal. Üheks tõendiks paljude hulgast on Zarathustra kõne lapsest ja abielust, üks haruldasimaid inimlikkuse tippe, millel keegi enne Nietzschet ei ole seisnud. Vahest kõik need mõtted ei ole päris uued, kuid nende kontsentratsioon on uus ja kandub otsekohe põhjapanevana ja ilmetandvana järgnevasse suguelu- ja abielu-eesitlikat käsitlevasse kirjandusse. Ellen Key' kuulsad raamatud mehe-naise vahekorra üle ja tema „lapsesajandi“-parool oma tiheda ning väärtusliku mõtestikuga on otsesed õied Nietzsche põllul.

Terve suguelu-eesitika programm seisab Zarathustra kõnes:

„Sa oled noor ja unistad lapsest ning abi-

elust. Kuid ma küsin sinult: oled sa see, kel õigus on soovida endale last?

Oled sa võidurikas, enesetaltsutaja, oma tunnete käskija, oma vooruste isand? Nõnda küsin ma sinult.

Või räägib su soovis loom ja harilik tarvidus? Või üksindus? Või enesega rahulolematus?

Ma tahan, et su võit ja vabadus igatseks last. Elavaid mälestisi sa pead püstitama oma võidule ja vabastusele.

Enesest ülemale pead sa ehitama, aga enne pead sa ise olema valmis ehitatud; õigenurkne ihult ja hingelt.

— — —
Ülemale endast peate kord armastama! Siis õppige enne armastama! Ja sellepärast peategi jooma oma armastuse kibeda karika.

Kibe on veel parimagi armastuse karikas: nõnda ta äratav igatsust üliinimese järgi; nõnda ta teeb sulle janu, sulle loojale.

Janu loojale, nool ja igatsus üliinimese järgi: ütle mu vend, ons see sinu abielu tahe?

Püha on mulle selline abielu ja selline tahe! — *)“

Sel ajal kui Nietzsche abielu üle avaldas suursugusemaid mõtteid, peame ometi märkima iseloomulikku lünka mõtlemises, mis niivõrd tähtis ei ole ta filosoofia kui isiku iseloomustuse seisukohalt. „Üliinimene on maa mõte“, ütleb ta, kuid üliinimese-mõistesse ei kuulu naine. Naine ei ole siht iseeneses, vaid hindamisväärne ainult kui „soojätkamise asutis“, üliinimese

*) J. Palla tõlge. „Nõnda kõneles Zaratustra“. Tartu 1932.

ilmaletoomise abinõu. Üliinimese voorusi ta ei oma. See lünk on ainult subjektiivselt mõistetav: Nietzsche ei suutnud naistega kunagi toime tulla. „Kui sa naise juurde lähed, ära unusta piitsa“ — lause, millega lõpeb „Zarathustra“ peatükk „Vanadest ja noortest naistest“, on keskse tähtsusega hinnates ta suhet naistega. Sellest paistab piiritu mehelik abitus. Eraelus ta kohtles naist alati sügavaima lugupidamise ja peenima taktitundega, sest see oli temale ainus võimalus naisele läheneda.

„Zarathustra“-periood ühendab ta mõtlemise kaks varasemat järku: romantilise ja positivistliku. Zarathustra, kelle kaju luues Nietzsche kõigele lisaks oma kirjandusliku kujutamisjõu poolest tõuseb maailmakirjanduse parimate meistrite kõrvale, on samal ajal filosoof, või nagu ta seda nüüd nimetab, „vaba vaim“ (Freigeist) ja kunstnik. Kolmas osa noorusideaalist, „pühak“, on lõplikult ära langenud. Romantilise perioodi „geenius“ oli mäletatavasti kolmainus filosoofist, kunstnikust ja pühakust. Kolmainus on aga nüüdnegi ideaal: pühaku asemel on ainult oma tahte isand, jõuküllane, suur-sugune, võimas isik, kes moraali suhtes selle sõna igapäevases, konventsionaalses tähenduses seisab „sealpool head ja kurja“.

Varasemast ajast on Nietzsche täiel määral üle võtnud arvamuse, et võimalik on ajalugu uuesti teha, selle käiku meelevaldse otsusega käänata. Ja et see võimalik on — siis on see ka vajalik, sest senine käik ei rahulda ja ajaloolise arengu senised tulemused sunnivad protestima. Juba oma essees ajaloo kasust ja kahjust ütleb ta: „Kujundage endis pilt, mis peab vastama tulevikule, ja unustage väärharjumus:

epigoonid olla.“ Samal ajal kõneleb ta tungi-
gist „ajaloole mõtet anda“, s. t. sellele meelevaldselt siht ja ülesanne määrata. Selgemaks on see mõte kujunenud positivistlikul perioodil, kui ta peab meie ajajärgule õnneks, et võime maitsta mineviku kultuurilisi saavutisi, ja „ennast toita kõigi aegade suursugusema verega“, kuna samal ajal pilk tulevikku peab määrama tulevase arengu sihi ja sisu. Seejuures ta nõuab, et võetaks enesele otsekohe tuleviku tahtliku ning sihikindla kujundamise ülesanne, ootamata mingisuguste üleloomulikkude jõudude kaasabi. Et enam ei ole usku niisuguseisse jõududesse, on lakanud olemast ka inimese sõltuvus. Mis ta suudab, seda peab ta suutma ainult enese jõust. Inimesel ei ole millelegi kõrgemale oma tegevusest aru anda. „Inimkond võib iseendaga teha, mis ta tahab.“

Ta ei aimanud siis veel, et selline mõte talle endale hiljem pidi saama suureks raskuseks, veel vähem, et see pidi muutuma kiusatuseks, mis ta valeteele meelitas. Sest ainult kultuuri loomine oli kujunenud kindlaks ideeks, mitte arvamus, et üksik isik seda võiks teha. Veel ei tundnud ta ennast uue kultuuri loojana ega saatusliku pöörde tekitajana inimkonna ajaloos. Mineviku ja oleviku kultuurid on arenenud juhuslikult ja ebateadlikult; tuleviku kultuur peab loodama sihiteadlikult. Teadus peab leiutama, määrama ja kujundama selle võimalused, laadi ja sihi. Selles seisneb „lähemate aastasadade suurte vaimude määratu ülesanne“. Ta tahab luua üld-euroopalist kultuuri, mille mõjule ei alluks ainult geograafiline Euroopa, vaid kõik maapaigad ja rahvad, kuhu euroopa vaimulaad ja mõtteviis iganes ulatub.

Uue kultuuri loomise idee on ekslik. Kultuur on alati orgaanilise, paratamatu arenemise tulemus. Inimene, nii kehaliselt kui vaimselt, on ajaloolisest arenemiskäigust tingitud. Võimatu on katkestada minevikuga kõiki sidemeid, et oma käsi vabaks teha uue kultuuri vormimiseks. Homne päev tugeneb ikka tänasele, niisamuti kui tänane eilsele.

Usus inimese tulevikku ja töötamises kultuuri kasuks leidis Nietzsche aseaine religioonile. Ja et ta enesele võtab ülesande olla teenäitajaks tulevikku, olla tulevaste võimaluste nägijaks ning tulevaste vooruste ettetundjaks, siis satub ta ühtlasi analoogilisse olukorda uskude põhjendajatega. Ainult tema usk kuulub siinpoolsesse, tema ei vaimustu sealpoolsest õndsusest, vaid maisest tugevast ning täisverelisest elust. Juba kirjutises „Schopenhauer kasvatajana“ ütleb ta: „Ma näen midagi kõrgemat ning inimlikumat enese üle, kui ma ise olen, aidake mind kõik seda saavutada, nagu ma igaühte aidata tahan.“ Selles algas ta rahulolematuse olemasoleva inimesega, mis sundis tulema üliinimese juurde. „Seni leiutamata maa“ leiab ta „Zarathustras“.

Nietzsche nõue ei ole kunagi võimsam, ta kirk mitte kunagi kaasakiskuvam kui Zarathustra sõnades „kõrgeimast lootusest“, „tuleviku inimesest“ ja „uest hommikust“. „Tuhat teed on, mida veel kunagi ei ole käidud: tuhat tervist ja tuhat elu varjatud lunastajat. Ammutamata ning leiutamata on ikka veel inimeste maa.“ — „Ma rändan inimeste hulgas nagu mürdosakeste hulgas tulevikust, sellest tulevikust, mida ma näen.“ — „Oma laste maad peate teie armastama, leiutamata, kaugeimas meres.“ —

„Kui palju on veel võimalik! — inimese kaugeim, sügavaim, tähe-kõrgeim, — ta määratu jõud!“ Nietzsche ülesanne, programm ja ühtlasi saatus on õpetada inimest tahtma ja püüdma oma jõulisemat ja ilusamat tulevikku ja liigi suursugustamist.

„Kõrgeim lootus“ ei või teostuda praegusest kultuurinimesest lähtudes. Selle ainuvõimalikuks baasiks on ainult see, mis temas on säilinud ürgseist jõududest ja tungidest, sellest, mis inimeses on jäänud looduseks. Seepärast nõuab ta tagasipöördumist instinkti juurde. Tema juures tähendab see ainult ülespoole-tõusmist ja pahest vabanemist, kõrgeks, tugevaks, vabaks, valjuks ja loomulikuks saamist. Midagi ei vihka ta enam kui moodsat tundmuste pehmust, mida ta nimetab häbistavaks. Kõrge ja madala inimese eristamises, esimese hindamises ja teise eitamises lähtub ta oma kaua-aegsete vaatluste tulemusest: kunagi ei ole inimene omadusteliselt ühesugune ega võrdne, järelikult ka mitte üheõiguseline. Inimeste üheõiguslus on moraalne vale. Loomulikkude, moonutamata inimeste vahel on ikka kindel seisuste vahe. Seda erisust, seda inimesi lahutavat kuristikku ei taha ta katta, vaid veel enam süvendada. Inimeste loomuliku erisuse ja erineva väärtuse äratundmine on üks Nietzsche kõlbla mõtlemise lähtepunkte.

Kui ta kõrge inimese madalast teravasti eraldab, siis on loomulik, et madal, omadusteliselt vähem-väärtuslik tulevase kultuuri kujundamisel üldse ei tule arvesse. Lubatav ja hea on ainult suure, üksindase, erandliku inimese omadustele toetuv ning selle jaoks loodud kultuur. Selles on Nietzsche kultuurifilosoofia põhimõte.

Milline on seejuures tugeva üksiku ja suure rahvahulga vahekord, see väljendub kõige selgemini Zarathustra sõnades: „Inimeste seltskond on katse — pikk otsimine: ta otsib aga käskijat.“ Mitte riigil, mitte rahval ega inimkonnal ei ole otstarvet iseeneses, vaid nende ülesanne on toota suurt, erandlike omadustega üksikisiksust. Suur vaim on inimkonna tipp ning selle ülim siht, aga ta on vaba igast kohustusest inimkonna vastu. Seepärast ei ole õnnelikud ajad Nietzsche ideaaliks, vaid vajalike tingimuste tekkimine suure iseduse sündimiseks. Inimkonna suurim alandus ning vääritus seisneb suutmatuses esile tuua oma suurimat, omadusilt kõrgeimat liiget. Koguni usub ta, et tulevikus on võimalik sihilikult ette valmistada niisuguste tulekut. Kasvatada suuri inimesi, „selles on veel lootus“. Meie ei tunne aga mingisugust teed selle teostamiseks, ja kogemused sunnivad kahtlema, kas üldse kunagi on võimalik luua sihiteadlikult nende ilmumise eeltingimusi. Isegi Nietzsche peab oma viimasel loomisjärgul tunnistama: „Suur inimene on lõpp.“

Õieti mõistame seda viimast lauset aga ainult siis, kui kuulatame selles ta jõu nõrkemise vastukaja.

Temale oli jumal surnud, surmatud teaduse poolt. Aga „kes mitte enam jumalas ei leia suurust, ei leia seda üldse enam — ta peab seda salgama või uue looma“. Seepärast on viimase loomisperioodi vaikimine üliinimesest tagasilangus või jälle hoopis uue arenguperioodi algus, milleks tal jõudu enam ei jätkunud. Sest üliinimesest ei ole enam teed edasi: see oli inimesest kõrgem. „Kõik olevused siia maani löid

midagi enesest kõrgemale: ja teie tahate olla selle vooluse mõõn?" ütleb Zarathustra. Miski veel kõrgem peab võimalik olema kui inimene.

*

„Zarathustrat“ ei kuuldud. See suurendas ennegi juba sügavat meelekibedust. „Sellest saadik kui mul on Zarathustra südamel, olen ma nagu loom, keda kirjeldamatul viisil kehvalt haavatakse. See haav seisab selles, et ma mingit vastust, mingit kahinat vastusest kunagi kuulnud ei ole.“ Lisaks sellele ta äärmine tundlikkus ja liigne enesetunne tegid võimatuks läbikäimise inimestega. Parimadki sõbrad hakkasid eemale jääma. Isegi emaga muutus vaherkord halvemaks, sest sellele oli vastuvõtmatu ja võõristav poja suhtumine ristiususse. Aga Zarathustra autor vastas emalikele manitsustele ristiusust lahtiütlemise pärast: „See kuulub nende mõistatuste hulka, mille üle ma mõnikord mõelnud olen, kuidas see võimalik on, et meie veresugulased oleme.“ Suhe emaga paranes alles pisut enne haigestumist.

Sellel valusal ajal, kui ta üksindus täielikuks sai, arvas Nietzsche, et „Zarathustra“ ebaedu peamiseks põhjuseks on poeetiline väljendusviis. Seepärast võttis ta „Zarathustra“ mõtted kokku 1886. a. ilmunud aforismide-raamatus „Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel zu einer Philosophie der Zukunft“ („Teispool head ja kurja. Eelmäng tuleviku filosoofiale“). Selles andis ta teadusliku põhjenduse oma immoralismile. Suvel ja sügisel 1887 valmis „Zur Genealogie der Moral“ („Moraali genealoogia“), milles ta andis senise moraali tekkimise teooria.

„Teispool head ja kurja“ esimene käsikiri oli valmis juba 1885. a. suvel, kuid lõpliku kuju sai see alles kevadtalvel 1886 Nizzas. Kirjastamisega oli tal raskusi, kuni viimaks otsustas selle avaldada „samal vabahärralikul viisil“, nagu oli avaldanud „Zarathustra“ neljanda jao, s. o. omal kulul, kuid mitte väikese tiraažiga, ainult sõprade jaoks, nagu „Zarathustra“ IV. Kõik järgnevad teosed, mis ta veel avaldas, ilmusid niisamuti ta enda kulul.

„Moraali genealoogia“ esimene osa esitab kristluse psühholoogiat ja seletab selle arengut norutundest, hirmust ja alamustundest. Teises osas on lahatud „südametunnistuse psühholoogiat“. „Jumala häälest“, milleks südametunnistust on peetud, on järele jäänud ainult julmuse instinkt, mis tungib sissepoole, kui väljapoole tungida ei saa, s. o. piinab asjaomast isikut, kui võimatu on teisi piinata. Kolmandas osas seletab ta askeesi ja keeldumusõpetuse haruldaselt suurt mõju inimestele sellega, et see teostab inimeses olevat lõppemise, väljasuremise kalduvust, on seega patoloogilist päritolu.

Sel ajal on tal ainult kannatusi ja kannatusi. Suvel 1887 komponeeris ta reekviemi oma matuseks ja ütles oma noorussõbrale Deussen'ile: „Ma usun, et minuga enam kaua ei kesta; ma olen nüüd neis aastais, milles mu isa suri, ja ma tunnen, et ma samadele kannatustele alistun, millele tema.“

Sel ajal, kui ta mõte käis äärmisimaid teid, oli ta eraelus vaikne ja lihtne. Ta kõneles tasa, rahulikult; hääl oli pehme, hästikõlav ja melanhoolne. Nagu lapsepõlveski, köitsid ta silmad, kuid mitte üliinimese „jumaliku lõbususega“, vaid kurva, kaebava, paljukannatanud ilme tõttu.

Pilk oli pöördunud sissepoole, kuid mitte tuim ega lõtv. Inimesi kohtles ta viisakalt ja sõbralikult, ka vaimselt alamal seisvaid, lapsi ja loomi. Igasugune poos ja teesklemine oli talle võõras. „Ma ei ole tundma õppinud ühtki suursugusemat inimest kui tema“, kirjutas ta sõber R. von Seidlitz. „Hoolimatu on ta osanud olla ainult ideede, mitte inimeste vastu.“

Ta mõistis hukka ristiusu ja sotsialismi kui dekadentsed pööbliliikumised. Demokraatia ja kollektivism olid tema meelest mõlemad ekslikud liikumised, ja ta eitas neid säärastena hoolimatult, kuna ta liiga hästi tundis loomulikkude erinevat väärtusvahekorda inimese ja inimese vahel. Usaldamatus „karilooma“ ja „liiga-paljude“ vastu oli lõplikult välja kujunenud, iga-sugune pehmenemine ja naisestumine mõtlemises ja eluviisides oli talle vihkamisväärne.

Et olemasolev moraal soodustab demokraatiat ja säilitab nõrka, seepärast õpetas ta: „Moraal eitab elu.“ Aga ainult see moraal, mitte moraal üldse. Üle praeguse moraali edasi tahtis ta näidata teed uute moraalsete väärtuste poole. Kui ta varem Schopenhaueri kaastundeõpetuse mõju all olles oli kiitnud seda moraali, siis nüüd iga karmus, halastamatus ja vägivald, mis ainult kasulikud on tugevamale ning rikkamale elule, on esmajärgulised, jah, peaaegu ainsad moraalsed väärtused.

Nietzsche sai kehtiva moraali eitajaks seepärast, et ta eitas kaastunde väärtust. Kuski ei sündivat suuremaid meeletusi kui kaastundlikkude juures. Miski polevat sünnitanud maailmas suuremat häda kui „kaastundlikkude meeletused“. Kaastunne olevat niisamuti viletsuse mitmekordistaja kui säilitaja. „Kaastunde läbi

eitatakse elu, tehakse see eitamisväärseks.“ See „suurendab kannatust maailmas“.

Tema kallaletung ei taba mitte kaastunnet eraelus, inimese ja inimese vahel, vaid kaastunnet kui institutsiooni, nõrga, ebaväärilise, haige jaatamist ja säilitamist seepärast, et see ka on inimeslik. Kaastunne „säilitab seda, mis on küps allaminekuks“. „Parandamatu juures ei pea arst olla tahtma! — Mis langeb, seda peab veel tõukama! — Nõrgad ja ebaõnnestunud peavad alla minema. Ja neid peab seejuures veel aitama!“ Nietzsche ei mõelnud, et see õpetus võib tabada ka kõige säilitamisväärsemaid.

Inimese parandamiseks kaastundmus-haigusest soovitab ta kurjade tungide rakendamist. „Kuri on inimese parem jõud.“ Kurjus ei ole mitte siht, vaid tee, õieti tee algus. „Saage valjuks!“ hüüab Zarathustra. „Kiidetud olgu, mis valjuks teeb. Ma ei kiida maad, kus või ja mesi voolab.“ Valju ja karmi hindamine viis ta julma kiitmiseni. Ta segas julma tugevaga, jättes tähele panemata, et iga julmus lõppeks on nõrkus.

Need uued väärtuste-hinnangud on enne kõike Nietzsche enese siseelu reetjad. Ta mõistis kaastunde ja halastuse hukka seepärast, et tal endal need kalduvused olid liiga tugevad. Seepärast oli ta ka põhjalikult hoiatatud liigse kaastundmuse hädaohu eest. Selles oli mõõduandev ta kasvatus, mis toimus peamiselt naiste hoolitsusel. Kogenud lapsepõlve-õhkkonnas ainult õrnatundelisust, pehmust ja kiiret valmisolekut leppimiseks, pidid vastukaaluna sellele teda vaimustama kujutelmad mehisusest, valjusest ja tugevusest. Pehme, see oli alati hea olnud. Liiga palju head ja ainult head pidi aja

jooksul väsitama. Lahendus oli käepärane: tugev on kuri. Kurjus kuulub tugevuse ole-
musse. Vahest oleks Nietzsche õpetus kurju-
sust teissugune olnud, kui teda valjud mehed
oleksid kasvatanud.

Et ta tahtis kõrgemat inimest, tugev aga on
kõrge, ja ühtlasi kuri, — siis leidis ta, et kõik,
mis seni inimese kõrgenemiseks kaasa on aida-
nud, on olnud kuri, vägivaldne, loomusunni-
pärane, mis ialgi ei ole „hea“. Ja et vahetege-
mine oleks järsk ning selge, et madal, s. o.
„hea“, kaastundlik inimene suursugusele jalgu
ei jääks, et kõrgel inimesel täielik vabadus oleks,
seepärast on koguni orjus hea. See on „kõr-
gema kultuuri tingimus“. Kuid Nietzsche eris-
tab suursuguseid ja madalaid, isandaid ja orje
ainult inimese omadustelise väärtuse järgi.
Omaduste poolest vähem-väärsed peavad olema
ka enam-väärseist väiksemate õigustega. Väär-
tuslik omadus, see on tugevus, jõuküllus, elu-
rikkus, rikkumatu ürgjõuline loomusund, elu-
tahe ja loomistahe. Inimene säärase omadus-
tega on nii kallis saavutis, et temale nõrgem
tuleb ohverdada. Kunagi oli ta öelnud võimu-
ihast, et „see on varasemate olukordade paran-
dus“ ja „inimese demon“. Nüüd oli see inimese
õnn, ta õigustus, ta vabadus, jumalikkus temas.
Tugev instinkt on kõik. Aga kunagi pole see
„hea“, vaid ikka „kuri“. Nii saab kurjus kul-
tuuri loovaks ja kõrgendavaks jõuks. „Tugeva
tsivilisatsiooni sambaid“ otsides leidis ta need
tugevais, kurjades, hoolimatuis võimuinimestes.
Siiski „röövinimese“, Cesare Borgia -tüübi ülis-
tamine ei ole mitte kasvanud eetilisest, vaid
esteetilisest juurest: Nietzsche tahtis nautida ka
metsikut ja kurja, mitte ainult head ja ilusat.

Ta uskus, et kuri ja julm inimeses, „uulitsal ja südames“, niisama hästi mõjub inimese kõrgendamiseks kui selle vastand. „Peaaegu kõik, mida nimetame kõrgemaks kultuuriks, põhjeneb julmuse vaimsustamisel.“ Et ta vihkamist, kadedust, ahnust ja võimuhimu pidas „millekski, mis elu majapidamises põhimõtteliselt ja põhioluliselt olemas olema peavad“, siis nõudis ta, et neid tundeid peab kõrgendama ja vaimsustama. See on tingimuseks, kui elu peab veel sammu edasi jõudma. Terve inimese uus tulevik ja senisaavutamatu suurus, mida Nietzsche igatses, võib areneda ainult inimeses säilinud vabast, hoolimatust, jõulisest loodusest. Ainult metsikuses võib üles kasvada suur inimene ja suur teos. Moodne kultuur ja moraal teevad inimest pidevalt väiksemaks ja tühisemaks.

Et tahe inimest kõrgendada ei lasknud enesele vastu vaielda ja et tal mingisuguseid kahtlusi ei olnud instinkti väärtuse kohta, et endine moraal oli temale laostumise sümptom ja ühtlasi laostumise jätkaja, et ta selle võitmisest ja hävitamisest tundis sõltuvat kogu inimese ja kultuuri väärtuse ning edasikestmise, siis on ka arusaadav harukorane tõsidus ja sügavus moraali-probleemi käsitlel. See oli talle isiklikuks piinaks. „Suured probleemid vajavad kõik suurt armastust“, ütles ta. Süüdistused maksva moraali ja sellel põhjenevate ühiskondlikkude ja seltskondlikkude korralduste vastu ei olnud kergel käel pillatud. Moraali-probleemi mõtlemine kuulus pealegi ta sügavaimate isiklikkude piinade hulka, sest suureks armastuseks, mida suured probleemid nõuavad, „on võimelised ainult tugevad, tervikulised,

kindlad vaimud.“ Säärasena ei tundnud ta enast kunagi, kuigi ta näib suure enesekindlusega ja väärmatu veendumusega kõnelevat. See selektab ta tooni teravust, mõtete küünilisust ja hoolimatust. Tema seesmisest hädast on see kasvanud.

Samal ajal, kui Nietzsche valitseva moraali vaimu ja põhimõtete vastu pöördus, ei eitanud ta sugugi kõiki selle nõudeid. See tuli sellest, et ohjeldamatus ja piiramatu meelevaldsus olid võõrad ta loomusele. Kõige enam hoiatas ta oma tungide vabastamise eest. „Su metsikud koerad tahavad vabadusse; nad hauguvad rõõmu pärast oma keldreis, kui su vaim kõiki vanglaid avada kavatseb.“ „Seda kästakse, kes iseennast kuulda ei või.“ Inimese isandlikkus peab algama võimust iseenda üle. Selleta ei ole üliinimene mitte üliinimene. Ja see võim suleb välja iga naudingu, mis ei ole nauding teost ja loomisest. „Õnn“, mis tuleb pehmusest ja laisast rahuldumisest, on temale talumatu. „Üldise naudingu inimene“, see on „viimne inimene“, „inimese lõpp“.

Vana moraal tahab kannatusi kaotada, Nietzsche nõudis kannatusi. Suur kannatus olevat seni mõjutanud kõiki inimese omadustelisi kõrgenemisi. „See määrab peaaegu väärtusastme, kui sügavasti keegi võib kannatada.“ „Kes kannatada ei suuda, ei või suurt saavutada ega suurt tahta. Kõige haruldasem on kannatada võida.“ Tal on kahtlemata õigus selles, aga kui ta kannatuse ülistamises liiga kaugele läheb, siis on ta jällegi eksinud. Kuid just jälle selles eksimuses paljastub Nietzsche isik: kõik, mis temas nõuab tugevat, vastupidavat, kõiki kannatusi kestvat, on olenev ta enese kõi-

kumatult kindlast tahtest oma kannatusi võita, neile mitte mingit mõju lubada. „Vaprat lõbutunnet tahtmises“, mida ta ülistas ja nõudis, „jõudu tahta“ ja „ühte tahtmist kaua tahta“ on ta ise sageli kogunud. Et talle tahe oli peaaegu ainus head-tegev, siis on arusaadav, miks ta ülistas tahet omaette (an sich), tahet kui tungi. Esimene nõue inimesele — olla säärane, kes tahta võib ja tahta suudab. Kaasajal ei ole Nietzsche arvates mingi pahe nii levinud kui tahtenõrkus. Tema moraal, mis tahet nõuab, on pikaldane sund, vägivallategu inimese kallal, mitte ainult hingeline, vaid koguni füsioloogiline. Kellegi sõna peab inimene kuulma — ja kaua aja kestel, aga ta võib ka ise enese sõna kuulda. Selles seisneb tõeline tahe. See on vaba tahe Nietzsche mõttes. Iga muu tahtevabadus on vale ja võimatus. Iseendale peab järgnema, ei iialgi teistele. „Meie tahame seks saada, mis me oleme: uued, ühekordsed, võrdlematud, iseenele seadusandjad — iseennast loovad!“ Milleks peab siis see tugeva tahte inimene, see uhke iseenda-käsitaja enese looma? Nietzsche vastus on niisama selge kui suursugune. See sisaldub Zarathustra uhkes mõttes: ma ei taotle oma õnne, vaid oma teost! Tahte tugevus, tahte autonoomia ja individualism ei ole uued probleemid. Nietzsche rõhutas neid ainult tugevamini kui ükski varasem eetilise mõtleja.

Tahe jaatab elu, ja elu on Nietzsche viimase perioodi filosoofias keskne mõiste, võrdsetu väärtus. Seepärast on moraalne see, mis elu jaatab. Inimese füsioloogiline tugevus või nõrkus on moraali aluseks. Füsioloogiliselt tugev inimene vajab ja nõuab temast õpetatud „isanda-

moraali“, füsioloogiliselt nõrk temast vihatud „orjamoraali“. Seega elu-printsip on saanud moraali-printsipiiks. Elu-printsip aga on tahe elada, ikka tugevamini, mitmekülgsemalt, rikkamalt elada. Paljas veeteerimistahe ei vääri midagi. „Mitte tahe elu järele, vaid nii õpetan ma sind: tahe võimu järele.“ Elu võib muutuda meelsteoseks, suureks saavutiseks, ülimaks imeks iseendas või suureks teoks või loominguks teiste kasuks ainult jõu ning võimu läbi. Elu peab jaatama, see on Nietzsche moraali esimene käsk. Elu peab sisaldama murdmatut tahet võimu ja omadustelise kõrguse järele — see on teine käsk.

Seepärast tahtis ta kasvatada kõige elu-jaatavamat inimest. Ta uskus seejuures imet: kõrgete omaduste edasipärandamist ja seetõttu nende üldomaseks saamist tervele liigile mõne põlvkonna kestel. Kuid see lootus ei ole millegagi põhjendatud. Kõrge inimese järeltulijad enamasti on olnud tagasilanguse nähtusteks.

Oma igatsetud kõrge inimese, üliinimese pildisse kandis Nietzsche kõik väärtuslikud omadused: tervise, jõu, tugeva tahte, uhkuse, vaprust, enesekindlust, vastutamistahte, enesevalitsemise — ja ka kaastunde, tänulikkuse, aukartuse, lugupidamise. „Suursugusel hingel on aukartust enese ees.“ Aga niisamasugust aukartust ka endaväärsete vastu. Oma kohuseid ei alanda ta kunagi igapäevase kohuseiks; iialgi ei loobu ta vastutusest; oma eesõigusi tahab ta kasustada, pidades seda oma kohuseks. Ja kui üliinimene on kaastundlik, siis teadmise pärast, miks ta seda on. Mitte sunniks ei ole talle kaastunne. Aga iialgi ei

rakenda ta oma kaastunnet selleks, et lasta „viletsust liiga kõrgesse easse saada“.

Seda ei või üliinimene kunagi teha, sest ta tunneb oma distantsi ja teab, missugune väärtus see on. Teadvusega enda kõrgemalseisemisest väärtuste-astmikul, on ühendatud tema kultuuriline vastutustunne. „Astme-probleem“ on Nietzschele kultuuri-probleem üldse.

Eespool nägime, et ülim väärtus Nietzschele oli elu ise, elu üldse. Kui ta aga selle ülima väärtuse jaoks, mida ta usulise austusega austas, vajas niisamasugust esindajat, inimest nüüdsama kirjeldatud omadustega, siis pidi ta loomulikult oma väärtuste-astmestamise üle kandma ka eetikasse. See on tugeva tõuke andnud uuemale filosoofilisele eetikale.

Nietzschel on kaks moraali: üks „kariloomale“, suurele hulgale, ja teine üksikule. Üldise, kõigile ühtlase ja kohustusliku moraali nõue on tema meelest kuritegu, orjameelsuse ja madaluse kättemaksutegu suursugususe vastu. Suursuguste maailm on ainus täisväärtuslik, seepärast on üliinimesel ainult endasuguste vastu kohustusi, madalamalseisvate vastu aga mitte mingisuguseid. Seega üliinimene ei ole üldsuse funktsionäär, vaid selle mõtte ja siht. Veel enam: suurt hulka õigustab ainult see, et ta suudab toota üliinimese, suure, sõltumatu üksiku. „Võrdsetele võrdset — ebavõrdsetele ebavõrdset — see oleks õigluse õige kõne; ning mis sellest järgneb: ebavõrdset mitte kunagi võrdseks teha.“ „Inimesed ei ole sarnased, ning nad ei pea ka selleks saama.“

Ristiusu suurim süü seisneb selles, et ta maist elu põlgab ja inimesi hindab jumala ees üheväärseks. Olla viletsaimatega, füsioloogili-

selt ja vaimselt nõrkadega üheväärne, see tähendab Nietzsche meelest surma kõigele, mis üldse on midagi väärt, mille pärast elu on elamisväärne. Seepärast tuleb hävitada iga humaansus kui kahjulik, oma olemuselt paheline ning inimest omaduste poolest pahendav seik. Seega aga eksib Nietzsche raskesti, sest ta kaldub eitama inimsust üldse. Selles osas on ainult mõni katke ta teoseist vastuvõetav. Tema humaansuse kriitika ei ole kaugeltki enam paikapidav, kui humaansust arvestada kogunähtena, pealegi veel ajaloolises perspektiivis.

See eksimus tuli suuresti üksindusest; see eksimus oli paiguti ebatahtlik ja tekkis sellest, et ta liiga valjusti ja teravasti pidi ennast vältendama, et ometi kuulnud olla. Kõige vähem on see kooskõlas ta enese loomuse suursugususega. Ta ise oli armastav, heatahtlik, pehmeloomuline, alandlik — seega parima inimsuse kekehastaja.

XII.

Viimne pingutus.

Kunagi on Nietzsche kirjutanud oma märkmikku: „Minu juhtlause: mul ei ole aega enese jaoks, — edasi!“ Ilmaski ei ole see aga selgemini tõestunud kui ta viimasel tööaastal 1888. Aasta algul oli ta parimas töömeeleolus ja tööjõus. Kuni veebruari lõpupooleni tegutses ta oma kavatsetava filosoofilise peateose „Der Wille zur Macht“ („Võimutahe“) üldkava kallal. „Reaks aastaiks tahan ma nüüd ainult veel ühte: rahu, unustust, päikest... mil-

lekski, mis tahab k ü p s e k s saada.“ Töö ajal oli ta unustanud tõelikkuse ja tundis end seetõttu õnnelikuna, aga pärast oli kibedus seda suurem, kui jälle meelde tuli, et need puuduvad, kelle jaoks ta kirjutab. 10 aastat oli ta kõnelnud, aga keegi ei olnud talle vastanud. Ta pidi koguni tundma, et teda tõsiselt ei võeta.

Sel üksindasel, valusal ajal sai talle osaks erakordne rõõm, sest Georg Brandes hakkas Kopenhaageni ülikoolis pidama loenguid Nietzsche filosoofia üle, mis meelitasid alati auditooriumid puupüsti kuulajaid täis. See oli üksindase, piinatud mehe maailmakuulsuse hommik, aga ühtlasi ka ainus paiste, mis ta sellest näha sai. Siiski Brandese vaimustatud ovatsioon ei suutnud asendada seda, mis terve kultuurmaailm talle seni võlgu oli jäänud. Kuid seegi rõõmustas teda küllalt ja vaimustas kõige pinevamale tööle. Aga ühes kirjutas 1888. a. lõpust hoiatab teda A. Strindberg: „Igatahes saab Teie suurus sellest hetkest peale, millal seda tuntakse ja mõistma hakatakse, ka juba alandatud.“ Sellest mõttest leidis Nietzsche „maailma-ajaloolise aktsendi“, mis esimest korda avaldus hinnanguis tema kohta.

Isiklikke kokkupuuteid ei ole tal enam pea-aegu kellegagi, on ainult veel kirjalikke. Ta tunneb enda väärtust, kuid selle liiga kõrgeks hindamises laseb kokkuvarisemine enda lähemist juba ette aimata. Tundlikkus ja ärritatus muutusid ülemääraseks. Ometi oli ta alati lihtne ja armastusväärne käitumises, näis väliselt tervena ja naeris palju. Varem oli ta kord öelnud, et täiesti lõbusat, „olümpilist“ naeru oskavad ainult need, kes palju on kannatanud. Ta pidigi siis olümpilist naeru oskama. Samal

aastal kaebas ta Brandesele, et tema viimased 15 aastat on olnud ainult saatusliku nõrkuse ja allamineku hirmulugu. Teisal kaebas ta: „Mu ter-
vise vapustatus on liiga sügav, piin liiga pidev. Mis aitab mind enesevõitmine ja kannatlikkus!“ Oli aegu, kus ta vajab suurimat pingutust, et elu taluda. Ainult üks kord murdus ta tõeline mee-
leolu esile meeleheitlikes sõnus: „Ma vih-
kan elu.“

Suvekuudel töötas ta jälle „Võimutahte“ kallal ja lootis, et saab kasvava kuulsusega oma elu meelepäraselt sisse seada. Edaspidi kavat-
ses ta siis veeta suved Sils-Marias ja talved Niz-
zas, kus tahtis vaba filosoofina pidada loenguid.

Septembri algupäevil kiskus ta „Võimutah-
test“ tüki välja, kirjutades väikese raamatu:
„G ö t z e n - D ä m m e r u n g oder Wie man mit
dem Hammer philosophirt“ („Väärjumalate-
hämärik ehk Kuidas vasaraga filosofoeritakse“),
milles ta kokku võttis oma kõige vabamad ning
julgemad mõtted. Selle kirjutamiseks oli tõuke-
andjaks kogemus, et „Zarathustra“, mis ilma
mingi ettevalmistuseta oli lugejate kätte läinud,
mõju ei avaldanud. Seepärast tahtis ta nüüd
oma peateosele väikest ettevalmistavat raamatut
ette saata. Seejuures loobus ta aga iga etteval-
mistava raamatu puhul nii olulisest uute, era-
kordsete mõtete põhjendamisest ja selgitamisest.
Nietzsche on selles teoses apodiktisem kui ku-
nagi varem.

Kevadel sõitis ta Torinosse ja hakkas seal
uuesti tööle oma peateose kallal. Järele mõel-
des „modernsuse“ üle hakkas teda eriti huvi-
tama Wagner, keda sellal Saksamaal ülemäära
austati. Lõplikult tundis ta nüüd Wagneris
„modernsuse“ ja „euroopa dekadentsi“ esindaja

ja tundis ennast kohustatud olevat Wagneri-austamise eksimust vähendama, sest et ta ise seda oli suurendada aidanud. Wagneri kunst näis talle just dekadentseid ideaale edendavat, ja seepärast, lugupidamisest saksa noorsoo vastu, keda Wagner kõige enam mõjustas, kirjutas ta Torinos maikuus oma hoolimatuima poleemilise teose: „Der Fall Wagner“ („Wagneri-juhtum“). Selle trükikäsikirja lõpetas ta juuni viimaseil päevil Sils-Marias. Siiski säilitas ta oma noorussõprusest kõrge mälestuse. Selles väikeses teoses lõi ta lõpuks ideaalpildi Wagnerist, samal ajal kui ta tema puuduste vastu tarvitas oma suurimat teravust. „Wagneri-juhtumiga“ oli ta aga jällegi tüki „Võimutahtest“ välja kiskunud, kuna ta selles katkeliiselt andis modernsuse kriitika ja iseloomustuse, peamiselt epiloogis, kus ta leiab, et moodne inimene on „võlts“, sest et temas on mõlemad moraalid: isandamoraal, võimuahne, julma ning tugeva moraal, ja kristlik „dekadentsimoraal“.

„Väärjumal“ on lihtsalt see, mida siia maani tõeks nimetati. Ja „Väärjumalate-hämarik“ tähendab: tuleb lõpp vanadele tõdedele.

Pärast „Väärjumalate-hämariku“ lõpetamist sai „Võimutahte“ senine alapealkiri „Versuch einer Umwertung aller Werte“ („Kõigi väärtuste ümberhindamise katse“) teoksil-oleva raamatu tiitliks. Seetõttu korraldas ta kogu materjali ümber, nii et viimane selle teose paljudest kavadest oli järgmine: esimene raamat — „Der Antichrist, Versuch einer Kritik des Christentums“ („Antikristlane, kristluse kriitika katse“), teine raamat — „Der freie Geist, Kritik der Philosophie als einer nihilis-

tischen Bewegung“ („Vaba vaim, flosoofia kui nihilistliku liikumise kriitika“), kolmas raamat — „Der Immoralist, Kritik der Verhängnisvollen Art von Unwissenheit der Moral“ („Hukatusliku moraali-teadmatuse kriitika“), neljas raamat — „Dionysos, Philosophie der ewigen Wiederkunft“ („Dionysos, igavese taastuleku filosoofia“).

Keskseks mõtteks selles raamatus pidi olema õpetus igavesest taastulekust, mida ta tahtis ühendada õpetusega üliinimesest. Üliinimese võimutahe, sellega ühes tema omaduste kõrgenemine, pidid ta tegema igavese taastuleku vääriliseks. Sellest suurest kirjanduslikust kavatsusest suutis ta teostada ainult esimese veerandi („Antikristlane“) ja sedagi väiksemas ulatuses, kui esialgu oli plaanitud.

Suutmata eneses kristlast võita, astus ta viimase, otsustava sammu, tunnistades ennast antikristlaseks (Antichrist). Mitte uusi mõtteid ei toonud ta selles — kõik oli juba varem öeldud, eriti „Koidupunas“ —, kuid närvlik, äärmiselt äge toon on uus. Esimeseks süüdistuseks ristiusu vastu oli see, et ta tahab tugevat murda ja alandada, teiseks see, et ta töötab transtsendentset, sealpoolset maailma selle magusate õnnedega — alanduse, nõrkuse, viletsuse, häda ja orjameelsuse tasuks! Selle raamatu toonist tundub selgesti, kuivõrd omane ja ligidane ristiusk Nietzschele oli olnud — ja kuivõrd ta seda ikka veel oli. Siin oli Nietzsche oma tee lõpul. Ta arengukurv oli läbi. Kui vägivaldne lõpp ei oleks tulnud, siis oleks ta pidanud tagasi minema. Seda kinnitab see, et ta „Antikrist-

lases“ ei räägi enam üliinimesest, vaid tunnustab: „Inimene on lõpp.“

Samal suvel said lõpliku vormi luuletused „Dionysos-Dithyramben“ („Dionysos-ditürambid“), mis ta määras lisandiks „Zarathustrale“. „Zarathustra laulud, mis ta iseenele laulis, et ta oma viimast üksindust taluks.“ Nii kõlab nende alapealkiri.

Oktoobri lõpus, „ilusaimal sügisel, mis ma kunagi olen elanud“, kirjutas ta Sils-Marias oma viimase autobiograafia, pigemini enesekujutuse, iseene jaoks, mitte avaldamiseks. Selles teoses annab lähenev katastroof enesest paiguti juba märku. „*Ecce homo, wie man wird, was man ist*“ („Ennäe inimest, kuidas saadakse, mis ollakse“) kannab ilmseid vaimse ühipingutuse jälgi. Hoiatavad on juba üksikute peatükkide pealkirjad: „Miks ma nii tark olen“, „Mispärast ma nii häid raamatuid kirjutan“, „Mispärast ma saatus olen“. Siin arvas ta, et vahest tema ainuüksi on võimeline väärtusi ümber hindama. Selles arvamuses tõusis ta ühekülgsus kõrgeima astmeni. Ta võltsis enesekujutuste tõelikkust: seda, mis ta olla tahtis, kirjeldas ta nii, otsekui olekski ta säärane.

Varsti tuli ta aga mõttele saata ettevalmistusena publiku kätte ka „Ennäe inimest“, et „Kõigi väärtuste ümberhinnangule“ teed valmistada. Ta tahtis selles töökeses inimkonnale öelda, kes ta on. See oli tema puhul loomulik, enesestmõistetav samm, sest tema meelest isiksuse hingeeluline struktuur (mitte kõigile ühine mõistus) loob filosoofilised maailmapildid, ja selle isiksuse väärtus määrab ka filosoofia väärtuse. Nii on filosoofia mõistmise paratamatuks eeltingimuseks selle looja tundmine.

Mis ta enese tundis olevat, see leidis äärmise väljenduse sõnades: „Keegi ei teadnud enne mind õiget teed, teed e d a s i; alles minust peale on jälle lootusi, ülesandeid, ettekirjutata- vaid teid kultuurile — mina olen nende r õ õ m u s k ä s k j a l g . . . Just seetõttu olen ma ka saatus.“

Pärast vaimset kokkulangemist võeti osalt juba laotud käsikiri trükist tagasi, ja see ilmus esimest korda alles 1908.

Praegune „Võimutahe“, millesse ei kuulu „Antikristlane“ (N i e t z s c h e s W e r k e, Klassiker-Ausgabe. 1921. Bd. 9.) on korraldatud järelejäänud materjalidest ühe varasema kava järgi: I — „Der europäische Nihilismus“ („Euroopa nihilism“), II — „Kritik der bisherigen höchsten Werte“ („Seniste kõrgeimate väärtuste kriitika“), III — „Prinzip einer neuen Wertsetzung“ („Uue väärtuste-määrangu printsiip“), IV — „Zucht und Züchtung“ („Kasvatus ja kasvatamine“). See raamat annab üldiselt ainult mulje sellest, milleks see Nietzsche käes oleks võinud saada, kui tal veel jõudu oleks jätkunud. Särasena on ta ainult üksikute väärtuslike ja paljude väljatöötamata, ainult suuris joonis skitseeritud mõtteavalduste lademikuks. Selles leiab lisatõendust see, mis paistab kõigist varasemaistki. et ta kogu moodsa hinge on läbi tuhninud, „igas selle nurgas istunud“. ja ta tunnustab seal, et see on „mu auahnus, mu piin ning mu õnn“. Ta ei saa teisiti, ta peab nendes moodsa hinge nurkades kogutud muljete mõjul õpetama: „Mitte „inimkond“, vaid ülinimene on siht.“ See on kõlblas — mitte enam bioloogiline — programm. Seal sisaldub ka ta kiirelt skitseeritud metafüüsika, kõige selgemalt

ja lühemalt väljendatud ta enda sõnades: „See maailm on võimutahe ja mitte midagi peale selle! Ja ka teie ise olete see võimutahe — ja mitte midagi peale selle!“ Kuipalju keegi omab võimutahet, seevõrra seisab ta kõrgel elusate olendite skaalal. See tähendab: kui tugev temas on loomusund.

Kui Nietzsche väärtusi ümber hindas, siis oli selles mõõduandvaim Schopenhauerist temasse jäänud tahte-mõiste. Mis see tahe temale tähendas ja kui kaugelt see tema uusi väärtushinnanguid mõjustas, see selgub kõige otsemalt Zarathustra lausest: „Teie tahe öelgu: üliinimene olgu maa mõte.“ Sellega tuleb ühendusse seada kogu Nietzsche õpetuse apodiktiline, käskiv, põhjendustest, igast dialektikast loobuv laad.

Nietzsche „võimutahet“ on sageli, tahaks öelda, enamasti vääramõistetud. Ikka mõeldakse „tahte“ kõrval ka „sihti“. See „tahe“ aga, milles Nietzsche leidis seisnevat kõigi asjade, terve looduse sisima olemuse, ei ole mitte tahtlikult seatud sihi taotlemine, vaid „tugevamaks-saada-tahtmine, kasvada-tahtmine — ja sellega vahendite tahtmine“. Kõigil oleval on loomulik tung selleks, see on bioloogiline printsiip. Üliinimese tugevus ei ole ta tahte siht, vaid teostunud ürgtung ise — teiste sõnadega: üliinimene on jälle ehtis loodus. „Kasvamine“ ei ole Nietzsche järgi mitte passiivne sündmus, sündmus omaette, ükskõikne iseenda ja ennast ümbritseva vastu, vaid dünaamiline liikumine külluse, ülikülluse, suurima seesmise rikkuse poole. Kasvamine on tegemine — ja nii nõuab see ületamisi, võite, seega pinget. Pinge on selle olemus. Aga kui üks seisukord on saavu-

tatud, siis algab teise saavutamine, mis ei tarvitse mitte tähendada „edasi“, vaid „teistviisi“. Sihti ega lõppu, kordame siin veel, ei ole sellel. Kõik on alati saamas, kõik laostub jälle, ja sellest alguseta-lõputa ringist ei ole mingit pääsu. Nietzsche ei tahagi, et sellest pääsu oleks. Loomusund ei taha seda kunagi.

Nietzsche viimane teos oli „Nietzsche contra Wagner“ („Nietzsche Wagneri vastu“), mille ta kirjutas detsembri algul 1888 Torinos. „Wagneri-juhtumit“ ta oli nimetanud „naljandiks“, „Nietzschet Wagneri vastu“ aga tõsiseks raamatuks. Sisuliselt kuulub see „Wagneri-juhtumi“ juurde, lisandades viimase poleemisele teravusele põhjendusi. Olulisemas osas on see viimane raamat kopeeritud ta varasemaist teoseist*), lisamata seega suuremat varasemale loomingle.

Detsembri viimaseil päevil 1888 tabas teda Torinos paralüüs. Ta vajus uulitsal kokku. Esimesest haigushoost toibus ta jälle varsti. Aga et ta enam mõtlejana kõnesse tulla ei võinud, seda teatasid lühikesed kirjad sõpradele, „Dionysose“, „Ristilöödu“ ja „Cäsar Nietzsche“ allkirjadega. Ta kaebas halva ilma, unepuuduse, haigluse ja tema vastu sepitsetavate intriigide üle. Ta süüdistas inimesi ja jumalaid, ilma et selge oleks olnud, milles need õieti süüdi on. Jaanuari algul 1889 tuli haigus-

*) „Rõõmus teadus“ — aforismid 87, 368, 370; eessõna 3. ja 4. lõige. „Mitmesugused arvamused ja ütlushed“ — aforismid 134 ja 171. „Rändur ja tema vari“ — aforism 165. „Teispool head ja kurja“ — afor. 254 ja 256. „Moraali genealoogia“ — 3. peat. 2. ja 3. lõige. „Inimeslik — liiga-inimeslik II“ — eessõna 3. ja 4. lõige.

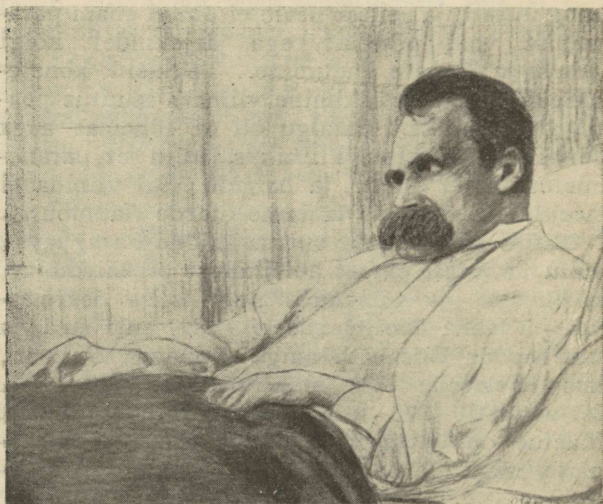
hoog uuesti, ja sellest peale ei olnud enam paranemist, vaid pikaline, aga järjekindel kõigi vaimsete võimete kadumine. Tekkisid kõnelemishäired, kuni rääkimine viimaks muutus peaaegu võimatuks. Esialgu oli ta lühemat aega Jenas vaimuhaigete kliinikus, kuid et paranemislootusi ei olnud ja haigele seal viibida ei meeldinud, viis ema ta enese juurde Naumburgi. 1890 tuli pärast mehe surma ka õde Paraguayast, kuhu ta varsti pärast abiellumist oli siirdunud, kodumaale ja pühendus kogu siira õearmastusega venna hoolitsemisele. 1897 suri ema, ja siis siirdus Elisabeth haige vennaga Weimari, kus Nietzsche elas oma viimased eluaastad. 25. augustil 1900 tuli vaikne, valudeta surm. Maetud on Nietzsche oma sünnipaika Röckenisse, nagu „aus pagan“, ilma vaimuliku talitusega.

Oma ajajärgu suurimaid mehi sängitati maa- mulda ilma mingi austusavalduseta, peaaegu saatjateta. Teda ei tuntud.

*

Vaimuhaige oli Nietzsche ainult oma viimased 11 eluaastat, mitte varem, nagu seda on püütud tõendada. On otsitud vaimse ebanormaalsuse jälgi juba enne 1889. aastat ja tulnud järgmistele tulemustele*): esimene haigushoog on 1881. a., teine, tugevam 1882. a. Siis tõuseb haiguskurv kuni 1884. aastani. Sellele järgneb paranemine mõneks aastaks, 1885—1887. 1888 tõuseb kurv uuesti ja lõpeb täielise vaimse kokkulangemisega 1889. Sellest järgneb, nagu oleks

*) P. I. Möbius: Das Pathologische bei Nietzsche. 1904.

F. Nietzsche haigevoodil.

Prof. Hans Olde' joonistus suvel 1900. a.

„Zarathustra“, eriti neljas osa, kirjutatud paralüütilises ärrituses, kuna „Sealpool head ja kurja“, „Moraali genealoogia“ ja „Wagneri-juhtum“ kuuksid paranemisaega. Enamik „Antikristlase“ ja „Kõigi väärtuste ümberhinnangu“ materjalidest, „Väärjumalate-hämarik“ ja „Ennäe inimest“ oleksid siis täiesti paralüütilise aju sünnitised.

Aga kui tõendeid küsitakse, siis neist tuleb liiga suur puudus. Puudub paralüüsi alatine sümptom: halvatushood. Ei ole ka kõnelemishäireid, käekirjamuutusi ega tähtede vahetamist sõnades. Ainult see, et käekiri segase-

maks muutus, ei tõenda midagi. Ka mingisuguseid mõtlemishäireid ei ole parimagi tahtmise juures saadud tõendada. Tundeelu-muutused, eriti sagedane joovastuse-taoline vaimustus, ei ole midagi kahtlust-äratavat nii erandliku vaimustruktuuri juures. Seda on esinenud ka kõigil neil mõtlejail, luuletajail ja prohveteil, kes vaimuhaigeks ei jäänud. Ei tõenda vaimuhai- gust ka kirklik ning hoolimatu poleemika Wag- neri ega ristiusu vastu, sest loogika ei ole neis teoseis korra-kski lõtv ega puudulik olnud. Tei- sed teevad endale ülesande lihtsamaks ja ütlevad, et Nietzsche oli üldse patoloogiline loomus. Patoloogiline on ebanormaalne läbilõikega võr- reldes. Nii on iga geenius, iga talent, vahest isegi iga kõrgesti-arenenud inimene patoloogi- line. Nietzsche oli seda tõeliselt kindlasti ainult niikaugelt, kui tal puudus tervet inimest ise- loomustav enese ja liigi säilitamise tung: ta ei võtnud naist, tal polnud lapsi ega kogunud ta varandust.

Isegi kui paralüüs tõesti oleks kestnud läbi ta parima loominguaja, see ei oleks mingiks hoobiks ta teostele. Nietzsche ise on juhtinud tähelepanu sellele, et tõe ja tervise vahekord ei ole tuntud, vaid probleem.

XIII.

Lõppvaatlusi.

„Suur inimene“ ja „suur vaim“, neid mõle- maid väljendeid on eespool tarvitatud Nietzsche kohta. Aga need on paatunud väljendid, mis midagi ei ütle peale juba otsustatud tõsiasja:

„suureks“ nimetatud inimene seisab omaduste ja mõju poolest kõrgemal keskmisest inimesest. Milles kõrgemal? Kuulsime ju eespool sageli, et Nietzsche paljudes asjades läbilõikeinimesest madalamal seisis. Ta oli haige, nõrk, saamatu, edutu — lõpuks koguni mitte ideaalne õpetlane, sest ta oli vähe objektiivne.

Kui inimest mõista tahetakse, siis peaks sellest „suure“-mõistest loobuma. S. t. peab loobuma konventsionaalsest valemist inimese jaoks. Eriti peaks seda nõudma nii erisuguse isiksuse ja ainulaadse vaimustruktuuri juures, kui seda oli Nietzsche. Siin peaks tundma isiksust ta täies laiuses ja mitmepalgelisuses, temale kaasa elama, temasse süvenema. See on raske töö, aga üks sääraseid, mis ennast kõige õnnistusrikkamalt tasub.

Nietzsche mõistmise ja tundmise raskus seisneb ta teoste aforistlikus ehituses. Pealiskaudsus ja viitsimatus süveneda on teinud sellest katkelisusest, mis on silmale nähtav, ka sisulise katkelisuse. Öeldakse, et tema arengust üldse kõnelda ei saavat, sest et tal olevat üks-teisele vastukäivaid vaateid ja arvamusi nagu liiva mere ääres. Isegi ühes ning samas teoses õpetavat ta väga mitmesuguseid asju. Kõige kaugemale pealiskaudsuses lähevad need, kes temas üldse ei taha näha filosoofi, sest et tal puuduvat s ü s t e e m. Aga seda pole olnud ka paljudel teistel, kellest filosoofia ajalugu mööda ei saa: Rousseau'l, Pascal'il, Montaigne'il, Lichtenberg'il jt. Seevastu on tema mõtleja suurimas stiilis: probleemide leiutaja, küsimuste asetaja, uute vaatekohtade avaja. Pisasjadeni mõtlemine on väiksem teene. Lõppeks: ka

Nietzsche oli arenemas oma filosoofia süsteemi-seadmise poole — ainult tal ei jätkunud selle kujundamiseks aega. Kui suurel määral see oleks õnnestunud, on muidugi raske öelda, kuid süsteemi eeldused on ju olemas ka praeguses õpetuses, ja „Võimutahte“ eeltööd toovad tugevaid tõendeid selle arvamuse kasuks. Küsitavaks oleks õnnestumise võinud teha vahest aforistlik stiil.

Süsteemi puudumine on põhjustanud arvamuse, et Nietzsche õpetus olevat iseendaga vastuolus; ta tee olevat kõver; tal puuduvat ühtlane suund. Aga ometi ta mõtlemine liigub ja kasvab algusest peale kindlas suunas: see on võimutahte rõhutamine eetika põhiprintsiibina, sellele tugeneva aristokraatse individualismi jaatamine — ja sellele baseeruva kultuuri kuulutamise. Kultuur on viimne ning kõrgeim, mida Nietzsche tahab, — sel on tema käsituses metafüüsiline tähendus.

See ühtlane joon läbib enam või vähem rõhutatuna Nietzsche kolme arenguperioodi, mis on üksteisest järelduvad, vastastikku tingitud. Nende kronoloogia on ta tõelise arengu, mitte avaliku ilmumise järgi järgmine (Richter): esteeditsev 1866—1874, positivistlik 1874—1881 ja kõigi väärtuste ümberhindamise periood 1882—1888.

Kõigil neil perioodidel jäävad Nietzsche kui filosoofi arusaamad oma ülesandest üldiselt samaks: filosoof on kultuuri looja, seadusandja. Tema tahab, et nii peab sündima.

Nii suundub Nietzsche viimne tahe olemuselt poliitikasse. Ideaalne filosoof on organiseerija — järelikult poliitik. See ei ole

poliitika ühe rahva, vaid kogu kultuurinimkonna huvides, mida see „kultuuri vägivaldanimene“ harrastab, veel paremini: poliitika kõrgeima kultuuri huvides.

Seoses tuleviku kultuuri kujutelmaga tekib tal raske, olulise tähtsusega küsimus: „Kuidas peab maailma kui tervikut valitsetama?“ „Suur poliitika, maailmavalitsemine on lähedal“, ennustas ta. Suure poliitika meister aga on ülinimene, tugev, vastutustundeline inimkonna koguarengu eest, loomisrõõmus, piiritult loomistahteline. Tema taotleb ülemaailmselt aristokraatset kultuuri, millele rahvuslus on ainult barbaarsus, piiratus, ekslikkus. Soovimisväärset tuleb teostada hoolimatu vaprusena — järelikult selle teostamise abinõuks on sõda. „Sõda on rohkem häid asju korda saatnud kui kaastundmus.“ See ei tähenda aga sõda sõdida-tahtmise pärast, ei ka diplomaatilistest intriigidest põhjustatud sõda, vaid omaduste poolest kõrgema sõda madalama vastu. Ennekõike on see võitlus vaimne, aga kui see verd nõuab, siis Nietzsche ei kohku tagasi verevalamise õigustamisest. Kõrge inimese võimutahe ei alistu ühelegi põhimõttele ega konventsioonile — sest ta tunneb oma vastutust. Tema jõud nõuab vastutust ja kohustab vastutama. Rahu ei kuulu üldse Nietzsche maailmapilti: tema moraali on ju üle kantud darvinistlik bioloogiline võitlusprintsip. Patsifism kui põhimõte on karilooma-moraali sünnitis. — See õpetus on kardetav, niipea kui võitlus enam ei ole vaimne, ainult vaimse superioorsuse kasuks. Ja pealegi see õpetus jätab ukсед-aknad pärani valla kõige kaheldavamaile ja ohtlikumaile võimalusile. Tugeval ning samaväärsel või tuge-

val, kuid vaimselt ja moraalselt madalamal võib pähe tulla ennast kõrgemaks kuulutada, — ja see õpetus õigustaks teda.

Nietzsche tulevase poliitilise inimese kujuks on „hea eurooplane“. Hea eurooplane on „tuleviku seadusandja ja maa isand“. Selles seisab ta headus. „Eurooplane“ selles väljenduses tähendab ainult seda, et euroopa vaim peab säilitama esikoha maailmas. Ta säilitab selle ja on väärt seda säilitama, kui ta vaimselt ja kehaliselt on aristokraatne. Teisal nimetab ta seda „kõrgemaks eurooplaseks“.

Tuntud on Nietzsche eitav suhtumine riigisse. Ta ei suuda sallida riiki, milles kõik on ühesarnased ja ikka ühesarnasemaks saavad, säärast riiki, mille olemasolu sihiks on kindlustada kodanikele rahu ja mugavust. Riigi kujundamine peab olema heroiline akt ja selle olemasolu on õigustatud, kui riik on organisatsioon pidevaks pingeliseks loomiseks, kõrgemale tahtmiseks. Säärase riigi tekkimist on ta ennustanud ja kahtlemata suuresti ka esile kutsuda aidanud. On ju tema just olnud peamisi ning mõjuvamaid individualismi kuulutajaid ja suurest hulgast jõu poolest kõrgemal seisva üksikisiksuse valitsemisõiguse eestkostjaid. Kui ta säärase murrangu lähene mist ühiskondlik-poliitilises ideoloogias ja praktikas ette nägi kui midagi, mis vältimatult ning möödapääsamatult peab tulema — siis on see tõendiks, et ta on olnud suur hingetundja. Et mainida ainult suurimaid nähteid suurimate nimede kaudu, siis peame nimetama siin Lenin'i, Stalin'i, Hitler'i ja Mussolini' nimesid.

Kus demokraatlik riik lakkab olemast, seal algab sild üliinimeseni. Siis ei ole inimesed

enam sarnased; neil pole ühesuguseid õigusi ega kohuseid. Riik ei ole enam ühevõrdselt kõigi jaoks, vaid üksikutele. Õigus ja õiglus ei valitse, vaid üksiku tahe ja heaksarvamine. Üliinimese valitsemistahtel ei tohi piiri olla — aja jooksul ei saagi olla, või olgu siis, kui ta määratu võimutahe murdub. Siin selgub parimini üliinimese-õpetuse viimne mõte: valitseda. Kõik muud üliinimese voorused on ettevalmistuseks sellele, et ta võimeline oleks valitsema — ja et tal õigus oleks valitseda.

Nietzsche kultuuriideaal on sellest lahutamatu.

*

Nietzsche on haaravaim, koguni põrutavaim inimeslik fenomen uuemast ajast. Nagu igal ajajärgul on olnud oma *doctor universalis*, kogu oma aega esindav vaim, nii oli Nietzsche selleks ennesõjaaegsele Euroopale. Temasse koondusid aja tungid, ennekõike aja häda, ajajärgu kannatus. Tema suu läbi avaldusid ajajärgu sügaivamad tunnetused ja — suurimad eksingud. „Liialdus, ebaproportsionaalsus, ebaharmonia“ on tema arvates dekadentsi peamisteks tunnusteks. Suuremas stiilis ei leia me neid omadusi kuski kui Nietzsche juures. Kahesuguseid kannatajaid ütles ta olevat: elu ülikülluse ja vaesestumise pärast kannatajaid. Viimaste hulka kuulus tema, sest need — tema enese iseloomustuse järgi — otsivad „rahu, vaikust, tüünt merd, lunastamist enesest kunsti või tunnetamise läbi, või jälle joovastust, krampi, pimestust, hullumeelsust“. Aga ta lõi „Zarathustras“ elu üliküllusest kannataja kuju.

Aasta pärast Brandese loengute algust Kopenhaageni ülikoolis oli Nietzschel oma kodu-

maal kasvav kuulsus, mida ta ise oli ennustanud viimases kirjas oma kirjastajale. Varsti levis ta nimi teistessegi maadesse ja peagi üle terve kultuurmaailma. Aga siis toimus ka see, mis Strindberg oli ennustanud, kõige kurvem peatükk tema loos: „liiga-paljud“ (die Viel-zu-Vielen) haarasid üksiku, erandliku inimese tunnetuste järele. „Tugevasti voolav vesi“, on ta ise öelnud, „kisub palju kive ja kõntsa kaasa, tugevad vaimud palju rumalaid ja segaseid päid.“ Noored inimesed vaimustusid ta sõnadest, mõistsid teda poolikult või täiesti valesti, ja siis, mitte ilma põhjusega, tõusis hädakisa Nietzsche pärast, sest tema päranduse kohta ei ole õiged mitte ainult ta enese sõnad „Kes minu teoste õhku hingata oskab, teab, et see on kõrguse õhk, tugev õhk“, vaid neis teoseis on ka palju kuristikku ja salajaste urgaste õhku, mida niisamuti ainult vähemik täitsa kahjuta talub.

Nietzsche mõju — hea ja halb mõju, mõlemad — on nii määratu suur olnud, et selle üksikasjalisem jälgimine nõuaks omaette raamatut. Seepärast peame siin piirduma ainult kõige jämedajoonelisema kokkuvõttega. Mõned filosoofia-ajaloolased loevad Nietzschest peale üldse uuema saksa filosoofia algust; niisamuti on tema mõjustanud tugevasti filosoofilist mõtlemist ka teiste rahvaste juures. Salgamatult suur on ta mõju kunstile ja elu kujundamisele.

Tema mõju, ükskõik missugusel alal, ei ole mitte peamiselt sõltuv neist teaduslikest põhjendustest, mis ta andis oma õpetusele, sest need on üldiselt nõrgad ja poolikud, vaid esmajoones kisub kaasa ja veenab ta mõtlemise jõud ja tugevus, suurepärase kunstiline vorm ja — viimaks,

kuid mitte kõige vähem tähtsana — oskus alati sügavasti haarata moodsa tsivilisatsiooni hädasid ja ummikuid.

Kirjanduslik stiil, eriti Saksamaal, Prantsusmaal ja Itaalias, on temast mõjustatud peamiselt „Zarathustra“ kaudu. Uusima kirjanduse parimate meistrite hulgast olgu nimetatud ainult Richard Dehmel, Stefan George, Heinrich ja Thomas Mann, Bernhard Shaw, Gabriele d'Annunzio, André Gide ja Theodore Dreiser, kelle vorm ja mõtestik on Nietzsche otseseima mõju all. Samuti moodsast filosoofiast leiame rea tunnustatud nimesid, kelle kujunemisse Nietzsche on olnud sügavaim mõju: R. Steiner, A. ja E. Horneffer, R. Müller-Freienfels, Ludwig Klages. Oma elujaatamise paatosega on ta saanud eelkäijaks ning elluäratajaks moodsale elufilosoofiale, millele elu ise on ülimaks väärtuseks, kõik muu aga ainult väärt elu rikastajana. Tema mõjul on kujunenud sajandite vahetusest peale moodne kultuurifilosoofia (Spengler jt.). Nietzsche sügavaimad tunnetused kuulusid psühholoogiasse, ja seepärast on ta ka uusimaile saavutustele sellel alal olnud teerajajaks. (L. Klages: Nietzsches Psychologische Errungenschaften). Freud ja Adler, psühhoanalüüs ja individuaal-psühholoogia toetuvad kõige otsesemalt Nietzsche psühholoogilistele tunnetustele ja avastustele. Tema on nende teevalmistaja ning eelkäija. Kui me siin saime mainida mõnda ala, milles Nietzsche mõju ja ärataja-osa on otse käegakatsutavad, siis peame lisama, et see mitte igal pool nii selgesti ei ilmne, küll aga olemas on enam peidetuna, otsekui maa-alusena. Palju sellest, mis ta õpetas, on täna kehtiv ning enesestmõistetav. Aga palju sellest, millest temas on

sugemeid ja milleks tema on andnud tõukeid, ootab alles tulevikku.

Uusim ning omapäraseim peatükk Nietzsche mõjust algab uue, rahvussotsialistliku Saksa-maaga, kus ta praegu on kilbile tõstetud Hitleri suurima teevalmistajana. Praegune saksa ametlik filosoofia näeb temas saksa iselaadi suurimat kuulutajat. Poliitilist arengujoont tähistavad (Baeumler) keskaja kuningatest edasi Preisi riigi tekkimine, Bismarck ja Hitler, usu-lis-vaimset Eckehardt, Luther ja Nietzsche. Kokkuvõtte Nietzsche osast praeguses ametlikus saksa filosoofias annab Alfred Baeumler'i lause: „Kui hüüame noorusele: Heil Hitler! — siis ter-vitame selle hüüdega ühtlasi Friedrich Nietz-schet.“ See on muidugi päevapoliitiline hinnang ja säärasena ekslik, kõige sügavamini Nietzsche tõelise laadi vastu patustav, näide sellest, kui-das Nietzschet ei mõisteta.

Kui otsime lühimat valemit tema tõelise vaimuajaloolise tähtsuse väljendamiseks, siis on selleks küll parimad ta enese sõnad: „Minu ülesanne on kõike ilu ja majesteetlikkust, mil-lega oleme ehtinud esemeid ja oma kujutlusi, tagasi nõuda, kui inimese omandust ning teost.“

„Minust peale on jälle lootust“, ütles ta, mõistes oma ajajärgu ummikuid ja kannatades nende pärast. See on tõsi, kuid paljud on val-mis selle vastu protestima, sest mäletatakse veel selgesti aega, kui Nietzschest ja Nietzsche tarkusi uulitsanurkadel õpetati. Tema aga ei ole suurele hulgale ega kõigile.

Tema tööle ja elule, ta isiksusele ja välisele saatusele, kõigile neile heidab iseloomulikku, kõiki ta elusündmusi selgitavat valgust järgmine

lause: „Kui mõtlemine on su saatust, siis austas seda saatust jumaliku auga ja ohverda talle parim ning armsaim.“

Seda on ta teinud. See on ta saatuse-valem.

Aga sellel teel käies on ta ka oma suurtesse eksimustesse langenud, paratamatult, sest et ta ju tahtis käia äärmisi, uusi ning hädadohtlikke teesid pidi, vanu ja ajalooliselt kujunenud väärtusi asendada uutega.

Eespool, kus Nietzsche õpetuse hinnangut puudutatud, on pearõhk alati olnud tunduvalt rohkem jaataval kui eitaval momendil. On jaatatud seda ja alla kirjutatud sellele, mis jaatamist väärrib, kui mitte „tõena“, siis uusi vaateviise avastava produktiivse mõttena, sest esimeseks ülesandeks on olnud siin seda kokku võtta, mis temas on tunnustamisväärset, mis ta on andnud, ja valgustada tema laadi, mitte aga eeskätt tegelda tema filosoofia lünkade ja eksimustega. Kui otsustatakse millegi üle, siis otsustatakse ikka, tahtlikult või ebatahtlikult, enese seisukohalt ja enese arusaama järgi maailmast ja inimesest. Ühele õpetus üliinimesest võib olla aktsepteeritav, vahest koguni üllas, teisele talumatu ning väär. Nii on kõigi õpetustega. Selle järgi see, kes ühele näib „suur mees“, on teisele väike, iseäratseja, tühine. Seda on Nietzsche ise õpetanud, et absoluutseid seisukohti ei ole. Palju on neid olnud, kes temas ainult šarlatani on näinud. Nende vastu Nietzschet kaitsta on raske ülesanne, niisama raske kui Nietzsche ees oleks olnud kristluse ja kaastundemoraali kaitsmine. Seda teha ei ole käesoleva teose ülesandeks olnud ja seda ei ole siin püütudki. Vahest on temagi õpetuse puhul õigeim talitamisviis see, mida ta ise on õpetanud: võtta seda,

mis võtta sünnib, võtta seda, mis kasulik on, ja siis „minna tantsides edasi“.

Kuid on üks seisukoht, millelt suuremaid ning olulisemaid löike Nietzsche õpetusest eitada võib. See seisukoht ei ole kogunisti mitte ristiusk, nagu arvata võiks, vaid nimelt — ajalooline mõtlemisviis. Kõik, mis sünnib, sünnib ikka paratamatult, väärtused, mis kujunevad, kujunevad paratamatult — ja lähevad niiviisi ka mööda. „Nii mina tahan“, kõlab Nietzsche õpetuses igal pool, kuid — nii ei sünni siiski mitte! „Nii meeldib mulle“ — kuid see, mis mulle meeldib, ei tarvitse midagi väärt olla. Selle tegelik väärtus peegeldub üldisest vastukajast. „Tugev on hea“, ütles ta, kuid tugev ei tarvitse mitte alati hea olla. Paljud tunnevad teravat protesti selle vastu, kuid ilma et siin vähimalgi määral tahaksime Nietzschet kaitsta, rõhutame, et see, mis tugevuse vihkajate meelest hea on, ka ei tarvitse hea olla.

Suurim eitamine, mis Nietzschele osaks võib saada, on see, et ta ei ole kõigi jaoks — et teatavaist inimestest ja teatud elujärgkudest tuleb mõningaid tema õpetusi eemal hoida, et ei muutuks asotsiaalseks. Aga vaevalt on õpetusi, mis üldse kellelegi ega üheski olukorras kahjulikud ei ole.

Aga kui Nietzschet eitada tahetakse tema õpetuse hädaohtlikkude ning küsitavate osade pärast, siis ollakse suures eksituses. Me ei taha rääkida sellest, et see Nietzsche posthuumsele kuulsusele kahjulik oleks. Selle kahjustamine ei tähendaks mingisugust kaotust. Aga selle pärast ei peaks kunagi tema kui terviku eitamist soovima, et just seal, kus ta kardetavaks muutub, kus ta vanu auväärseid väärtuste-tahv-

leid lõhkuma hakkab, ta on tugevamaks manit-
suseks nende väärtuste kasuks, mis püsivaks on
osutunud aastatuhandete kestel.

Nietzsche teosed:

Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Mu-
sik. Leipzig 1871/72.

Unzeitgemässe Betrachtungen.

- 1) David Strauss, der Bekenner und Schrift-
steller. Leipzig 1873.
- 2) Vom Nutzen und Nachteil der Historie
für das Leben. Leipzig 1874.
- 3) Schopenhauer als Erzieher. Leipzig 1874.
- 4) Richard Wagner in Bayreuth. Leip-
zig 1876.

Menschliches-Allzumenschliches. Ein Buch für
freie Geister. Chemnitz 1878.

Eelmise esimene täendus: Vermischte Meinungen
und Sprüche. Chemnitz 1879.

Teine täendus: Der Wanderer und sein Schat-
ten. Chemnitz 1880.

Morgenröte. Gedanken über moralische Vor-
urteile. Chemnitz 1881.

Fröhliche Wissenschaft. Chemnitz 1882.

Also sprach Zarathustra. 1.—3. jagu Chemnitz
1883, 1883, 1884, 4. jagu Leipzig 1891.

Jenseits von Gut und Böse. Vorspiel zu einer
Philosophie der Zukunft. Leipzig 1886.

Zur Genealogie der Moral. Leipzig 1887.

Der Fall Wagner. Leipzig 1888.

Götzendämmerung oder wie man mit dem Ham-
mer philosophiert. Leipzig 1889.

Gedichte und Sprüche. (Filosoofi õe Elisabeth
Förster-Nietzsche väljaandel.) Leipzig 1898.

„Nietzsche contra Wagner“, „Der Antichrist“ ja
„Gedichte“ ilmusid esmakordselt 1895 koguväljaande
VIII köites.

Ecce homo. Leipzig 1908.

Poolelijäänud ning koguväljaandes 1895 esmakordselt avaldatud tööd:

Wir Philologen. 1872.

Über die Zukunft unserer Bildungsanstalten. 1872.

Die Philosophie im tragischen Zeitalter der Griechen. 1873.

Über Wahrheit und Lüge im aussermoralischen Sinne. 1873.

Filoloogilised uurimused:

Zur Geschichte des Theognideschen Spruchsammlung. 1866.

Über die Quellen des Diogenes Laertius. 1867.

Beiträge zur Quellenkunde und Kritik des Diogenes Laertius. 1870.

Nietzsche teoste koguväljaandeid:

1895—1904; 16 köidet; I—VIII teosed, IX—XVI järelejäänud käsikirjaline materjal ja kirjad.

1906—1911; 11 köidet.

1905—1913; 20 köidet. (Mööduandev väljaanne.)

1920—1928; 20 köidet. (Musarion-Ausgabe.)

1921; 9 köidet; teosed ja järelejäänud käsikirjalisest materjalist „Der Wille zur Macht“. (Klassiker-Ausgabe.)

Eesti keelde tõlgitud Nietzsche teoseist:

„Vastkristlane.“ Tõlk. U. L. Tallinn, 1919?

„Nõnda kõneles Zarathustra.“ Tõlk. J. Palla, J. Semper'i järelsõnaga. Tartu 1932.

Eesti keeles Nietzsche üle:

A. Kuks: Nietzsche eetika põhjendus.

T. Tallmeister: Nietzsche ja ristiusk. Tallinn 1921.

Kasustatud kirjandust:

Elisabeth Förster-Nietzsche: Das Leben Friedrich Nietzsches, I 1895, II 1897, III 1904, Leipzig.

Raoul Richter: *Friedrich Nietzsche*. Sein Leben und sein Werk. Vierte Auflage. Leipzig 1922.

Alois Riehl: Friedrich Nietzsche. Der Künstler und der Denker. Siebente Auflage. Stuttgart 1920.

Hans Vaihinger: Nietzsche als Philosoph. Berlin 1916.

Alfred Baeumler: Nietzsche der Philosoph und Politiker. Leipzig 1931.

Gerald Abraham: Nietzsche. London 1933.

F. Köhler: Friedrich Nietzsche. Leipzig-Berlin 1921.

Alice Friedmann: Nietzsche der Mensch. (Internationale Zeitschrift für Individualpsychologie. II. Jahrg. Bd. III. S. 16—36. 1924.)

Egon Friedell: Kulturgeschichte der Neuzeit III. München 1931.

Alois Riehl: Zur Einführung in die Philosophie der Gegenwart. Leipzig-Berlin 1921.

Jeesuse elu ja õpetus.

*Kirj. prof. W. B o u s s e t. Järelsõna mag. Sigfr. Aaslava.
1 kaardi ja Leonardo da Vinci kaanepildiga. 114 lk.*

Sisukord: 1. peatükk. Jeesuse väline elukäik ja ta tegevuse vormid. Väline elukäik. Elu algusosa, ristija Johannese avalik ülesastumine, elu lõpe. Jeesus kui prohvet. Suhted kirjateadlusega. Jeesus kasvatajana. Suhted essenismiga. Jeesus kui kõnemees; mõistukõned. Jeesus kui arst, kui imetegija. Teotsus iisraeli rahva keskel. Jüngrite kogumine. Vastased. 2. peatükk. Jeesuse kuulutus. Jumala riik. jumalariigi-kuulutus üldine tähendus ja ta ajaline tingitus. Ta arvatav maapealne iseloom. Ideed vaimustamine ja rahvusest lahutamine. Ta sellel põhjendatud kindlus. Ta igavene tähendus. Jumalauusk, ligioleva, elava Jumala tõelisus. Vaimselt-isikuline Jumal. Kõikvõimas Jumal-Isa. Kõlblad nõuded, nende juurdumine kohtumõttes. Kohtumõtte selgitamine ja rahvuslikkusest lahutamine. Tõusmõte. Jeesuse suhtumine käsuõpetusse. Suhtumine variserlikku traditsiooni. Ühtlus, seepidius, tõde, tõelisus. Eetika heroiline iseloom. Kõrgelepingutatud kõlblusliku individualismi eetika. Pattude andustus. Lõpetus. Evangeelium isiksuse-usundina. 3. peatükk. Jeesuse isiku saladus. Jeesuse messiateadvus, Caesarea Philippi. Messianime puudulikkus Jeesuse jaoks. Messialikud nimed, inimesepoeg. Inimesepoja-teadvuse suhe kannatamis- ja surmaaimustega. Jeesuse suveräänne iseteadvus. Selle piirid. Elu kroonimine surma läbi. Jeesuse surma eriline tähendus. Ülestõusmine. Jeesus oma koguduse usus. S. Aaslava: Järelsõna.

See ühe saksa silmapaistvama usuteadlase raamat ei upu, nagu sagedasti teiste teoloogide tööd, dogmaatilistesse eelarvustesse ja pealiskaudseisse manitsustesse, vaid oskab ühendada ausa ajaloolis-teadusliku meetodi sügava kõlbliste väärtuste austamisega. Vähe on raamatuid, mis nii suudaksid meile elustada Naatsareti Meistrit kogu tema suuruses, ometi ilma vastuollu sattumata meie muu teadusliku maailmakogemusega. Meilgi viimasel ajal elavnenud huvi usuliste küsimuste vastu peaks tagama sellele väga süvendavale raamatule laialise lugejaskonna. Niisuguste raamatute kõige suurem tähtsus on selles, et nad panevad liikuma mõtteid ja juhivad seega tähelepanu neile inimkultuuri igavestele väärtustele, millest „ilmlik“ argielu oma pealiskaudsuses väga kergesti lihtsalt läheb mööda, mis aga ka „pimedalt“ dogmausulisele kiriklasele on enamasti ainult tardunud sõnakõlksud.

ELAV TEADUS NR. 1—49.

- Nr. 1. Suur maailmasõda.
" 2. Uued teed tervisele.
" 3. Esimene teekond ümber maailma.
" 4. Otstarbekohane ja ilus kodu.
" 5. Vana-maailma hukkimine.
" 6. Moodne töötehnika ja majanduskriis.
" 7. Okultism ja teadus.
" 8. Sissejuhatus poliitikasse I.
" 9. Jeesuse elu ja õpetus.
" 10. Energia.
" 11. Nüüdne maailmapoliitika ja Eesti
" 12. Eesti rahvausundi maailma-vaade.
" 13. Kehaehitus ja iseloom.
" 14. Tehnika võidukaik I.
" 15. Elu ja inimese põlvnemine.
" 16. Eesti kroonika 1932.
" 17. Parlamentarism ja Eesti Põhiseadus.
" 18. Itaalia ja kodu ümbruse kaunistus.
" 19. Lapsepõlv ja iseloom
" 20. Rõivastuskunst ja mood.
" 21. Enesearendus ja edasi-õppimine
" 22. Itaalia renessanss I.
" 23. Sissejuhatus kunstivoolu-
desse.
- Nr. 24. Romantika ja realism.
" 25. Lühike eesti kirjanduslugu.
" 26. Erakonnad Eestis.
" 27. Uni ja unenäod. Loomade mõtlemine.
" 28. Eesti kroonika 1933.
" 29. Kaugenägemine, pilditelegaaf ja kaugekino.
" 30. Raamat ja tema sõbrad.
" 31. Alateadvus ja psühhoanalüüs.
" 32. Aine saladused.
" 33. Uued teed toitluses.
" 34. Elekter igapäevases elus.
" 35. Aur, tuli ja vesi.
" 36. Mis on „hing“?
" 37. Uuem eesti kunst.
" 38. Nõukogude Vene.
" 39. Eesti kroonika 1934.
" 40. Prantsusmaa ja Euroopa.
" 41. Vana-Eesti rahvakultuur.
" 42. Meie metsloomad.
" 43. Tõutervishoid ja rahva tulevik.
" 44. Mis on elu?
" 45. Maailma usundid.
" 46. Mis on „vaim“?
" 47. Meie koduloomad.
" 48. Poliitilised peavoolud.
" 49. Lühike Eesti ajakirjanduse ajalugu.

SOODUSTATUD TELLIMISTINGIMUSED.

12 eri raamatut Kr. 9.—, 6 eri raamatut Kr. 5.—, 3 eri raamatut Kr. 2.75, 1 raamat Kr. 1.—. 12 eri raamatu hind a Kr. 9.— võib tasuda osakaupa: Kr. 3.50, 2.50, 2.—, 1.—

Kõide: ilukõide 12 raamatut Kr. 5.—, 6 raamatut Kr. 2.50, 1 raamat Kr. —.50, rahvaraamatukogu kõide Kr. —.40 iga raamat.

Alaseeria **Uue kodu käsiraamatud** I—VI (ET numbrid 2, 4, 18, 19, 20, 33) praktilises ja nägus kalingurköites Kr. 6.—.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS.

BIOGRAAFILINE SEERIA

SUURMEESTE ELULOOD

Nr. 1. Roald Amundsen	H. 1.50	Nr. 16. Ludwig van Beet-H.	
" 2. Isaac Newton	" 1.50	" hoven	" 1.50
" 3. Muhamed	" 1.50	" 17. Giuseppe Garibaldi	1 75
" 4. Abraham Lincoln	" 1.50	" 18. Elias Lönnrot	H. 1.50
" 5. Honorè de Balzac	" 1.50	" 19. Richard Wagner	" 1.50
" 6. Ignatius Loyola	" 1.50	" 20. Jakob Hurt	" 1.50
" 7. Victor Hugo	" 1.75	" 21. Cervantes	" 1.50
" 8. Aleksander Suur	" 1.75	" 22. Caesar	" 1.50
" 9. Thomas Alva Edison	1.50	" 23. Faraday	" 1.50
" 10. Vergilius	H. 1.75	" 24. Gladstone	" 1.50
" 11. Aleksis Kivi	" 1.75	" 25. James Cook	" 1.50
" 12. Louis Pasteur	" 1.75	" 26. James Watt	" 1.50
" 13. Charles Darwin	" 1.50	" 27. Jeanne d'Arc	" 1.50
" 14. Georg Washington	" 1.75	" 28. Augustinus	" 1.50
" 15. Michelangelo	" 2. —	" 29. Jaan Poska	" 1.50

Soodustatud tellimistingimused.

3 eri raamatut 4 krooni, 6 eri raamatut 7 kr. 50 s.
 6 eri raamatu hinda Kr. 7.50 võib tasuda ka osakaupa: Kr. 3 —,
 2.50, 1.25 ja —.75 Kummagi esimese osamaksu tasumise järel
 saadetakse välja 2 raamatut, kummagi viimase osamaksu tasumise
 järel 1 raamat. Kõide: ilukõide 50 senti eksemplari pealt ja
 2 kr. 50 s. 6 eks pealt. Rahvaraamatukogu-kõide 40 s. eksemplarilt.

Teised elulood (eelmistest erinevates kaustades)

A. Kallas: Tähelend (Koidula elulugu)	H. 3.50
A. Jürgenstein: C. R. Jakobsoni elu ja töö	" 1.30
A. Raag: Elisabet Aspe elu ja looming	" 1.—
R. Rolland: Tolstoi elu	" 2.—
Eelmised kalingurköites 1 kr. 50 s. kallimad.	
A. Maurois: Ariel ehk Shelley elulugu	" 2.—
ilukõites 50 s. kallim.	

SUURMEESTE ELULOOD 1936. A.

sisaldab 6 elulugu, 120—160 lk., järgmisest valikust:

Nietzsche, Gustav Adolf, Dostojevski, Stanley, Richelieu,
 Delacroix, Goethe, Spinoza või mõni eesti suurmees.

Tellimishind 7 kr. 50 s., mida võib tasuda ka osakaupa:
 3 kr. tellimisel, 2 kr. 50 s. 1. aprilliks, 1 kr. 25 s. 1. juuliks ja
 75 s. 1. oktoobriks Poolaastas (3 n-rit) 4 kr., üksiknumber 1 kr. 50 s.
 Kõide: ilukõide 6 nr. 2 kr. 50 s., 1 nr. 50 s., rahvaraama-
 matukogu kõide iga number 40 s.

Tellides maksta raha Seltsi jooksvale postiarvele nr. 20-36
 või saata Seltsile kirjas markides. Tellimishinna ettesaatmisel
 kannab saatekulud Selts. Jooksvat aastakäiku saab tellida aja-
 kirjana ka kõigist postiasutistest.

EESTI KIRJANDUSE SELTS TARTUS.

38.—

K₂ - 38

A ^{30.} 8451
218 511 i

HIND 1 KR. 50 S.

38.-

K₂ - 38

A 30.
8451

218 511 i

S.
30

FRIIDO TOOMUS: FRIEDRICH NIETZSCHE

HIND 1 KR. 50 S.

NIETZSCHE

H/M